

A-1169 II

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a

VIHİK 118 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ

IV

TARTU 1962

A-1169
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 118 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ

IV

TARTU 1962

Redaktsioonikolleegium:

A. Kõõna, V. Türk (toimetaja) ja I. Volkov.

Редакционная коллегия:

И. Волков, А. Кёёрна и В. Тюрк (редактор).

P₁

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
42605

I. SOTSIALISMI POLIITILINE ÖKONOOMIA

TOONORMIDE TASEMEST SOTSIALISTLIKUS TÖÖSTUSES

V. Türk

Poliitilise ökonomia kateeder

Töö ja selle järgi saadava tasu optimaalsete proportsioonide kindlaksmääramiseks on vaja kõigepealt mõõta iga töötaja töö hulka ja kvaliteeti. Sel teel määratakse kindlaks töötaja osavõtt ühiskondlikust tootmisest. Töö hulga ja kvaliteedi mõõtmise aluseks on sotsialistlikus tööstuses kas töönormid (aja- ja tootlusnorm) või teenindamisnormid. Et normide täitmise alusel hinnatakse tööd, siis nendest oleneb suurel määral palk. Nii saadakse madalate normide puhul, mida tunduvalt ületatakse, rohkem palka kui kõrgete normide puhul. Ebaühtlus ajanormides tähendab ka ebaühtlust tükihinnetes. See loob olukorra, kus ühed tööd on tasuvad, teised tööd aga mittetasuvad. Sama võib öelda teenindamisnormide kohta. NLKP programmis rõhutatakse: «On tarvis pidevalt parandada tehnilist normeerimist...»¹, mis võimaldab vältida võrdsustamist ja tõsta töötajate huvi kogu ettevõtte kõrgetasemelise töö vastu.

Palgakorraldamise teoreetiliste aluste ja peamiste printsiipide arvestamisel sotsialistlikus ühiskonnas tuleb esmajärjekorras kindlaks määrata töönormide tase. Antud artiklis püütakse selgitada nende normide taset, selle võrdlemise aluseid ja töönormide täitmise tulemusi enne ning pärast palgareformi Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsusele alluvas tööstuses.

* * *

•

Nõukogude majandusalases kirjanduses märgitakse, et töönorm (ajanorm) väljendab tööaega, mis on ette nähtud teatud operatsioonil teostamiseks või teatud hulga toodangu valmistamiseks. Või teisiti — töönorm (tootlusnorm) väljendab ka mingis ajaühikus teha tuleva toodangu hulka või tööoperatsioonide arvu. Seega näitab töönorm ühelt poolt töömahukust ja teiselt

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 83.

poolt tööliste tootlust.² Nii töömahukus kui ka tootlus olenevad väga paljudest teguritest, mis raskendab töönormide võrdlemist.

Uheliigilise toodangu valmistamisel võrreldakse töönorme ettevõtete vahel tööaja või toodangu hulga alusel. Kuid sel korral pole kehtivad normid oma tasemelt (pingsuselt) alati võrdsed, kui nad väljendavad võrdseid ajavahemikke või toodangu hulki. Sama tööaeg võib erineda nii töö intensiivsusest kui ka töötingimustelt. Paremate töötingimustega, aga madalama tööintensiivsusega ettevõtte võib saavutada mingis ajavahemikus samasuguseid tulemusi kui halvemate töötingimustega, aga kõrgema tööintensiivsusega ettevõtte. Selgub, et tööaeg või toodangu hulk võivad olla uheliigilise töö kohta kehtestatud normide taseme võrdlemise aluseks vaid sel juhul, kui võrreldavates ettevõtetes on ühesugune tööintensiivsus ja ühesugused töötingimused. Mainitud näitajate erinemisel on teatud tooteühiku valmistamiseks või tööoperatsiooni sooritamiseks ettenähtud töönormid oma tasemelt võrdsed sel juhul, kui nende täitmine nõuab ühesugust tööjõu kulu. Niisugusel korral on töönormide taseme võrdlemise aluseks tööjõu kulutused.

Kuid tööliike on väga palju. Nende tööde tegemine nõuab erineva kvalifikatsiooniga tööjõudu, mistõttu tööjõu kulutused võivad ühesuguse tööintensiivsuse ja võrdsete töötingimuste puhul erineda. Seetõttu tuleb arvestada ka tööliste kvalifikatsiooni. Tähendab, normide taseme võrdlemisel peame arvestama aega, toodangu hulka, töö intensiivsust, töötingimusi ja tööliste kvalifikatsiooni. Ükski nendest teguritest ei saa olla eraldi töönormide võrdlemise aluseks. Tuleb leida mingisugune teine alus.

Käesoleval ajal taotletakse NSV Liidu tööstuses töönormide taseme ühtlustamist tehniliselt põhjendatud normide väljatöötamise ja rakendamise kaudu. See on nii teoreetiline kui ka praktiline seisukoht. Mis on siis ühist kõigil tehniliselt põhjendatud töönormidel? Ühine on tööjõu ja -riistade ratsionaalne kasutamine töönormide täitmisel. See tähendab, et tehniliselt põhjendatud normide puhul on ettenähtud ajavahemik vajalik teatud tööoperatsiooni sooritamiseks või teatud toote valmistamiseks tööjõu ja -riistade ratsionaalsel kasutamisel. Vaatamata töö liigile (kas 1. ja 2. liigi või 4. ja 5. liigi töö) peavad töölised vastavate tehniliselt põhjendatud töönormide täitmiseks töötama ühiskondlikult keskmise tööintensiivsusega normaalsetes töötingimustes (sealjuures tootmisvõimsusi ratsionaalselt kasutama) ning rakendama omandatud kvalifikatsiooni efektiivselt. Niisugust töötamist nimetame võimetekohaseks töötamiseks. See ei kahjusta inimese tervist, vaid soodustab tema harmoonilist are-

² Poliitiline ökonomia. Õpik, Tallinn 1959, lk. 450; V. Maimik, Tehniline normeerimine tööstusettevõtetes, Tallinn 1958, lk. 5 jj.

nemist. Näib, et igasuguste töonormide taseme võrdlemise materiaalseks aluseks on tööliste võimetekohane töötamine. Kui töölisel peavad töonormide täitmisel töötama oma võimete kohaselt, siis on need normid tasemelt võrdsed.

Kuidas aga praktiliselt on kõige otstarbekam võrrelda töonormide taset? Igal üksikul juhul pole mõistlik ja mõnel juhul on isegi võimatu mõõta töomahukust (näiteks norntundides). Võrdlemiseks kasutame normide täitmise tulemusi. Need iseloomustavad küllaltki täpselt, kas töonormid on kõrged või madalad. Muidugi, mõnel juhul võidakse täita norme 100—110 protsendiliselt ka alla võimete töötades, mis ilmneb töonormide korrigeerimisel. Üksikjuhtudel nõuab normide täitmine rohkem aega, kui aruandluses on ära märgitud. Kuid siiski on sotsialismi tingimustes üldiseks tendentsiks võimetekohane töötamine. Sellest tuleb lähtuda ka töonormide täitmise tulemuste hindamisel. Milline oli aga töonormide tase enne ja pärast palgareformi Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsusele alluvas tööstuses?

Töonormide tase oli enne palgareformi üksikute tööstusharude vahel väga erinev. Näiteks 1959. a. märtsis täideti neid norme Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsusele alluvas puuvillatööstuses keskmiselt 163,8%, villase riide tööstuses 167,7%, linase riide tööstuses 153,5%, trikotaažitööstuses 198,2%, jalatsitööstuses 196,1% ja õmblustööstuses 201%. Ilmselt olid töonormid üksikutes tööstusharudes ebaühtlased. Tööstusharudes, kus töödeldakse toorainet ja kus lõpetatud toodang on pooltooteks teistele tööstusharudele, oli normide täitmise tase tunduvalt madalam kui tööstusharudes, kus toodetakse vaid tööstuskaupu. Märgatav vahe normide täitmises oli nendes tööstusharudes tingitud eelkõige sellest, et toorainet ümber töötavais tööstusharudes (linase riide jt. harudes) on toodang stabiilsem kui tööstuskaupu tootvais (jalatsi- jt.) harudes. Suhteliselt püsiv toodangu sortiment võimaldab igakülgsest analüüsida tööaja kulutusi vahetuse kestel, välja selgitada tööoperatsioonide sooritamise kõige ratsionaalsemaid võtteid, kindlaks määrata kõige ratsionaalsemat töörežiimi. Sel teel saab koostada niisuguseid töonorme, mis kõige enam vastavad tegelikele töökulutustele. Tööstuskaupu tootvais tööstusharudes muutub aga toodangu sortiment väga kiiresti, mis raskendab töö normeerimist.

Tekstiilitööstuses oli töonormide täitmise tase madalam ka seepärast, et siin rakendati suhteliselt laialdaselt progressiivset tükipalgasüsteemi. Sel puhul mõjutab progressiivlisatasa oluliselt tööliste keskmist palka. Kujunes olukord, kus nende tööde kohta, mida tasustati progressiivse või premiaalse tükipalgasüsteemi järgi, kehtestati kõrgemad normid, ning nende tööde kohta madalamad normid, mida tasustati otsese tükipalgasüsteemi järgi. Niisugusel juhul puudub üldse võimalus koostada ühtlase tasemega norme, mille keskmine täitmine oleks enam-

vähem võrdne, kui töölised töötavad oma võimete kohaselt. Tööstusharude vahel diferentseeritakse palka sel korral mitte tariifisüsteemi, vaid töö normeerimise abil. 1958.—1960. a. palga-reformiga likvideeriti NSV Liidu kergetööstuses progressiivne tükipalgasüsteem ja loodi eeldused tööstusharudevaheliseks palga diferentseerimiseks kehtiva tariifisüsteemi alusel. Pärast palgareformi nivelleerus töönormide täitmise tase üksikute tööstusharude vahel. Näiteks enne palgareformi täideti töönorme Eesti NSV RMN tekstiilitööstuses 161,3%-liselt ja kergetööstuses 192,3%-liselt, kuid pärast palgareformi vastavalt 113,6% ja 113% ulatuses.

Töönorme täideti vaadeldaval perioodil väga erinevalt ka üksikutes ettevõtetes. Selle iseloomustamiseks toome tabeli 1.

Tabel 1

Töönormide keskmine täitmine mõnedes Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsusele alluvates ettevõtetes (%-des)

Ettevõte	1959		1960	
	märts	detsember	märts	detsember
Naha- ja jalatsikombinaat «Kroom»	178	199	191	109,8
Naha- ja jalatsikombinaat «Kommunaar»	194	187	190	118,3
Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat	200	196	189	116,4
Trikötaaživabrik «Marat»	198	193	199	109,2
Tekstiilivabrik «Punane Koit»	140	139	139	110,4
Kiviõli Õmblusvabrik	—	192	217	120,4
V. Klementi nimeline Õmblusvabrik	191	202	196	110,0

Ülaltoodud tabel iseloomustab ka mõnevõrra palgareformi mõju töönormide täitmisele. Enne palgareformi ulatus ettevõtetes töönormide täitmine ligikaudu 200%-ni, aga pärast uute tariifitingimuste kehtestamist (andmed 1960. a. detsembrikuu kohta) langes töönormide täitmine niivõrd, et see ulatub nüüd ainult kuni 120%-ni. Selle tõttu on kahanenud töönormide ületamise eest saadava tasu osatähtsus tööliste palgas ja see ei etenda enam määravat osa keskmise palga kujunemises. Kuid palgareformi tagajärjel on üksikute ettevõtete vahel töönormide täitmise diapasooni ulatuslikumaks muutunud. Näiteks naha- ja jalatsitööstuse ettevõtetes oli enne palgareformi (1960. a. märtsikuu andmed) töönormide täitmine enam-vähem võrdne, aga pärast seda enam pole. Antud ettevõtete vahel ei saa töönormide täitmise muutust täiesti normaalseks pidada. Nähtavasti pole palkade korrastamise perioodil veel suudetud palga diferentseerimise alaseid puudusi lõplikult kõrvaldada.

Kuid töonormide taseme hindamisel ei tohi piirduda ainult tööstusharude ja ettevõtete keskmiste näitajate võrdlemisega, vaid tuleb seda teha ka ettevõtte piires. Tublisti erinevalt täidetakse töonorme põhi- ja abitsehhides. Nii oli Eesti NSV RMN kergetööstuse ettevõtetes enne palgareformi töonormide keskmine täitmine abitsehhides 50—60% kõrgem kui põhitsehhides. Palgareformi tulemusena alanes küll üldiselt töonormide täitmise tase abi- ja põhitsehhides, kuid siiski säilib 20—30%-line vahe nende tsehhide töonormide täitmisel. See on käesoleval ajal tingitud normide tasemest ja tootmise mehhaniseerimise tasemest.

Põhitootmistsehhides on tootmismid kõrgemad kui abitootmistsehhides, sest esimestes on tehniliselt põhjendatud normide osatähtsus suurem. Abitootmistsehhides kehtivad peamiselt kogemuslik-statistilised normid, mida on kergem ületada. Mõnedes põhitootmistsehhides (nagu tekstiilivabrikus «Punane Koit») rakendati töö tasustamiseks ka progressiivset tükipalgasüsteemi, mistõttu progressiivlisatasa arvel nähti põhitöölisele ette suhteliselt kõrgemad normid. Teatud määral oli abitootmistsehhides raskendatud tehniliselt põhjendatud töonormide koostamine. Märkitud tsehhides täidetakse neid jooksvaid ülesandeid, ilma milleta ei saaks põhitootmistsehhides igapäevane töö normaalselt kulgeda (näiteks masinate remont).

Ka tööde mehhaniseerimise tase on põhi- ja abitootmistsehhides erinev. Põhitootmistsehhides on enamik töid mehhaniseeritud, kuna mõnede ettevõtete abitootmistsehhides tuleb veel küllaltki palju teha füüsiliselt rasket tööd. Näiteks oli 1956. aastal Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis kõigist tööoperatsioonidest 60% masinatöid. Abitootmistsehhides on tööde mehhaniseerimise tase madalam, eriti transpordi ja remondi alal. Ka pole töölisel nii kvalifitseeritud kui põhitootmistsehhides. Tööde mehhaniseerimise madal tase muudab töötingimused abitsehhides raskemaks. Kuid abitöölisele ettenähtud tariifivõrgu koostamisel ja tariifi-palgamäärade kindlaksmääramisel ei ole arvestatud raskeid töötingimusi, sest eeldatakse, et abitööd on mehhaniseeritud. Seda aga pole veel kõikides ettevõtetes tehtud. Madalate tariifi-palgamäärade puhul ongi vaja neis tingimustes kõrge palga säilitamise eesmärgil kehtestada madalad töonormid, mida suudetakse tunduvalt ületada. Näiteks trikotaaživabrikus «Marat» täitsid transporditöölised (12 inimest) 1960. a. detsembrikuus töonorme 288%-liselt. Abitöödel, eriti transpordis, on töonormide täitmise tase enamikus ettevõtetes kõrge ka seepärast, et abitöid on raske kontrollida ja nende kohta arvestust pidada (töökaskudele on võimalik juurde kirjutada). Kuigi mehhaniseeritus on põhi- ja abitootmistsehhides käesoleval ajal tunduvalt erinev, siiski ei või nendes kehtivad töonormid tasemelt niivõrd erineda, et see põhjustaks põhi- ja abitöölise palga võrdsustumist. Tuleb arvestada

kehtivat tariifisüsteemi. Samaaegselt on vaja abitööd komplekselt mehhaniseerida ja likvideerida füüsiliselt rasked tööd.

Töönormide tase on ebaühtlane ka kutsealade järgi. Seda võime tähele panna nii ühes ettevõttes kui ka ettevõtete lõikes. Toome kinnituseks tabeli 2.

Tabel 2

Ketrajate ja kangrute keskmine töönormide täitmine Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsusele alluvates tööstusettevõtetes (%-des)

Ettevõte	Enne palgareformi	Projekteeritud	Pärast palgareformi
Ketrajad:			
Kombinaat «Balti Manufaktuur»	115,8	101,6	104,1
Kombinaat «Kreenholmi Manufaktuur»	121,8	102,0	102,5
1. Detsembri nimeline vabrik	120,0	102,5	102,0
Vabrik «Keila»	120,1	106,3	111,8
Pärnu Linavabrik	119,1	101,3	104,7
Viljandi Linavabrik	136,6	103,0	104,7
Keskmine	120,5	102,1	103,4
Kangrud:			
Kombinaat «Balti Manufaktuur»	116,6	101,7	103,9
Kombinaat «Kreenholmi Manufaktuur»	122,5	103,2	107,7
1. Detsembri nimeline vabrik	112,6	102,6	104,7
Vabrik «Keila»	110,3	106,0	106,7
Pärnu Linavabrik	107,1	104,6	104,9
Viljandi Linavabrik	141,7	103,0	109,5
Linavabrik «Bolševik»	121,0	103,0	98,0
Tekstiilivabrik «Punane Koit»	122,5	107,8	107,8
Tekstiili- ja Galanteriivabrik	113,0	103,3	100,4
Keskmine	120,0	103,5	107,0

Palkade korrastamine on tublisti ühtlustanud töönorme kutsealade järgi. Enne palgareformi erines Eesti NSV RMN ettevõtetes ketrajate keskmine töönormide täitmine üle 20%, kangrutel koguni 40%. Suur oli erinevus kangrute töönormide täitmise alal üksikute ettevõtete lõikes ka trikotaažitööstuses. Näiteks 1959. a. märtsikuus realiseerisid nad töönorme keskmiselt Pärnu Trikotaaživabrikus 205%, trikotaaživabrikus «Mako» 238% ja trikotaaživabrikus «Marat» 151%, s. o. vahe kuni 87%. Muidugi, ühes või teises kohas avaldavad töönormide täitmisele mõju väga erisugused tegurid. Kuid sotsialistlikus ühiskonnas on kõikidele ettevõtetele loodud võimalused tootmisvõimsuste täielikuks rakendamiseks ja neid võimalusi on vaadeldavates ettevõtetes kasutatud. Töönormide märgatavalt ebaühtlane tase ei võimalda palga diferentseerimisel kutsealade järgi arvestada kehtivat tariifisüsteemi. See aga põhjustab ebamajanduslikkust.

Oluline vahe töonormide täitmisel erineva elukutsega tööliste vahel pidurdab kutsealade õigete proportsioonide kujunemist. Püütakse omandada neid kutsealasid, kus saab suhteliselt kõrge- mat palka, ja hoidutakse eemale teistest. Seepärast tuleb palga diferentseerimisel kutsealade järgi igakülgsest arvestada kehtivat tariifisüsteemi.

Palkade korrastamisel on tunduvalt ühtlustunud töonormide tase kutsealade vahel. Nii projekteeriti Eesti NSV RMN Kerge- tööstuse Valitsuses kõige madalam ketrajate keskmine töö- normide täitmine «Balti Manufaktuuris» — 101,6%, kõige kõr- gem näitaja aga vabrikus «Keila» — 106,3%. Seega vahe ainult 4,7%. Kangrutele oli ette nähtud vastavalt 101,7%, 107,8% ja 6,1%. Pärast palgareformi ei suudetud küll kinni pidada plaani- tud näitajatest, kuid töonormide täitmine ühtlustus märksa. See võimaldab palga diferentseerimisel kutsealade järgi arvestada kehtivat tariifisüsteemi palju järjekindlamalt kui enne palga- reformi. Niiviisi soodustab palgakorraldus kvalifitseeritud tööjõu ettevalmistamist.

Kuid kvalifitseeritud tööjõu taastootmisele avaldab oma- poolset mõju kehtiv tariifivõrk. Selle uurimiseks tuleb võrrelda, kuidas täidavad töonorme erineva kategooriaga töölised.

Töonormide täitmise tulemuste võrdlemisest erineva kate- gooriaga tööliste vahel järeldub, et Eesti NSV RMN kergetöös- tuses täidavad madalama kategooria töölised norme rohkem kui kõrgema kategooriaga töölised. Teiste sõnadega, töö liigi (komp- litseerituse astme) tõusuga muutub töonormide täitmine raske- maks ja pingutavamaks. Niisugune tendents on omane kerge- tööstusele. Seevastu rasketööstuse harudes võib täheldada vastu- pidist tendentsi. Näiteks. Nii Tartu Põllutöömashinade Tehases kui ka Tartu Autoremonditehases nr. 3 langes 1959. a. märtsikuus töonormide tase rööbiti töö liigi tõusuga ja suurenes nende täit- mine. Analoogilisi andmeid on esitanud ka majandusteadlane L. Bljahman Leningradi masinaehitusettevõtete kohta.³ Millisel määral aga avaldavad need tendentsid omapoolset mõju tööliste kvalifikatsioonile? Kuivõrd peegeldavad töonormid ka töö kvali- teeti?

Esimesel juhul, kui töö liigi tõusuga muutub töonormide täit- mine raskemaks ja pingutavamaks (s. t. tõusevad töonormid), ei mõjuta kehtiv tariifivõrk optimaalselt tööliste kvalifikatsiooni. Juhul, kui töonormide täitmise protsent langeb vastavalt kate- gooria tõusule kiiremini, kui tõusevad tariifi-palgamäärad, siis võrdsustub erineva kategooriaga tööliste palk ja töölised pole enam huvitatud oma kvalifikatsiooni tõstmisest. Nähakse, et ei

³ Л. С. Бляхман, Развитие тарифной системы в промышленности в СССР на современном этапе. Ученые записки Ленинградского ордена Ленина государственного университета имени А. А. Жданова, № 228, стр. 43.

ole vaja kvalifikatsiooni tõsta, sest lihtsa töö tegemisel võib teenida rohkem.

Teisel juhul, kui töö liigi tõusuga muutub töönormide täitmine kergemaks (s. t. langevad töönormid), avaldab kehtiv tariifisüsteem eriti soodsat mõju tööliste kvalifikatsioonile. Kaasa mõjub ka töö normeerimine. Seda asjaolu võib praktikas isegi arvestada. Kui ühes või teises ettevõttes ei tõuse tööliste kvalifikatsioon vajalikul määral (näiteks 4. või 5. kategooria töölistel ei ole huvitatud kvalifikatsiooni täiendamisest), nähtagu kõrgema liigi töödele ette soodustusnormid. Mainitud töönormide tase on ettevõtte keskmistest mõnevõrra madalam ja neid võivad vastava kategooriaga töölistel ületada sedavõrd, et tariifivõrguga ettenähtud palkade vahe suureneb. Igal juhul peab niisugune normeerimine olema kõigiti põhjendatud.

Töönormide ebaühtlane tase (töönormide täitmine) põhjustab palgakorraldamises ühelt poolt võrdsustumist ja teiselt poolt tariifisüsteemiga kindlaksmääratud palkade vahe suurenemist tööstusharude, ettevõtete, tsehhide, kutsealade ja kategooriate vahel. Seda võime tähele panna nii üksikutes ettevõtetes kui ka üksikute tööliste vahel. Öeldut kinnitab tabel 3.

Tabel 3

Töönormide keskmine täitmine ja keskmine palk üksikutel töölistel kategooriatel Võru Naha- ja Jalatsivabrikus 1960. a. detsembris

Kategooria	1	2	3	4	5	6
Tööliste arv	—	21	59	22	2	3
Töönormide täitmine (%)	—	131	127	138	149	105
Keskmine palk (rublades)	—	785	706	722	1234	978

Palga võrdsustumist on ette tulnud ka teistes ettevõtetes. Näiteks tekstiilivabrikus «Punane Koit» ilmnes see tendents 1958. a. küllaltki tugevasti, ehkki seal peeti kinni töötootlikkuse ja palga kasvutempo plaanitud vahekorra. Nii oli 1958. a. keskmine päevapalk kangrul 45,9 rubla, kangrupoolmeistril 69,36 rubla, gaseerijal 53,60 rubla, riidevärvijal 42,02 rubla, sukavärvijal 48,80 rubla jne. (rahalised näitajad on esitatud vanas vääringus), kusjuures sukavärvija kvalifikatsioon võrreldes riidevärvija omaga on madalam, samuti gaseerijal võrreldes kangruga. Väga kõrge palk oli poolmeistril. Peale selle võime palga võrdsustumise tendentsi tähele panna ka praegu ja ka teistes ettevõtetes.

Töönormide ebaühtlane tase võib põhjustada ka tariifisüsteemiga kindlaksmääratud palgavahe suurenemist tööstusharude, ettevõtete, kutsealade ja kategooriate vahel. Näiteks püsis viien-

dal viisaastakul põhjendamatult suur vahe naha- ja jalatsi-kombinaadi «Kommunaar» ning Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi tööliste keskmiste palkade vahel. Nii saadi «Kommunaaris» 1955. a. keskmist palka umbes kolmandiku võrra rohkem kui Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis, kuigi töötulemused olid enam-vähem võrdsed. Kehtiva tariifisüsteemi järgi võis nende ettevõtete keskmine palkade vahe olla umbes 15%. Järgneva kolme aasta jooksul vähenes märgitud ettevõtete tööliste keskmiste palkade vahe ligikaudu kahekordselt ja praegu on see kooskõlas kehtiva tariifisüsteemiga.

Tariifisüsteemiga kindlaksmääratud palgavahe suurenemine töönormide ebaühtluse tõttu raskendab tootmise organiseerimist. See põhjustab tööjõu voolamist nendesse ettevõtetesse, kus töönormid on suhteliselt madalamad ja kus neid ületatakse tunduvalt. Seal aga, kus kehtivad suhteliselt kõrgemad töönormid, on raskusi kvalifitseeritud tööjõu värbamise ja töö organiseerimisega. Eriti ilmneb see ühes ja samas linnas sama kutsega tööliste üleminekus ühest ettevõttest teise. Peale selle pidurdab palkade vahe suurenemine maksimaalse ja minimaalse palga vahe vähenemist kogu rahvamajanduses. Töö organiseerimise parandamise eesmärgil ja kogu tootmise arendamise huvides tuleb taotleda kõikides tööloikudes normide taseme ühtlustamist. Selleks on vaja laialdasemalt koostada ja kehtestada tehniliselt põhjendatud töönorme.

Seoses uute tariifitingimuste kehtestamisega on loodud eeldused Eesti NSV RMN tekstiili- ja kergetööstuses tehniliselt põhjendatud normide igakülgseks rakendamiseks. Kehtivad tariifipalgamäärad võimaldavad rakendada tehniliselt põhjendatud norme ka töötasustamiseks nii, et ei lange tööliste keskmine palk. Seepärast on tõusnud tehniliselt põhjendatud töönormide osatähtsus. Kui enne palgareformi ulatus tehniliselt põhjendatud normide osatähtsus Eesti NSV RMN kergetööstuses 58,2%-ni, siis pärast palkade korrastamist ulatub juba 81,6%-ni (sealhulgas naha- ja jalatsivabrikus «Kommunaar» ning naha- ja jalatsivabrikus «Leek» koguni 100%-ni). Eesti NSV RMN tekstiilitööstuses on vastavad näitajad 30,2 ja 50%. Edaspidi tõuseb veelgi tehniliselt põhjendatud normide osatähtsus ning selle kaudu ühtlustub töönormide tase. Kuid seoses sellega muutub oluliseks nende tingimuste kindlaksmääramine, mille alusel koostada tehniliselt põhjendatud töönormid. Eespool asusime seisukohale, et normid on võrdsed, kui nende täitmine nõuab konkreetsetes töötingimustes võimetekohast töötamist. Kuid kas on otstarbekohane ja õige alati nimetada ühtlase tasemega norme tehniliselt põhjendatuteks? Peatume sellel probleemil mõnevõrra üksikasjalisemalt.

* * *

*

Vastavalt töönormide koostamise viisile jaotatakse nad kahte suurde rühma: tehniliselt põhjendatud ja kogemuslik-statistilised. Mõnedes statistilistes aruannetes on eraldi rühmas kronometreeritud normid. Et aga viimased saadakse analüütilis-eksperimentaalsel meetodil, siis sisuliselt kuuluvad kronometreeritud normid tehniliselt põhjendatute hulka. Niisiis kasutatakse käesoleval ajal töönormide jaotamisel kaksikjaotust, mõnedel juhtudel ka kolmikjaotust. Kuid kas sel alusel on õige liigitada ettevõtetes kehtivaid norme? Selgituseks toome kõigepealt tabeli 4.

Tabel 4

Üleliidulised ja 1958. a. kehtinud tootlusnormid Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadis meeste säärivate valmistamiseks (vahetusnorm tükkides)

Jrk. nr.	Tööoperatsioon	Üleliiduline norm	Kehtiv norm	4 : 3 %-des
1.	Trippide teppimine säärivatele	215	157	73
2.	Kappide, pikkade ja lühikeste tagarihmade säärimine	600	654	109
3.	Tagatüki teppimine säärivate säärele	655	235	36
4.	Kropi teppimine säärivatele, I rida	350	256	73
5.	Kropi teppimine säärivatele, II rida	500	214	43
6.	Ülemise tagarihma teppimine	300	198	66
7.	Alumise tagarihma teppimine	325	231	71
8.	Päälsete niisutamine	2100	2542	122
9.	Säärivate pitsi liistule tõmbamine	400	244	61
10.	Tikutamine pitsi osas	1100	596	54
11.	Tikutamine külje osas	1400	424	30
12.	Tikutamine kannal osas	1400	596	43

Normatiive koostavad instituudid andsid ülaltoodud tabelis esitatud üleliidulised normid 1956. ja 1957. aastal. Selle tõttu on esitatud nendega võrreldavad andmed Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadist 1958. a. kohta. Märkitud aastal olid selles kombinaadis kehtinud võrreldavad tootlusnormid üleliidulistest normidest suuremad kahes tööoperatsioonis ehk 16,7% tabelis 4 toodud tööoperatsioonide arvust, üle kahe korra väiksemad neljas operatsioonis ehk 33,3% ning alla kahe korra väiksemad kuues operatsioonis ehk 50%. Selline vahetegur oli tüüpiline säärivate valmistamiseks ettenähtud operatsioonides. Kui aga võrdleme üleliidulisi norme 1958. a. saavutatud tasemega, siis selgub, et Eesti NSV RMN jalatsitööstuses oleks võinud nende alusel kehtestada kõigist tööoperatsioonidest rohkem kui 50% norme. Ülejäänud operatsioonidele ei oleks saanud määrata üleliidulisi norme, sest see oleks põhjustanud töönormide alatäitmist ja tööliste keskmine palk oleks langenud.

Tähendab, paljudel juhtudel on lahkuminekul üleliiduliste ja ettevõtetes kehtivate normide vahel küllaltki suured. Erinevused

tulenevad peamiselt sellest, et üleliiduliste normide koostamisel on lähtutud ühiskondlikust keskmisest töö intensiivsusest, tööliste keskmisest kvalifikatsioonist ja eesrindlikest töötingimustest. Sama võib öelda ka üksikutes ettevõtetes kehtivate normide kohta. Toome nende võrdluse kohta tabeli 5.

Tabel 5

Stantsijate vahetusnormid päevas (7-tunniline tööpäev) mõnedes NSV Liidu jalatsitööstuse ettevõtetes (dm²)⁴

Operatsioon	Jalatsivabrik «Proletarskaja Pobeda»	Naha- ja jalatsikombinaat «Kommunaar»	Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat
1. Alusdetailide stantsimine krupoonist, poolkrupoonist ja poolnahkadest paksusega 2,6—4 mm, kõik sordid	4400	3363 *	4700
2. Samasugustest nahkadest nagu jrk. 1, kuid paksusega üle 4 mm	3800	3096	—
3. Kõikide nahkade külje- ja sabatükkidest	3860	2865	4500
4. Kõikide nahkade kaelatükkidest	4220	3310	4500

* Nahkade paksus 2,6—3,6 mm.

Tabelis 5 võrreldud ettevõtetes kehtisid antud tööoperatsioonide kohta tehniliselt põhjendatud normid. Kuid need on eri ettevõtetes samaliigilise toodangu valmistamise kohta erineva suurusega. Kehtivad erineva suurusega tehniliselt põhjendatud töönormid. Nii see peab ka olema, kui arvestame nende väljatöötamisel ettevõtte konkreetseid tingimusi.

Tehniliselt põhjendatud normid võivad olla antud ettevõtte organisatsioonilis-tehnilistes tingimustes progressiivsed, kuid ühiskondlikult keskmistes tingimustes mahajäänud, kui antud ettevõttes rakendatakse vananenud seadmeid, aegunud tootmis-tehnoloogiat ja töö organiseerimise mahajäänud vorme. Tekib olukord, et mahajäänud ettevõtetes ei saavutata tehniliselt põhjendatud töönormide puhul isegi ühiskondlikku keskmist töötootlikkust. See aga ei sobi kuidagi kokku tehniliselt põhjendatud töönormi mõistega. Mainitud normid peavad olema progressiivsed, sest nad on koostatud ühiskondliku keskmise tööintensiivsuse, tööliste kvalifikatsiooni ning eesrindlike töötingimuste alusel. Teiste sõnadega, nende normide täitmine peab sundima mahajäänud ettevõtteid parandama oma töötingimusi ning kasutama tootmisvõimsusi ja tööjõudu optimaalse efektiivsusega.

⁴ Eesti NSV RMN Kergetööstuse Valitsuse töö ja töötasu osakonna materjalid, 1961.

Millisel viisil saaksime progressiivseid tehniliselt põhjendatud töönorme koostada?

Selleks tuleb võrrelda ühte ja sama toodangut valmistavate ettevõtete analoogilisi töönorme. Viimaste koostamisel on üksikud operatsioonid igakülgset analüüsitud (enamikul juhtudel eksperimentaalsel teel). Kui nüüd võrrelda kahe või rohkema ettevõtte (näiteks Eesti NSV RMN jalatsitööstuse ettevõtete) töönorme omavahel, siis statistilise analüüsi tulemusena selgub, kus tehakse antud operatsiooni kõige kiiremini ja kus kõige aeglasemalt. Normide koostamisel tuleb arvestada üksikute ettevõtete ratsionaalsemaid operatsioone, vastavaid ajaelemente. Ei ole otstarbekas aluseks võtta eesrindlikuma ettevõtte kohalikke normatiive, vaid komplekselt kasutada kõigi ettevõtete paremaid võtteid ja meetodeid. Niisugusel juhul leiaks kasutamist statistilis-analüütiline normeerimismeetod. Viimase järgi selgitaksime esialgu statistilise analüüsi abil, missugused operatsioonid antud toote valmistamisel üksikutes ettevõtetes on kõige ratsionaalsemad. Kõige lühemad ajavahemikud antud operatsioonis võetakse mingi toote valmistamise ajanormi määramise aluseks. Sel teel selgub, missuguses ettevõttes tehakse antud operatsioon kõige kiiremini, ja pärast juba analüüsitakse konkreetset töövõtteid. Nii koostame töönormi ja töövõtete kirjelduse.

Statistilis-analüütilisel meetodil saadud töönorme võime nimetada tehniliselt põhjendatud normideks, millel on progressiivne iseloom ja mis on kõikides antud tööstusharu ettevõtetes tööorganiseerimise ja plaanide koostamise aluseks. Kuid niisugustele normidele ei saa töö tasustamisel tugineda mitte kõikjal. Nimelt mahajäänud ettevõtetes ei suudaks tööliste täita neid tehniliselt põhjendatud töönorme keskmiselt sajaprotsendiliselt (eesrindlikes ettevõtetes neid muidugi ületatakse). Sel puhul ei täida ettevõtte ka tootmisplaani. Selle tõttu on tööliste palk suhteliselt madal, kuigi nad töötavad oma võimete kohaselt. Ettevõtete vahelised tunduvad erinevused töönormide täitmise alal põhjustavad tariifisüsteemiga kindlaksmääratud palgavahe suurenemist ning raskusi tööorganiseerimisel ettevõtetes ja tööjõu jaotamisel ettevõtete vahel.

Näib, et kõigile vastuvõetav väljapääs antud olukorrast seisneb järgmises — mahajäänud ettevõtetele ette näha soodustusnormid (kas soodustusajanorm või soodustustootlusnorm). Need määratakse kindlaks antud tööstusharus kehtivate tehniliselt põhjendatud normide alusel vastava soodustuskoeffitsiendi abil. Näiteks. Tehniliselt põhjendatud töönorm näeb ette antud operatsiooni tegemiseks 20 sekundit. Ettevõtte tootmistingimused on tunduvalt halvemad. Sel korral korrigeerime ajanormi näiteks koeffitsiendiga 1,5 ja kehtestame soodustusnormi 30 sekundit. Soodustusnormid näeme ette ka uutele ettevõtetele, kus ei ole

suudetud kohe rakendada progressiivset töö organisatsiooni⁵, samuti nendele ettevõtetele, kus tootmisvõimsusi ei kasutata täielikult objektiivsetel põhjustel (näiteks materjalide puudumisel või kus antud toodangu hulka pole vaja enam suurendada).

Soodustusnormide rakendamine antud ettevõtete suhtes on oluline nii töö organiseerimise kui ka töötajate kasvatamise mõttes. Et sel puhul määrataks tehniliselt põhjendatud normide alusel vastava koefitsiendi järgi kindlaks soodustusnormid, siis alahakse ette ka ajavahemik, mille jooksul peab ettevõtte uuendamise seadmed, täiustama tehnoloogiat ja looma tingimused tööjõu ratsionaalseks kasutamiseks. Tähendab, soodustusnormid kehtivad ainult teatud perioodil, mille jooksul peab tööorganisatsioon ettevõttes paranema sedavõrd, et on juba võimalik rakendada tehniliselt põhjendatud töönorme. Soodustusnormide kehtimine ühes või teises ettevõttes tähendab, et seal on töötingimused tunduvalt halvemad (madalamad) tööstusharu progressiivsest keskmisest. Selle tõttu võimaldatakse ettevõtetele teatud perioodi jooksul oma mahajäämust kõrvaldada.

Soodustusnormide kasutamine viitab ka sellele, et mahajäänud ettevõtete töolistel on soodustatud tingimused töönorme täita. Nende individuaalne töötootlikkus on tunduvalt madalam tööstusharu keskmisest. Selle tõttu saavad nad suhteliselt kõrgeimat palka kui eesrindlike ettevõtete töölised, sest mahajäänud ettevõtete töölised annavad ühiskonnale vähem toodangut. Mahajäänud ettevõtete palgade reguleerimisel tuleb seda asjaolu arvestada. Me võime vähendada soodustuskoeffitsienti (s. t. ettevõtte kehtivad normid lähenevad tehniliselt põhjendatud normidele), ilma et peaksime tõstma tööliste palka. Töölised teavad sel korral, et nad saavad palka soodustusnormide alusel. Kui rakendame nn. tehniliselt põhjendatud norme, mis on ilmselt madalamad sama tööstusharu progressiivsetest normidest, siis töölised on veendunud, et nende individuaalne töötootlikkus vastab tööstusharu keskmisele töötootlikkusele antud produkti valmistamisel. Nn. tehniliselt põhjendatud normide rakendamine annab töolistele moonutatud ettekujutuse tehniliselt põhjendatud normide sisust. Näiteks. Töölised kulutavad tööajast mõne tunni ebaotstarbekalt (igapäevased vahetusesisesed tööseisakud), aga siiski ületavad tunduvalt nn. tehniliselt põhjendatud töönorme. Niimoodi ei ole töolistel võimalik neid õigesti mõista. Selle vältimiseks ongi otstarbekas antud toodangu (tööoperatsiooni) kohta ette näha ühtsed tehniliselt põhjendatud töönormid kogu tööstusharu ulatuses. Mahajäänud ettevõtetele, kus konkreetsete tootmistingimuste tõttu pole võimalik neid norme rakendada, tulekski anda soodustusnormid. Sel puhul töölised teavad,

⁵ С. Френкель, Проблема технических трудовых норм в Польше. «Информационный бюллетень», Варшава, № 4(26), 1960.

et nad töötavad soodustatud olukorras. Pärast töötingimuste parandamist võidakse norme tõsta, millega neid lähendatakse tehniliselt põhjendatud normidele.

Eesrindlikes ettevõtetes, kus antud toote või tööoperatsiooni tegemiseks kulutatakse vähem aega, kui progressiivne tehniliselt põhjendatud töonorm lubab, ei tohi määrata paranduskoefitsienti, näiteks 0,99 ja vähem. Et nendes ettevõtetes on tööliste töötootlikkus tunduvalt kõrgem tööstusharu keskmisest, siis peavad nad ka rohkem palka saama. Siit tulenebki teoreetiline ja praktiline järeldus töötasustamisel: mahajäänud ettevõtetele tuleb tööliste võimetekohasel töötamisel (kuigi nende töötootlikkus on tööstusharu keskmisest madalam) määrata selline keskmine palk, mis enam-vähem vastab tööstusharu keskmisele palgale. Kui me seda ei tee, siis tekiks nendel ettevõtetel suuri raskusi kvalifitseeritud kaadri saamisega ja töölistel puuduks materiaalne huvi töötingimuste parandamise vastu.

Kui lähtume tehniliselt põhjendatud töonormide kindlaksmääramisel mitte iga ettevõtte konkreetsetest tootmistingimustest, vaid tööstusharu keskmistest (s. o. progressiivsetest), siis võidakse väita, et töonorm on väärtuse kategooria. Õigesti käsitab seda küsimust V. Kotelkin⁶, kes märgib, et antud toote või tööoperatsiooni puhul ei tähenda elava töö kulutuste võrdlemine tööstusharu keskmiste või eesrindlike ettevõtete töökulutustega ajanormi muutumist väärtuse kategooriaks. Ajanorm iseloomustab siiski konkreetse töö, mitte aga abstraktse töö kulutusi, mis on väärtuse suuruse kujunemise aluseks. Toote või tööoperatsiooni tegemise ajakulu kindlaksmääramine on sotsialistlikus ühiskonnas vajalik kõigepealt optimaalsete proportsioonide kehtestamiseks rahvamajanduses, tootlike jõudude ratsionaalseks paigutamiseks, töö järgi jaotamise majandusseaduse elluviimiseks ning mitmesuguste teiste majanduslike probleemide lahendamiseks. Töö normeerimine ei tulene otseselt kaubatootmisest ja väärtusseaduse toimest, vaid sotsialismi tingimustes toimivatest spetsiifilistest majandusseadustest. Marx märgib, et töonormide kindlaksmääramine «erineb oluliselt vahetusväärtuste (tööde või produktide) mõõtmisest töö ajaga»⁷. Töö normeerimine on mitte ainult palgakorraldamise, vaid üldse töö organiseerimise aluseks. Töö ratsionaalne organiseerimine ei ole mõeldav ilma töö normeerimiseta, mille põhjal saab jaotada tööjõudu ettevõtete ja ja tööstusharude vahel otstarbekalt ning ökonoomselt. Kui töonormid tuleneksid kaubatootmisest ja alluksid väärtusseaduse toimele, siis nad kaoksikommunistlikus ühiskonnas. Seda aga ei saa olla.

⁶ А. И. Котелкин, К вопросу об уровне прогрессивных технически обоснованных норм. Вестник Ленинградского Университета, № 11, лк. 22—23.

⁷ Архив Маркса и Энгельса, т. IV, лк. 119.

Kommunistlik tootmisviis erineb eelnenud tootmisviisidest töö organiseerimise kõrge taseme poolest. Ühiskondlik tööjaotus on võrnatult detailsem kui mis tahes eelneva ühiskondliku tootmisviisi puhul. Kommunistlikus ühiskonnas ei saa näiteks kindlaks määrata vajalikul hulgal tööjõudu ettevõtetele või tööstusharudele, kui puuduvad tehniliselt põhjendatud ajanormid kõigi tööoperatsioonide ja tooteühikute kohta. Kommunistliku tingimustes kaovad küll töö hulga ja kvaliteedi mõõtmise väärtuselised ühikud, kuid nende asemel kasutatakse otseseid, s. o. ajalisi mõõtühikuid. Kas näiteks jalatsipaari valmistamiseks kulutatakse üks või kaks tundi, see määratakse kindlaks töö normeerimisega, mille käigus selguvad ka kõige ratsionaalsem töörežiim, kõige ökonoomsemad võtted operatsioonide sooritamiseks ja kõige otstarbekam tööjõu ning seadmete kasutamine. Töö normeerimine on alati seotud tootmisega, ükskõik, kas see toimub kaubatootmise või mittekaubatootmise tingimustes.

* *
*

Töö normeerimise tähtsaimaks ülesandeks on ühtlase tasemega normide koostamine. Selleks tuleb kasutada statistilise analüütilist töö normeerimise meetodit. Viimase kohaselt määratakse kindlaks kõigepealt optimaalsed ajavahemikud antud toote või tööoperatsiooni tegemiseks sama toodangut valmistavate ettevõtete analoogiliste normide statistilise analüüsi põhjal. Pärast seda analüüsiksime neid töövõtteid ja -meetodeid, mis tagavad koostatud töönormide täitmist. Sel puhul tuleks töö normeerimisega ühelt poolt koostada tehniliselt põhjendatud töönormid ja teiselt poolt kirjeldada (selgitada) töövõtteid ja -meetodeid, mis võimaldavad antud tingimustes täita tehniliselt põhjendatud töönorme.

Ühtlase tasemega normideks peaksime selliseid norme, mille täitmine eeldab võimetekohast töötamist. Kuid siiski ei saa me tehniliselt põhjendatud norme alati nimetada ühtlase tasemega normideks. Tehniliselt põhjendatud normid tuleks kindlaks määrata antud toodete või tööoperatsioonide kohta tööstusharu optimaalse tööintensiivsuse, tööliste keskmise kvalifikatsiooni ning progressiivsete töötingimuste alusel. Selle tõttu kehtiksid ühtsed tehniliselt põhjendatud normid kogu tööstusharu kohta. Mahajäänud ettevõtetele (samuti tootmisloikudele) tuleks rakendada soodustusnorme teatud ajavahemikuks, mille jooksul nad peavad ületama mahajäämuse. Soodustusnormide määramisel korrutatakse tehniliselt põhjendatud normid vastava soodustuskoeffitsiendiga. Nimetatud normide rakendamine mahajäänud ettevõtetes stimuleerib töö organiseerimise parandamist ning tööliste kommunistlikku kasvatamist. Töö normeerimise järjekindel paranda-

mine ja normide taseme ühtlustamine tagab töö järgi tasumist, mis «jääd eelseisva kahekümne aasta jooksul põhiliseks töötajate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise allikaks»⁸.

ОБ УРОВНЕ НОРМ ВЫРАБОТКИ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В. Тюрк

Кафедра политической экономии

Резюме

Дальнейшее совершенствование заработной платы требует унификации норм выработки. Для этого необходимо использовать статистическо-аналитический метод нормирования труда. В этом случае потребовалось бы разработать технически обоснованные нормы выработки и создать необходимые технико-экономические условия для их выполнения. Технически обоснованные нормы необходимо разработать для данных изделий или операций на основании оптимальной интенсивности труда в данной отрасли промышленности, а также исходя из средней квалификации рабочих и прогрессивных технико-экономических условий. В этом случае действовали бы единые технические обоснованные нормы выработки во всей отрасли промышленности. Для отстающих предприятий (а также производственных участков) однако предусматривались бы льготные нормы на определенный период времени, в течение которого предприятия должны преодолеть свое отставание. Применение льготных норм выработки позволяет нейтрализовать влияние объективных факторов на оплату труда рабочих. Временный характер льготных норм создает стимул для преодоления имеющегося технико-экономического отставания предприятия.

ÜBER DEN STAND DER ARBEITSNORMEN IN DER SOZIALISTISCHEN INDUSTRIE

V. Türk

Zusammenfassung

Hauptaufgabe der Normierung der Arbeit ist das Festsetzen von gleichmäßigen Normen. Dazu wird die statistisch-analytische Methode der Normierung der Arbeit angewandt. Nach dieser

⁸ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 85.

Methode werden zuerst die optimalen Zeitabschnitte festgestellt, die für die gegebene Arbeitsoperation benötigt werden, weiter diejenigen Arbeitsverfahren und Methoden, die das Erfüllen der festgesetzten Arbeitsnormen gewährleisten. Mit Hilfe der statistisch-analytischen Normierung der Arbeit können technisch begründete Arbeitsnormen zusammengestellt werden, die ihrerseits die Einführung von gleichmäßigen Normen für den ganzen Betrieb ermöglichen.

Gleichmäßige Normen erfordern eine den Fähigkeiten der Arbeiter entsprechende Arbeitsleistung. Sie entsprechen jedoch nicht immer den technisch begründeten Normen. Technisch begründete Normen für bestimmte Produkte oder Arbeitsoperationen müßten auf Grund der optimalen Arbeitsintensivität des entsprechenden Industriezweigs, der durchschnittlichen Qualifikation der Arbeiter und progressiver Arbeitsbedingungen festgesetzt werden.

Dadurch würden gleichmäßige technisch begründete Normen für den ganzen Industriezweig eingeführt werden. Rückständigen Betrieben (auch Produktionszweigen) aber werden für gewisse Zeitabschnitte Vergünstigungsnormen vorgesehen. Während dieser Zeiträume müssen diese Betriebe ihre Rückständigkeit überwinden.

Beim Festsetzen der Vergünstigungsnormen werden die technisch begründeten Normen mit dem entsprechenden Vergünstigungskoeffizienten multipliziert. Vergünstigungsnormen üben in rückständigen Betrieben einen stimulierenden Einfluß auf die Arbeitsorganisation und die kommunistische Erziehung der Arbeiter aus.

Deshalb erscheint es zweckmäßig, in den Betrieben eine Kategorie der Vergünstigungsnormen vorzusehen.

HINDADE KORRIGEERIMISEST JA ALANDAMISEST*

H. Metsa

Poliitilise ökonomia kateeder

Meie praeguse hinnakujundamise praktika peamiseks puuduseks on väärtusseaduse nõuete mitteküllaldane arvestamine. See avaldub majanduslikult põhjendamatutes hindades, sealhulgas ettevõtte-hulgihindades.

Majandusteadlane A. Kulikov kirjutab, et «praeguse hinnakujundamise praktika põhiliseks puuduseks, mis sisuliselt tähendab väärtusseaduse nõuete rikkumist, on suur, majanduslikult põhjendamatu kirjusus rentaabluse astmetes ja sellega seotud ebakõla eri toodete hindades ühe ja sama tootmisharu piirides»¹. Majanduslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihindadega kaasneb kirjusus üksikute toodete ettevõtte-rentaabluses, mistõttu tekivad ühiskonna kahjaks ettevõtetele «kasulikud» ja «kahjulikud», vähemkasulikud ja rohkemkasulikud tooted.

Sotsialistlikus ühiskonnas toodetavate kaupade ettevõtte-hulgihinnad on majanduslikult põhjendatud kõige üldisemas mõttes siis, kui nad tekitavad ettevõtetes enam-vähem ühesugust materiaalselt huvi toota kõiki kaupu. See huvi realiseerub ühtlases ettevõtte-rentaabluse suhtelises suuruses. Seisukohta, et ettevõtte hulgihinnad peavad andma ettevõtetele suhteliselt ühtlasel määral lisaproducti väärtust, ei tohi käsitada dogmaatiliselt ega abstraktselt. Väärtusseaduse teadlik arvestamine sotsialistlikus ühiskonnas eeldab plaanilises korras loodavat üksikute toodete erinevat rentaablust vastavalt tegeliku elu objektiivsetele nõuetele. Viimaste hulka kuuluvad näiteks uudistoodete ja defitsiitsete kaupade tootmise materiaalne stimuleerimine, vanade kaupade tootmise ahendamise stimuleerimine jt. Selleks kõigeeks pole aga tarvis luua rentaabluses erilisi kontraste.

Antud juhul abstraheerume elu nendest nõuetest ja peame majanduslikult põhjendatud ettevõtte-hulgihindu sellisteks, mis

* Artiklis käsitletakse laiatarbekaupade hindu. Avaldatakse mõttevahetuse korras.

¹ А. Куликов, О некоторых вопросах использования закона стоимости и ценообразования в СССР. «Вопросы экономики» 1958, № 8, lk. 100.

loovad ettevõttele enam-vähem ühtlase rentaabluse, Kuidas praegused hinnad Eesti NSV oludes vastavad sellele teoreetilisele ja praktilisele nõudele, seda näeme alljärgnevast tabelist (vt. tabel 1).

Tabel 1

Meeste sokkide ettevõtte-rentaablus tekstiilivabrikus «Punane Koit» 1959. a. 9 kuu jooksul*

Jrk. nr.	Artikkel	Ühe paari tegelik täielik omahind (rbl.)	Ühe paari ettevõtte-hulgihind (rbl.)	Kasum või kahjum ühelt paarilt (rbl.)	Ettevõtte-rentaablus (+ või -) (%)
1.	239	3,78	6,73	+2,95	+78,00
2.	149 k	2,01	2,10	+0,09	+4,5
3.	149	1,88	1,85	-0,03	-1,6
4.	159 k	3,07	3,74	+0,67	+21,8
5.	159	2,94	3,48	+0,54	+18,4
6.	168	2,01	2,30	+0,29	+14,4
7.	172	2,05	2,40	+0,35	+17,1
8.	201 k	2,72	2,65	-0,07	-2,6
9.	205 k	2,95	3,02	+0,07	+2,4
10.	206 k	3,25	3,53	+0,28	+8,6
11.	218 k	3,13	3,74	+0,61	+19,5
12.	220 k	2,76	2,89	+0,13	+4,7
13.	223 k	3,18	3,59	+0,41	+12,9
14.	266	7,09	7,94	+0,85	+12,0
15.	270	3,34	4,84	+1,50	+44,9

* Andmed on võetud tekstiilivabriku «Punane Koit» raamatupidamise osakonnast.

Arvulised näitajad on toodud vanas vääringus.

Kehtivate ettevõtte-hulgihindade juures pakub üksikute soki-artiklite rentaablus väga kirjut pilti: kõikumine ulatub +78 protsendist kui -2,6 protsendini. Üksikute toodete ettevõtte-rentaabluse ebahülusest järeldub, et meeste sokkide ettevõtte-hulgi-hinnad on antud ettevõtte seisukohalt enamikus majanduslikult põhjendamatud. Nende majanduslikku põhjendamatust võime eristada kahesuguses mõttes.

Ühe osa toodete ettevõtte-hulgihindade ei võimalda ettevõttele täieliku omahinna korvamist, rääkimata rentaabluse loomisest (tabelis 1 artiklid 149 ja 201k). Sellistena ei garanteeri nad sotsialismi tingimustes toimivale väärtusseadusele vastavalt ekvivalentset vahetust. Teisiti öeldult on need ettevõtte-hulgi-hinnad sellised, mille alusel vahetamise tulemusena ei looda toodete valmistamiseks normaalseid taastootmistingimusi. Toodangu realiseerimine kehtivate ettevõtte-hulgihindadega ei võimalda saadud ekvivalenti baasil (kui seda nii võib nimetada) taastootmist senises ulatuses ehk lihtsat taastootmist. Antud

kaubaartiklite valmistamise jätkamiseks senises ulatuses tuleb leida vahendeid mujalt, kas teiste artiklite realiseerimisest saadava kasumi või dotatsiooni arvelt. Omahinnast madalamad ettevõtte-hulgihinnad asetavad üksikud sotsialistlikud ettevõtted, sõltuvalt toodete nomenklatuurist, põhjendamatult erinevatesse tingimustesse. On võimalik, et kahjumiga toodete domineerimine mõnedes ettevõtetes muudab neis isemajandamise võimatuks, kuna aga teistes, kus on rentaablid tooted, kujuneb kasum liiga suureks.

Seega, kui teatud toote ettevõtte-hulgihind on madalam tema täielikust omahinnast, pole võimalik tootmist jätkata senises mahus. Ja et selline hind ei võimalda taastootmist senises ulatuses, siis on ta absoluutses vastuolus tootmise normaalse arendamise huvidega. Edaspidi nimetame selliseid hindu absoluutselt majanduslikult põhjendamatuteks ettevõtte-hulgihindadeks.

Teine osa kehtivaid ettevõtte-hulgihindu tagab ettevõtetele kaubandusliku omahinna korvamise, samuti ettevõtte-rentaabluse, kuid erineva suhtelise suurusega. Et ettevõtte-hulgihinnad loovad nomenklatuuris olevatele toodetele erineva rentaabluse, siis tekibki ettevõtetel erinev materiaalne huvi ühe või teise toote valmistamise vastu.

Järelikult ka ettevõtte-hulgihinnad, mis küll korvavad täieliku omahinna, kuid ei taga ettevõttele suhteliselt ühtlasel määral lisaproducti väärtust, on vastuolus tootmise normaalse arendamise huvidega. Seetõttu tuleb ka neid kvalifitseerida majanduslikult põhjendamatuteks ettevõtte-hulgihindadeks (tabelis 1 kõik peale artiklite 149 ja 201k). Kõnealused hinnad pole tootmise arendamise huvidega vastuolus absoluutselt, sest nad võimaldavad selle jätkamist vähemalt senises ulatuses. Nad on ainult suhtelises vastuolus tootmise edendamisega, luues antud ettevõttes suurema või väiksema materiaalse huvi eri toodete vastu.

Edaspidi nimetame selliseid hindu suhteliselt majanduslikult põhjendamatuteks ettevõtte-hulgihindadeks.

Nii absoluutselt kui ka suhteliselt majanduslikult põhjendamatuid ettevõtte-hulgihindu on kahesuguseid: põhjendamatud esiteks üksikute toodete individuaalse omahinna suhtes ja teiseks nende ühiskondlikult vajaliku omahinna suhtes.

* * *

*

Majanduslikult põhjendamatud, eriti absoluutselt majanduslikult põhjendamatud ettevõtte-hulgihinnad avaldavad sotsialistlikus ühiskonnas teatud mõju ka tootmise arengule. Üldiselt etendavad hinnad siin täiendava stiimuli osa. Kui sortiment on aga planeerimata, võib hind (eelkõige ettevõtte-hulgihind) ametkonna

ja ettevõtte ulatuses mõnel juhul avaldada ka reguleerivat toimet. Antud küsimust on autor varem uurinud,² ja jõudnud järeldusele, et «... tööstuslike laiatarbekaupade praegu kehtivad hinnad vajavad tõsist kriitilist läbivaatamist... eesmärgiga kehtestada majanduslikult põhjendatud hinnad»³.

Hinnakujundamise praktika täiustamise ja hindade korrigeerimise vajalikkus antud momendil fikseeriti ka NLKP Keskkomitee 1960. aasta juulipleenumi otsuses, kus on öeldud: «... teha NSV Liidu Riiklikule Plaanikomiteele ja NSV Liidu Rahandusministeeriumile ülesandeks... välja töötada ja NSV Liidu Ministrite Nõukogule esitada ettepanekud rahvatarbekaupade hulgihindade määramise ja jaehindade muutmise praktika parandamise kohta, et hinnad kõige täielikumalt kajastaksid kaupade valmistamise töömahtu ja muutusi elanikkonna nõudmises nende järele.»⁴

Milles seisneb väljapääs antud olukorrast, kuidas hinnakujundamist parandada?

Väljapääsu on tegelik elu ise hakanud otsima. Meie riigi haldusorganid, tunnetades rentaabluse stimuleerivat mõju, on mõnel juhul asunud ettevõtte-rentaabluse suhtelisele ühtlustamisele diferentseeritud käibemaksumääradega.

Väga erineval hulgal sisaldub puhastulu niisuguste kaupade hindades, millede kohta kehtib kaks hinnakirja (jae- ja hulgi-hinnakiri). Aastast aastasse muutuvad kirjumaks protsentuaalsed käibemaksumäärad. Üsna sageli diferentseeritakse neid nii ettevõtete vahel kui ka ühe ettevõtte ulatuses üksikute toodete järgi. Näiteks oli kartonaaživabriku «Täht» pabertoodetele kehtestatud 1960. aastaks 7 käibemaksumäära (11 protsendist kuni 66 protsendini).⁵

Eesti NSV-s valmistatavad alumiiniumtooted olid 1960. aastal maksustatud käibemaksuga järgmiselt:⁶

1. Nõud (välja arvatud valatud)	39%
2. Kulbid (välja arvatud valatud)	39%
3. Anodeeritud nõud	14%
4. Valatud lusikad (ka kulbid)	73%
5. Valatud lauanoad ja kahvlid	62%
6. Valatud majapidamistarbed	10%

Seega 5 erinevat käibemaksumäära. Ja et neid tooteid valmistas Eesti NSV-s ainsana Tartu alumiiniumivabrik «TAV», siis kehtisid nimetatud määrad antud ettevõtte suhtes.

² Vt. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Majandusteaduslikke töid II, Tartu 1960, lk. 3—23.

³ Sealsamas, lk. 22.

⁴ NLKP Keskkomitee 1960. aasta juulipleenumi otsus ja resolutsioon, Tallinn 1960, lk. 32.

⁵ Vt. Käibemaksumäärad Eesti NSV ettevõtete ja organisatsioonide poolt toodetavate tööstus- ja toidukaupade kohta, Tallinn 1960, lk. 7—10.

⁶ Vt. sealsamas, lk. 3.

Tekib küsimus, kaugele võib sellise diferentseerimisega minna. Meie arvates tuleb diferentseeritud käibemaksumäärasid kasutada ühe või teise toote või toodete rühma puhul siis, kui on majanduslikult otstarbekas nende toodete jaehindade kõrvalekallutamine üldisest tasemest, s. o. väärtusest. Näiteks on vaja kehtestada laste jalanõudele madalamad käibemaksumäärad, seega ka madalamad jaehinnad, kui täiskasvanute jalanõudele. Defitsiitsel majapidamistarbel (näiteks külmutuskapp) peab suurema käibemaksumäära abil olema kõrgem jaehind kui küllaldaselt saadavatel majapidamistarvetel. See aitab tasakaalustada nõudmist ja pakkumist. Toormaterjali defitsiitsuse ja sellest oleuva tarbimisstruktuuri ja -viisi vastavasuunalise mõjustamise eesmärgil võib osutada vajalikuks jaehindade mõningane diferentseerimine üksteist tarbimises asendavate kaupade ja sel alusel kujuneva kaubagrupi piires. Näiteks tallanaha üldine defitsiitsus võrreldes kummiga muudab otstarbekaks, et nahktaldadega jalatsitele kehtestatakse kõrgemad jaehinnad kui kummitaldadega jalanõudele.

Iseasi on see, kas pidada majanduslikult otstarbekohaseks, et ühesugusest materjalist valmistatud, üheliigilistel ja tarbimises üksteist asendavatel või lähedalseisvatel kaupadel ja nendel alustel kujunevate kaubagruppide piires kehtivad erinevad käibemaksumäärad ja seega ka erinevad jaehinnad.

Meie arvates ei ole praktiliselt ega teoreetiliselt põhjendatud jaehindade diferentseerimine käibemaksumäärade diferentseerimisega nimetatud alustel kujunevate kaubagruppide (ühest materjalist mööbel, nahktaldadega jalanõud, alumiiniumist majapidamistarbed, telluloidist galanteriikaubad — kammid) ulatuses. Selles mõttes on käibemaksumäärade diferentseerimisega käesoleval ajal juba mõneti liiale mindud, näiteks kasvõi eespool toodud paber- ja alumiiniumtoodete puhul.

Tegelikult muudab niisugune praktika igapäevase majanduselu keerukaks. Antud kaubagrupi jaoks puudub ühtne kriteerium käibemaksumäärade valikul. Üksikute kaubagruppide piires, järelikult ka kogu kaupade massi ulatuses kaotab hinnakujundamine objektiivse aluse. Teoreetiliselt aga tähendab see, et ühe ja sama kaubagrupi piires pole kaupade hinnad väärtuse suhtes ühel tasemel.

Eeltoodut silmas pidades on vajalik üksikute kaubagruppide ulatuses ettevõtte-rentaabluse ühtlustamine tööstuslike hulgi- ja jaehindade ühtlustamise kaudu, mis omakorda loob eeldused kaupade hindade väärtusele lähendamiseks.

Ettevõtte-hulgihindade korrastamine jaehindade reguleerimise kaudu osutub paratamatuks ka niisuguste kaupade puhul, mille hindades nende madala taseme tõttuei sisaldu puhastulu realiseerimise teist vormi — käibemaksu.

Pakutud lahenduse illustreerimiseks esitame tualett-kammide hinnad (vt. tabel 2). Tabelis on käsitletud kamme, mille praegused hinnad kehtivad Eesti NSV ulatuses. Et tualett-kamme valmistab Eesti NSV-s ainult üks ettevõte, siis on selle omahind ka ühiskondlik omahind.

Tabel 2

Ettevõtte-hulgihindade suhteline majanduslik ühtlustamine tööstuslike hulgihindade ja jaehindade korrigeerimisega *

Toode ja artikkel	Kaubanduslik omahind 1959. a.	Ettevõtte-rentaabilus (%)	Käibemaks (%)	Tööstuslik hulgihind (rbl.)	
				uus	endine
1. Tualett-kamm 18/1	1938,34	40	59	6618,29	5289
2. „ 18/2	1518,34	40	59	5184,23	4797
3. „ 18/3	1311	40	59	4476,24	4387
4. „ 18/4	1275,36	40	59	4354,36	4551
5. „ 18/5	1397,82	40	59	4772,43	4428
6. „ 18/6	922,05	40	59	3148,19	3321
7. „ 18/8	2975,69	40	59	10605,25	6273
8. „ 18/10	1702,38	40	59	5813,00	3690
9. „ 18/15	1181,77	40	59	4035,12	2706
10. „ 18/20	597,07	40	59	2038,31	2132
11. „ 18/21	658,20	40	59	2247,21	2378
12. „ 18/22	594,60	40	59	2030,14	2173
13. „ 18/23	877,97	40	59	2997,39	3690

* Kõik arvulised näitajad käivad tuhande ühiku kohta ja on toodud vanas vääringus. Omahind on võetud Tartu Kammivabriku raamatupidamise osakonna sellekohasest 1959. aasta kaustast. Uue tööstusliku hulgihinna on valinud autor.

Näeme, et tööstuslike hulgihindade korrigeerimise tulemusena on suhteliselt ühtlustunud nii ettevõtte-rentaabilus kui käibemaks. Niisuguse lahenduse vastu ei räägi praktiliselt ükski argument, kui mitte arvestada seda, et mõnede kaupade jaehinnad tõusevad. Tõepoolest, meie kalkulatsioonide järgi ületavad uued hinnad seniseid summaarselt. On ka üksikuid vastupidiseid näiteid, nagu artikkel 18/4: endine tööstuslik hulgihind 4551 rbl., uus 4354,36 rbl. Kehtivaid ettevõtte-hulgihindu tuleb reguleerida koos jaehindade üldise taseme alandamisega. Ka sel juhul pole hindade esmakordsel reguleerimisel, kui mõnede toodete jaehinnad on suhteliselt liiga madalad ja ettevõtte-hulgihind absoluutselt majanduslikult põhjendamatud, välistatud vajadus üksikute kaupade jaehindu tõsta. Kuid tarbijate huve rikutakse üksikjuhtudel siis vähem, kuna tervikuna tuleb niisugune reguleerimine neile majanduslikult igati kasuks.

Kokkuvõttes võime öelda, et hindade üldine reguleerimine võimaldab luua olukorra, kus, esiteks, elanikkonna tarvete rahul-

damist ei häiri enam väärtusseaduse ekvivalentse vahetuse rikku-
mise tagajärjed, sest ettevõtetal on nüüd enam-vähem ühesugune
materiaalne huvi toota kõike sortimendis olevat. Teiseks on
sotsialistliku ettevõtte puhastulu ja käibemaksu mitteantagonist-
lik vastuolu leidnud hea lahenduse, mis soodustab ühiskondliku
tootmise arengut ühiskonna tarvete täielikuma rahuldamise huvi-
des. Kolmandaks on loodud eeldused hindade lähendamiseks
väärtusele.

Kehtivate jae- ja tööstuslike hulgihindade reguleerimisel
kaubagrupid järgi satume aga ühele formaalsele takistusele,
nimelt vastuolule tsentraliseeritult ja detsentraliseeritult kehtes-
tatud hindade vahel.

Teatavasti laiendasid NSVL Ministrite Nõukogu määrused
nr. 225 (2. märtsist 1957. a.) ja nr. 583 (30. maist 1958. a.)
suuresti vabariikide õigusi hindade kehtestamise alal. Neil on
õigus määrata hindu kaupadele, mis moodustavad umbes 45%
üldisest kaubakäibest.⁷ Niisuguste kaupade hulka, mille hinnad
varem kinnitati tsentraliseeritult, nüüd aga saab seda teha
detsentraliseeritult, kuuluvad õmblustooded, galanterii- ja maja-
pidamistarbed, mööbel, kõik rahvusliku sortimendi kaubad ja rida
teisi. Tsentraliseeritud korras, nagu varemgi, kehtestatakse hindu
tööstuslikele laiatarbekaupadele, samuti tähtsamatele toidukaupa-
dele, nagu kangad, jalanõud, trikooesemed, leib, sai jt.

Kuid vabariikide õiguste laiendamine kõnealuses lõigus ei
täienda, et antud kaubagrupid varem tsentraliseeritult kinni-
tatud hinnad on automaatselt kehtivuse kaotanud ning vabariik-
likud hinnad kehtivad juba täielikult. Kõik varem tsentraliseeri-
tult kujundatud hinnad kehtivad edasi. Eesti NSV-s näiteks on
seni õmblustoodete osas valdavalt kasutusel tsentraliseeritud
hinnad. Hindade detsentraliseeritud korras kinnitamine 45%
ulatuses kaubakäibest on paljus veel potentsiaalne. Vabariikide
laiendatud õigused realiseeruvad eelkõige uutele selleliigilistele
kaupadele hindade kinnitamisega.

Seni kui kogu antud kaubagrupi sortiment pole asendunud
uuega, kehtivad kahesuguse — üleliidulise ja kohaliku mastaa-
biga hinnad.

Hindade järk-järgult laienev detsentraliseeritud kinnitamine
muudab päevakorras üha aktuaalsemaks kehtivate jaehindade üht-
suse säilitamise. Enesestmõistetavalt peavad üheliigiliste, sama
praktilise otstarbega kaupade jaehinnad olema kogu Nõukogude
Liidu ulatuses enam-vähem ühtlased. Vastasel korral võib juht-
uda, et vabariikidevaheliste hangete tulemusena satuvad ühe-
sugused kaubad müügile erinevate hindadega. See häirib ka töö
järgi jaotamise majandusseaduse toimet. Tekib majanduslikult
soodne pind spekulatsiooniks.

⁷ Vt. Экономика советской торговли, Госполитиздат, 1959, lk. 421.

Teatud tingimustes ja piirides on hindade kõikumine (s. o. ühel ja samal kaubal mitme erineva hinna olemasolu Nõukogude Liidu ulatuses) võimalik. Nendeks tingimusteks on: 1) väga mitmesuguste tootmisolude esinemine, 2) suurem ühiskondlik nõudmine antud etapil, ja sellest tingituna ka kõige halvemate tootmisolude kasutamine, 3) nõue, et erinevate hindadega kaubad realiseeritaks nende tootmise kohas. Ühe ja sama toote hindades võib erinevust olla ainult nii palju, et see ei soodusta spekulatsiooni. Tähendab, kõikumus on majanduslikult lubatud antud toote ühest rajoonist teise transportimise kulude võrra.

Kehtivate jaehindade ühtsust kogu Nõukogude Liidu ulatuses aitab olulise tegurina säilitada see, et uutele toodetele detsentraliseeritud korras hindade kinnitamisel võetakse aluseks maksvad, varem tsentraliseeritult kehtestatud jaehinnad.⁸ Ka siis, kui korrigeerimine hõlmab vabariigi mastaape, vabariiklikult kehtestatud hindu, tuleks antud grupi kaupade osas lähtuda varem tsentraliseeritult kehtestatud jaehindadest. Kuid siin see häda seisabki.

Kõigepealt tuleb selgeks teha, kas tsentraliseeritult kinnitatud hinnad on majanduslikult põhjendatud või mitte, s. t. kas nendes sisaldub omahinna suhtes ühtlasel määral puhastulu. Püüame selles veenduda näite varal. Üksiku ettevõtte omahinna põhjal ei tohi otsustada hindade absoluutset majanduslikku põhjendatust, küll aga suhtelist põhjendatust. Järgnevas tabelis (vt. tabel 3) vaatame mõningate tsentraliseeritult kehtestatud hindade suhtelist majanduslikku põhjendatust Tartu Kammivabriku omahinna seisukohalt.

Tabel 3

Mõningate tsentraliseeritult kehtestatud kammihindade majanduslik põhjendatus
Tartu Kammivabrikus 1959. aastal*

Artikkel	Kaubanduslik omahind (rbl.)	Ettevõtte hulgi-hind** (rbl.)	Ettevõtte rentaablus (%)	Tööstuslik hulgi-hind** (rbl.)	Rahvamajanduslik rentaablus (%)	Toodangu hulk (tuh. tk.)***
1. 461	492,01	739,64	50,33	1804	266,65	2631,1
2. 462	457,01	672,40	47,13	1640	258,85	3215,9
3. 465	948,62	1159,89	22,27	2829	198,22	2209,3
4. 428	565,30	1159,89	105,18	2829	400,44	761,8
5. 429	404,39	672,40	66,27	1640	305,54	905,8
6. 432	329,63	336,20	1,09	820	148,76	623,9

* Andmed on võetud Tartu Kammivabriku raamatupidamise osakonna 1959. aasta omahinnakaustast.

** Tööstusliku ja ettevõtte hulgihinna leidmisel on tuginetud tabelis toodud artiklite I sordi jaehinnale miinus linna kaubanduslik mahahindlus 18% ja

⁸ Vt. Л. Скворцов. Некоторые задачи регулирования розничных цен. «Вопросы экономики» 1957, № 4, lk. 115.

ettevõtte hulgihinna puhul miinus käibemaks 59% tööstuslikust hulgihinnast. Et ettevõtte realiseerib toodangut ka maa kaubandusliku mahahindlusega ja mõningal määral II sordina, siis kujuneb tegelik rentaablus tabelis toodust väiksemaks.

*** Andmed on võetud Kammivabriku plaaniosakonna 1959. aasta plaani täitmise aruannete kaustast.

Nagu näeme, on tabelis toodud kammihinnad nii ettevõtte kui rahvamajanduslikult seisukohalt suhteliselt põhjendamatud.

Toodangu hulk mõjustab omahinda antud ettevõttes. Mida rohkem toodetakse, seda väiksem on omahind, ja vastupidi. Praegusel juhul aga näeme, et toodangu hulk on rentaabluusega pöördproportsionaalne (vt. artiklid 461, 462, 465). Seega on meil täielik alus, isegi abstrahheerimata toodangu hulka kui üht rentaablust mõjustavat tegurit, väita, et kammide tsentraliseeritud hinnad on suhteliselt majanduslikult põhjendamatud nii individuaalse kui ühiskondliku omahinna suhtes.

Et see nii on, siis tekib vabariiklikul hinnakinnitajal iga uue hinna kehtestamisel, samuti kehtivate hindade reguleerimisel küsimus, millisest tsentraliseeritult kehtestatud jaehinnast lähtuda. Lahendamine on seda raskem, mida rohkem kõigub rentaablus ühe ja sama kaubagrupi piires.

Kui arvestada, et tsentraliseeritult kehtestatud hinnad, mis edaspidi alluvad detsentraliseerimisele, nagunii kaovad, siis võib kõne alla tulla viimaste mittekorrigeerimine. Kuid momendi olukorrast väljapääsemiseks peavad üleliidulised organid kohalikke abistama hindade valikust ja kooskõlastamisest informatsiooni andmisega.

Tsentraliseeritud korras kehtestatud vanade hindade kiiremaks väljalülitamiseks majanduslikult praktikast on otstarbekohane nendesse viia suurem käibemaks kui kohalikesse hindadesse. Ettevõtted hakkavad materiaalselt rohkem huvituma kohalike hindadega kaupade tootmisest. See soodustab uute kaupade juurdumist ning vastab täielikult aja nõuetele. Praegune praktika kahjuks stimuleerib mõnel juhul vastupidist.

* *

*

Eespool soovitatud abinõude rakendamine võib luua ideaalse olukorra; kaupade hinnad on igati majanduslikult põhjendatud. See omakorda eeldab muudel normaalsetel tingimustel tootmise struktuuri vastavust nõudmise struktuuriga. Kahjuks ei püsi selline ideaalne olukord kaua.

Sotsialistlikus ühiskonnas toimib tootmisvahendite ühiskondliku omandi tõttu tööviljakuse pideva kasvu majandusseadus. Püsivalt langeb ühiskonnas toodetavate kaupade väärtus. Tööviljakuse kasv ja sellest sõltuvalt kaupade väärtuse alanemine üksikutēs tööstusharudes, ettevõtetes, üksikute toodete osas pole

alati proportsionaalne ühiskondliku, s. o. ühiskonnas toimuva keskmise tööviljakuse kasvu ja kaupade väärtuse langemisega. Põhjusti on mitu. Kõige tähtsam neist on seotud tehnilise progressi erineva tempoga ühes või teises ettevõttes või tööstus-
harus.

Niisiis, ühiskonnas toodetavate kaupade väärtus aja jooksul muutub ja tavaliselt alanemise suunas, kuid seejuures väga erineval määral. Kui kaupade kogumassi väärtus alaneb, moodustades keskmise suuruse, langeb ühe osa kaupade väärtus kiirusega üle keskmise, kuna teise osa kaupade väärtus langeb kiirusega alla keskmise määra. Teisiti öeldult sõltub üksikute kaupade ja kaubagruppide väärtuse alanemise kiirus tööviljakuse kasvust nende tootmisel.

Kauba väärtuse alanemine peegeldub tema omahinna langemises. Et üksikute kaupade väärtus kahaneb erineval määral, siis muutub erinevalt ka nende omahind. Kaupade väärtuse ebaühtlane muutumine (alanemine) on üheks omahindade ebaühtlase alanemise põhjuseks.

Kuid on ka võimalik omahindade alanemine erinevas proportsioonis, ehkki kaupade väärtused alanevad suhteliselt ühtlasel määral. Teiste sõnadega, omahinna alanemine ei lange alati kokku ühiskondlike tootmiskulude alanemisega. See seletub asjaoluga, et omahinna alanemine sõltub mitte ainult ühiskondliku töö kokkuhoidmise ulatusest, vaid ka tema jaotamisest ja kasutamist: kui suur osa ettevõtte poolt saavutatud ühiskondliku töö kokkuhoiust kasutatakse rahapalga tõstmiseks ja kui suur osa läheb sotsialistliku akumulatsiooni ning ühishondliku tarbimise fondi laiendamiseks ning kaupade hindade alandamiseks.⁹

Tööviljakuse kasvu tulemusena saavutatud kokkuhoidu kasutatakse palga tõstmiseks, akumulatsiooniks ja ühiskondlikuks tarbimiseks erineval ajal ja erinevas kohas erinevas suhtes sõltuvalt konkreetsetest majanduspoliitilistest ülesannetest. Selle tõttu osutub mõnel juhul paratamatuks kaupade omahinna alanemine erinevas proportsioonis, hoolimata nende väärtuse suhteliselt ühtlasest alanemisest.

Et üksikute kaupade ühiskondlikud kaubanduslikud omahinnad muutuvad eaproportsionaalselt, siis on selge, miks antud momendil plaanilises korras kehtestatud majanduslikult põhjendatud ettevõtte-hulgihinnad kujunevad teatud perioodi möödumisel majanduslikult põhjendamatuteks ettevõtte-hulgihindadeks. Ja jälle seisab aktuaalsena päevakorras majanduslikult põhjendatud hulgihindade taastamise ülesanne. Sedapuhku piirdub ülesanne küll suhteliselt majanduslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihindade likvideerimisega, sest absoluutselt majan-

⁹ Vt. III. Я. Турецкий, Очерки планового ценообразования в СССР, Москва 1959, lk. 35.

duslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihindade olemasolu pole enam tõenäoline.

Kehtivad ettevõtte-hulgihinnad võivad muutuda absoluutselt majanduslikult põhjendamatuteks individuaalse ja ühiskondliku omahinna tõusu tulemusena. Viimane saab reaalseks ainult erandlike asjaolude tõttu, nagu töövõllakuse langus, tooraine väärtuse ja vastavalt sellele hindade tõus, palga järsk kasv mõnes tööstusharus või mõne toote valmistamise kontsentreerumine halvimatasse tootmistingimustesse. Tootmise normaalne, plaanipärane areng sotsialistlikus ühiskonnas harilikult välistab sellised erandlikkused. Küll võib absoluutselt majanduslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihind olla korrigeerimisvahelisel perioodil tootmisse juurutatud kaupadel; neile kehtestati hinnad plaanilise kalkulaatiivse omahinna alusel, uusi püsivaid hindu veel pole.*

Et kaupade omahinnad tavaliselt alanevad, seda kinnitagu näited Tartu Kammivabrikust (vt. tabel 4).

Tabel 4**

Mõningate tualettkammide omahinna dünaamika aastatel 1957—1960

Artikkel	1957	1958	1959	1960	1960. aasta omahind võrrelduna 1957. a. omahinnaga (%)
	(r u b l a d e s)				
1. 18/1	2024,07	1962,36	1938,34	1931,60	95,43
2. 18/2	1515,81	1520,68	1518,34	1519,90	100,26
3. 18/3	1371,60	1357	1311	1312,70	95,70
4. 18/4	1412,54	1275,20	1275,36	1276,93	90,39
5. 18/5	1399,10	1392,54	1397,82	1390,70	99,39
6. 18/6	1149,60	936,28	922,05	916,80	79,74
7. 18/8	3151,18	3112,93	3105,93	3097,60	98,29
8. 18/10	1702,90	1665,49	1702,38	1695,37	99,55
9. 18/15	1146,75	1187,97	1181,77	1075,50	93,78
10. 18/20	752,30	580,35	597,07	593,90	78,94
11. 18/21	730,38	599,44	658,20	655,60	89,76
12. 18/22	—	586,71	594,60	591,70	100,85
13. 18/23	—	—	877,97	874,89	99,64

** Arvutused on tehtud Tartu Kammivabriku raamatupidamise osakonna 1957.—1960. aastate omahinnakaustade andmete alusel.

Kui võtta 1957. a. omahinnad baasiliseks (100%), siis näeme üksikute kammiartiklite omahinna muutumises üsna olulisi erinevusi, kuid enamikus on nad siiski alanenud. Kaheteistkümne artikli seast on minimaalselt tõusnud ainult kahe artikli omahind (18/2 ja 18/22).

* Autor eeldab, et uudistoodangule kehtestatakse ajutised hinnad.

Kuid olgu nii või teisiti. Fakt on see, et kaupade omahinnad on muutunud erineval määral ja majanduslikult põhjendatud ettevõtte-hulgihindade püsivuse tagamiseks on tarvis hindu aegajalt korrigeerida, omahinnaga kooskõlla viia. Näidistame majanduslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihindade muutmise majanduslikult põhjendatuteks järgmise tabeliga (vt. tabel 5).

Tabel 5*

Tualett-kammide ettevõtte-rentaabluse dünaamika aastatel 1957—1960 ühtse kalkuleeritud ettevõtte-hulgihinnaga (%-des)

Artikkel	1957	1958	1959	1960
1. 18/1	20	23,77	25,30	25,74
2. 18/2	20	19,61	19,79	19,67
3. 18/3	20	21,29	25,54	25,38
4. 18/4	20	32,92	32,90	32,74
5. 18/5	20	20,56	20,10	20,72
6. 18/6	20	47,34	49,61	50,47
7. 18/8	20	21,47	21,74	22,07
8. 18/10	20	22,69	20,03	20,53
9. 18/15	20	15,83	16,44	27,94
10. 18/20	20	55,55	51,19	52,00
11. 18/21	20	46,21	33,15	33,68
12. 18/22	—	20,00	18,40	18,98

* Tabeli koostamisel on lähtutud Tartu Kammivabriku raamatupidamise osakonna 1957.—1960. a. omahinnakaustade andmetest omahinna kohta ja tinglikult valitud ettevõtte-hulgihindadest, mis tagasid 1957. a. omahinna baasil kõigi toodete osas 20%-lise ettevõtte-rentaabluse.

Ühiskondliku töövõime pideva kasvu tõttu langeb toodangu omahind rahvamajanduses tervikuna, tööstusharudes ja üksikutes ettevõtetes. Selle tulemusena tõuseb, kui hinnad on stabiilsed, ettevõtte ja tööstusharu rentaablus. Niisiis muutub ettevõtte hulgihindade kaudu realiseeritav puhastulu teatud aja möödumisel selliseks, mis ületab tööstusharu optimaalse kasumi. On rikutud proportsioonid lisaproducti jaotumises ettevõtte ja riigi tsentraliseeritud puhastulaks.

Niisugusel puhul ei innusta rentaablus ettevõtteid ja ametkondi maksimaalselt taotlema ühiskondliku töö kokkuvõidu ja toodangu omahinna edasist alandamist.

Järelikult on vaja ettevõtte-hulgihindade korrigeerimise käigus ühtlasi alandada nende üldist taset. Seda saab teha kahe teel: 1) jaehindade alandamisega ja 2) kehtivate käibemaksu-määrade tõstmisega.

Jaehindade alandamise poliitikat on meie partei ja valitsus järjekindlalt rakendanud ning rakendab ka edaspidi. Kuid paral-

leelselt on tarvis silmas pidada elanikkonna tarvete üha täielikumat rahuldamist ühiskondliku tarbimise fondi baasil. Üleminekul sotsialismilt kommunismile toimub tarvete täielikum rahuldamine «mitte ainult palga tõstmise teel, vaid ka ühiskondlike fondide kaudu»¹⁰.

Mille alusel tekib ja kasvab ühiskondliku tarbimise fond? Ta tekib ja kasvab hindade kaudu realiseeritava ühiskonna puhastulu massi, selle suurenemise baasil. See tähendab, et ennekõike peavad progresseeruvalt kasvama ühiskonna tulud, ühiskonna käsutuses olev rikkus ja alles siis on võimalik üle minna tarvete järgi jaotamisele. Nende tulude allikaks, mis laekuvad meie ühiskonna käsutusse «riiklikelt ettevõtetelt kasumi ja käibemaksu näol, on pidevalt laienev tootmine, tööviljakuse kasv, toodangu omahinna alandamine ja majandisisesse akumulatsiooni suuremine»¹¹.

Puhastulu suurenemise allikaid on niisiis kaks. Tootmise pideva laienemisega kaasnev kaupade kogumassi kasv annab ühiskonna käsutusse järjest rohkem puhastulu. See on ja jääb ka edaspidi puhastulu massi progresseeruva kasvu tagatiseks. On veel teine tagatis. Ühiskonna käsutusse laekuvat puhastulu on võimalik suurendada tööviljakuse tõstmise ja selle tulemusena toodangu omahinna alandamise teel, millega kaasneb rentaabluse kasv kogu ühiskonnas. See osutub võimalikuks seda suuremal määral, mida rohkem ennetab ühiskondliku tööviljakuse kasv palga kasvu. NLKP programmis on öeldud, et «tarvis on igati ... taotleda ... omahinna alanemist ja tootmise rentaabluse suuremist»¹².

Kaupade hindade ja väärtuste summa vastastikuse võrdsuse põhimõtet rikkumata, reaalsel palga püsiva, kuigi veidi aeglustunud tõusu tingimustes ja tulemusena kasvab ühiskonna puhastulu mass suhteliselt kiiremini kui ühiskonnas toodetavate kaupade kogumass. Reaalseks muutub see siis, kui kaupade jaehinnad langevad suhteliselt aeglasemalt nende omahindadest. Et sel teel täiendavalt saadud puhastulu on vaja suunata ühiskondliku tarbimise fondi, siis muutub paratamatuks ka ettevõtte-hulgihindade üldine alandamine.

Eeltoodust järeldub, et ettevõtte-hulgihindade üldise taseme alandamiseks peab peale jaehindade alandamise teatud määral tõstma käibemaksu määrade üldist taset. Need kaks varianti tuleb alati optimaalselt ühendada. NSV Liidus on seda viimastel aasta-

¹⁰ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontroll-
arvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 47.

¹¹ N. S. Hruštšov, Töelistelt ja teenistujatelt võetavate maksude kaotamisest ning muudest nõukogude rahva heaolu tõstmise abinõudest. NSV Liidu Ülemnõukogu viienda istungjärgu materjale, Tallinn 1960, lk. 27.

¹² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 83.

tel tehtud. Nii näiteks tõstis NSVL Rahandusministeerium 1961. aastaks Tartu Kammivabriku kammide käibemaksumäära 59% -lt 61% -ni. 1. märtsil 1960. aastal alandati mõnede rahvatarbe-kaupade, sealhulgas ka kammide riiklikke jaehindu, viimaseid keskmiselt 5% ulatuses.¹³

Kahjuks ei saa praeguse praktikaga kõnealuses lõigus alati rahule jääda. Tabelist 6 näeme, kuidas alandati 1. märtsil 1960. aastal kammihindu ja millised tagajärjed kaasnesid. Enne kõikus 13 tualettkammi ettevõtte-rentaablus +72,31% -st kuni -17,19% -ni (vahe 89,5%). Kolm toodet andsid kahjumit. Järelikult olid kehtivad ettevõtte-hulgihinnad osalt absoluutselt, osalt suhteliselt majanduslikult põhjendamatud.

Tabel 6

Tartu Kammivabriku mõnede tualettkammide toodete rentaablus enne ja peale jaehindade alandamist 1. märtsil 1960. aastal

Artikkel	1959. a. omahind (rbl.)	Ettevõtte hulgihind		Ettevõtte rentaablus			
		enne 1. III 60 (rbl.)	pärast 1. III 60 (rbl.)	(rbl.)	(%)	(rbl.)	(%)
1. 18/1	1938,34	2168,49	2118,06	230,15	11,87	179,72	9,27
2. 18/2	1518,34	1966,77	1865,91	448,43	29,53	347,57	22,89
3. 18/3	1311	1798,67	1731,43	487,65	37,19	420,43	32,06
4. 18/4	1275,36	1865,91	1781,86	590,55	46,30	506,50	39,71
5. 18/5	1397,82	1815,48	1731,43	417,66	29,87	333,61	23,86
6. 18/6	922,05	1361,61	1294,37	439,56	47,67	372,32	40,37
7. 18/8	3105,93	2571,93	2437,45	-534	-17,19	-668,48	-21,52
8. 18/10	1702,38	1512,90	1445,66	-189,48	-11,13	-256,72	-15,08
9. 18/15	1181,77	1109,46	1059,03	-72,31	-6,11	-122,74	-10,38
10. 18/20	597,07	874,12	823,69	277,05	46,40	226,62	37,95
11. 18/21	658,20	974,98	924,55	316,78	48,12	266,35	40,46
12. 18/22	594,60	890,93	840,50	296,33	49,83	245,90	41,35
13. 18/23	877,97	1512,90	1445,66	634,93	72,31	567,69	64,65

Pärast hindade alandamist ulatus 13 tualettkammi ettevõtte-rentaablus +64,65% -lt kuni -21,52% -ni (kõikumine 86,17%). Seega rentaabluse diapason praktiliselt ei vähenenud. Kolm senist kahjumiga toodet andsid pärast jaehindade alandamist veel rohkem kahjumit. Antud juhul süvenes ettevõtte-hulgihindade absoluutne majanduslik põhjendamatus, suhtelise majandusliku põhjendamatusse likvideerimisest rääkimata.

Mõningate laiatarbekaupade jaehindade üldise taseme alandamine 1. märtsil 1960. aastal ei soodustanud majanduslikult põhjendatud hindade loomist, vaid vastupidi, suurendas majanduslikku põhjendamatus. Kui on tegemist jaehindade alandamisega teatud protsendi ulatuses, mitte aga korrigeerimisega,

¹³ Vt. «Rahva Häääl» nr. 51 (5243), 1. märts 1960. a.

siis pole võimalik kohe likvideerida absoluutselt majanduslikult põhjendamatuid ettevõtte-hulgihindu. Küll aga saab vältida absoluutselt majanduslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihindade majandusliku põhjendamatuse süvenemist. See eeldab, et ühtse käibemaksumäära puhul niisuguste toodete kehtivaid jae-hindu ei alandata. Samuti võimaldub vähendada kehtivate ette-võtte-hulgihindade suhtelist majanduslikku põhjendamatust või ettevõtte-hulgihindu isegi ühtlustada, sõltuvalt hindade alanda-mise üldisest ulatusest. Sel teel on võimalik ka absoluutselt majanduslikult põhjendamatute ettevõtte-hulgihindade kaota-mine, kui alaneb omahind ja aastate jooksul nende hindu ei alandata.

See aga tähendab, et jae hindu tuleb alandada diferentseeritult, sõltuvalt ühe või teise toote omahinnast.

Kui analüüsida 1. märtsil 1960. aastal teostatud hindade sealhulgas kammihindade alandamist (vt. tabel 7), siis näeme, et polegi toimitud šablooniliselt, kõikide toodete puhul 5 protsendi ulatuses, vaid peaaegu iga toote hinda on alandatud erineval määral, diferentseeritult. Kahjuks pole aga see alandamine antud juhul kooskõlas tegeliku elu vajadustega diferentseerida vastavalt ühe või teise toote omahinnale.

Tabel 7

Mõningate kammide jae hindade alandamine 1. märtsil 1960. aastal *

Artikkel	Jae hind ühikule enne 1. III 60. (rbl.)	Jae hind ühikule pärast 1. III 60. (rbl.)	Uue jae hinna suhe vanasse jae-hinnasse (%)
1. 18/1	6,45	6,30	97,67
2. 18/2	5,85	5,55	94,87
3. 18/3	5,35	5,15	96,26
4. 18/4	5,55	5,30	95,49
5. 18/5	5,40	5,15	95,37
6. 18/6	4,05	3,85	95,06
7. 18/8	7,65	7,25	94,77
8. 18/10	4,50	4,30	95,55
9. 18/15	3,30	3,15	95,45
10. 18/20	2,60	2,45	94,23
11. 18/21	2,90	2,75	94,82
12. 18/22	2,65	2,50	94,33
13. 18/23	4,50	4,30	95,55

* Arvulised näitajad on toodud vanas vääringus.

Kui kehtivad hinnad on juba kord korrigeeritud ja absoluutselt majanduslikult põhjendamatuid ettevõtte-hulgihindu hari-likult ei esine, on ikkagi vaja jae hindade üldise taseme alanda-mise käigus ühtlustada hindu. See eeldab teadlikku diferentseeritud lähenemist küsimusele. Just selles mõttes on NLKP

programmis öeldud, et «tuleb pidevalt parandada hindade süsteemi, viia see vastavusse kommunistliku ülesehitustöö ülesannetega, tehnilise progressiga, tootmise ja tarbimise kasvuga, tootmiskulude vähenemisega. Hinnad peavad ... tagama igale normaalselt töötavale ettevõttele teatava kasumi»¹⁴.

Nagu eelnevalt nägime, alanevad sotsialistlikus ühiskonnas kauba väärtus ja tema üks osa — omahind — pidevalt. See toob kaasa ka muutused kauba väärtuse rahalises väljenduses — hinnas. Jae- ja ettevõtte-hulgihindade perioodilise alandamise ja ühtlustamisega (korregeerimisega) on tagatud hindade liikuvuse põhimõtte järgimine sotsialistlikus ühiskonnas.

Paralleelselt hindade liikuvusega on sotsialistlikus majanduses väga oluline ka nende stabiilsus (muutumatus teatud perioodil). Vajalik on see selleks, et ellu viia tootjate materiaalse huvi põhimõtet ja luua tarbijaile kindlus kaupade ostmisel.

Sotsialistlikus ühiskonnas asub omahinna alandamise eest peetava võitluse keskpunkt ettevõtetes. See võitlus on seotud nende materiaalse huviga vastavate fondide kaudu. Mida suurem on ettevõtte rentaablus, seda rohkem laekub summasid vastavatesse materiaalse ergutamise fondidesse. Kui aga ettevõtte-hulgihindades puudub stabiilsus, s. t. nad muutuvad automaatselt või liiga sageli vastavalt muutustele omahinnas, siis kahaneb kollektiivi materiaalne huvi rentaabluse suurendamise vastu. See toob kahju kogu ühiskonnale.

Teiselt poolt, kui antud ettevõtte rentaablus ületab ettevõtte ja tööstusharu optimaalse rentaabluse, siis ei innusta see kollektiivi ühiskonna puhastulu maksimaalselt suurendama. Seepärast on tarvis sotsialistliku tootmise kiire arendamise hüvides optimaalselt ühendada hindade stabiilsuse ja liikuvuse põhimõtte.

О КОРРЕКТИРОВАНИИ И СНИЖЕНИИ УРОВНЯ ЦЕН

Х. Мерса

Кафедра политической экономии

Резюме

В статье автор рассматривает вопросы корректирования и снижения уровня цен на потребительские товары. Автор критикует имеющиеся недостатки в ценообразовании, следствием которых является излишняя пестрота рентабельности по разным товарам и различная материальная заинтересованность предприятий в их выпуске.

¹⁴ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 83.

При анализе недостатков ценообразования автор считает, что у нас имеются абсолютно и относительно экономически необоснованные оптовые цены предприятий. Оптовые цены первого вида, как правило, всегда ниже себестоимости товара, что приводит к убыткам, оптовые цены другого вида дают предприятию различную прибыль по отдельным видам товаров.

Экономически целесообразно исключить излишнюю пестроту рентабельности посредством корректирования розничных цен, уровень которых должен обеспечить предприятиям примерно одинаковую норму чистого дохода. Ввиду постоянного изменения себестоимости продукции, которая по различным продуктам изменяется в относительно разных размерах, постоянно возникает вновь объективная необходимость корректирования розничных цен. Это целесообразно осуществлять путем периодического и дифференцированного понижения розничных цен.

Но путь снижения розничных цен для исключения пестроты рентабельности не всегда приемлем. Так, при нехватке данных товаров и невозможности покрытия потребительского спроса его нельзя использовать даже при снимающейся себестоимости.

Другим методом, действующим в сторону уменьшения пестроты рентабельности, является выравнивание уровня оптовых цен предприятий путем дифференцирования ставок налога с оборота. Но неправильно было бы признавать этот путь универсальным, особенно в пределах одной товарной группы (например, мебель из одного материала, канцелярские и письменные принадлежности из бумаги, галантерейные товары из целлюлоида и т. д.).

Практически необходимо сочетать оба пути выравнивания уровня рентабельности по разным товарам, делая упор на том или ином в зависимости от конкретных экономических условий и практической целесообразности.

ÜBER DIE BERICHTIGUNG UND HERABSETZUNG DES PREISSTANDES

H. Metsa

Zusammenfassung

Eine Analyse der Mängel in der Preisgestaltung hat den Verfasser zur Einsicht gebracht, daß die Engrospreise in den Unternehmen sowohl in absoluter wie auch in relativer Hinsicht ökonomisch unbegründet sind. Die Engrospreise erster Art sind niedriger als der Selbstkostenpreis und verursachen dem Unternehmen Verluste; die zweitgenannten Engrospreise bedingen den Unternehmen hinsichtlich einzelner Erzeugnisse eine verschiedene Rentabilität.

Wirtschaftlich wäre es zweckmäßig, durch die Berichtigung der Detailpreise die Buntheit der Rentabilität abzuschaffen. Durch ständige und unregelmäßige Veränderung des Selbstkostenpreises einzelner Erzeugnisse entsteht zeitweilig eine objektive Notwendigkeit zur Berichtigung der Detailpreise. Zu diesem Zweck sollte man eine differenzierte Herabsetzung der Detailpreise durchführen. Dies ist jedoch nicht immer möglich — z.B. bei defiziten Waren.

Eine andere Möglichkeit zur Abschaffung der Buntheit in der Rentabilität bietet sich durch die Ausglei chung der Engrospreise mit Hilfe differenzierter Umsatzkostennormen.

Doch auch diese Möglichkeit läßt sich nicht immer gebrauchen, besonders nicht im Bereich einer Warengruppe (z.B. bei Möbel aus gleichem Material, Galanteriewaren aus Zelluloid u. a.).

Praktisch ist es nötig, im Unternehmen die Möglichkeiten zur Ausglei chung der Rentabilität zu vereinigen und entweder die eine oder die andere zu gebrauchen, die im gegebenen Fall den konkreten wirtschaftlichen Bedingungen und dem praktischen Zweck entspricht.

ОСНОВА И ФУНКЦИИ ЦЕНЫ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Канд. экономических наук М. Бронштейн

Кафедра политической экономии

В настоящее время нет необходимости доказывать большое теоретическое и практическое значение проблемы ценообразования в социалистическом обществе. Об этом лучше всего свидетельствуют крупные успехи в развитии нашего хозяйства, не последнюю роль в которых сыграли проведенные партией и правительством мероприятия по совершенствованию системы ценообразования. В программе КПСС подчеркивается необходимость дальнейшего улучшения системы цен, приведения ее в соответствие с задачами коммунистического строительства, с техническим прогрессом, ростом производства и потребления, уменьшением производственных издержек.

Поставленные программой КПСС задачи в области совершенствования системы цен требуют дальнейшего изучения научных основ ценообразования и выработки конкретных предложений.

Широкая дискуссия способствовала сближению точек зрения экономистов социалистических стран по ряду важнейших вопросов ценообразования. Но в понимании роли стоимости и ее модификаций в процессе ценообразования имеются разногласия. Высказать некоторые соображения по данному вопросу ставит себе задачей и автор статьи.

Цена как политико-экономическая категория связана с товарным производством и порождается им. Объективная необходимость эквивалентного обмена при социализме и сведения в этих целях индивидуальных затрат труда к общественно необходимым определяет собой и общую основу цены при социализме. Ею является и может являться только стоимость. Эту неразрывную связь цены и стоимости В. И. Ленин формулировал следующим образом: «Цена есть проявление закона стоимости. Стоимость есть закон цен, т. е. обобщенное выражение явления цены. О «независимости» здесь говорить можно лишь для издевательства над наукой, которая во всех областях знания показывает

нам проявление основных законов в кажущемся хаосе явлений.»¹

В нашей экономической литературе приходится сталкиваться с мнениями, отвергающими стоимость как основу цен в условиях социализма. Высказываются опасения, что признание стоимости законом цен равнозначно признанию регулирующей роли закона стоимости в социалистическом производстве. Отсюда стремление изобразить цену в виде некоей равнодействующей многих законов, среди которых первенствующую роль играют основной экономический закон социализма и экономический закон планомерного (пропорционального) развития, а закону стоимости отведено второстепенное значение. Создается видимость соблюдения при ценообразовании строгой субординации экономических законов, но в действительности такая постановка вопроса может привести только к запутанности и отрыву цен от их объективной основы. Никто не будет оспаривать определяющую роль основного экономического закона в системе экономических законов социализма. Основной экономический закон выражает наиболее общие, существенные связи между производством, потреблением и распределением материальных благ, определяет основные тенденции развития социалистического общества. Последнее, однако, не отрицает и того положения, что внутренние связи между отдельными сторонами и явлениями социалистического способа производства подчинены специфическим законам. В частности, обмен товаров происходит на основе общественно необходимых затрат труда, учитываемых через стоимость.²

Из признания стоимости основой цены не следует, что цена на конкретную продукцию должна точно совпадать со стоимостью. Через механизм колебания цены вокруг стоимости на ценообразовании сказываются важнейшие экономические процессы и прежде всего объективно складывающаяся и изменяющаяся по мере развития производительных сил пропорциональность в структуре общественного производства и потребления.

В условиях капитализма этот процесс происходит стихийно, через колебания цены вокруг стоимости осуществляется переливание капитала между различными отраслями со всеми вытекающими из стихийного характера процесса экономическими последствиями.

При социализме исчезает стихийный механизм регулирования производства. Оно осуществляется планомерно в соответствии с общественной потребностью. Но такое положение, при котором распределение общественного труда по отраслям хозяй-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 181.

² Напомним, что и в капиталистическом обществе при определяющем значении основного экономического закона основой (законом) цен является стоимость.

ства полностью бы соответствовало общественной потребности, можно представить только в идеале. В действительности неизбежно возникновение частичных диспропорций³. Проблема осложняется наличием противоречий между общественными потребностями и имеющимися технико-экономическими возможностями их удовлетворения. В силу обратного влияния ценнообразования на структуру производства и потребления товаров плановое отклонение цен от стоимости является дополнительной формой разрешения данных противоречий.

Отклонение цены от стоимости не исключает роль последней как закона цен. Стоимость — основа, вокруг которой колеблются цены. Пределы этих отклонений в конечном счете также находятся в функциональной зависимости от стоимости.

Взаимосвязь факторов, требующих приближения цен к стоимости и их отклонения, наиболее четко вырисовывается при анализе роли планового ценнообразования в социалистическом хозяйстве. Здесь надо отметить, что эта роль многообразна, в проблеме цен перекрещиваются все основные экономические и политические проблемы Советского государства. Проследить все факторы ценнообразования можно только в специальном исследовании. Поэтому для облегчения анализа мы в данной работе выделим четыре основные функции цены в социалистическом хозяйстве: 1) цена как средство материального стимулирования производителей в экономии общественного труда и росте производства, 2) цена как средство перераспределения национального дохода, 3) цена как средство планового воздействия на структуру потребления, 4) цена как средство учета затрат труда. Остановимся на каждой из этих функций в отдельности.

Цена как средство материального стимулирования производителей в экономии общественного труда и росте производства.

Эта функция цены обусловлена общими причинами, вызвавшими необходимость товарно-денежных отношений при социализме. Условием нормальной деятельности социалистических предприятий (как хозрасчетных предприятий государственного сектора, так и предприятий колхозно-кооперативного сектора) является возмещение при реализации продукции по плановым ценам стоимости этой продукции и ее составных частей — стоимости израсходованных средств производства, стоимости необходимого продукта и стоимости прибавочного продукта. При покрытии расходов предприятий за счет доходов, полученных от реализации продукции по стоимости, создается материальный

³ В процессе все большего познания экономической необходимости эти противоречия будут уменьшаться, но полностью исчезнуть не могут.

стимул к экономии труда, к снижению индивидуальных затрат на производство по сравнению с общественно необходимыми. В свою очередь чистый доход становится источником расширения производства и дополнительного материального стимулирования работников данного предприятия.

При материальном стимулировании производства через систему цен мы сталкиваемся с определенными различиями между предприятиями государственного и колхозно-кооперативных секторов. Возмещение общественно необходимых затрат при реализации продукции — таково неперемное условие расширенного воспроизводства в предприятиях колхозно-кооперативного сектора, где накопление осуществляется за счет собственных источников. На государственных предприятиях не исключается возможность расширения производства и в случаях, если цена не возмещает общественно необходимых затрат на данную продукцию. Но в этом случае будут подорваны материальные стимулы к экономии труда.

Общеизвестно марксистское положение о значении закона экономии времени в развитии человеческого общества. Экономия рабочего времени, т. е. максимальное снижение издержек производства адекватно развитию производительных сил.

Социализм создал впервые возможность для рационального использования труда в масштабах всего общества. Но это не снимает проблемы экономии рабочего времени в рамках отдельного предприятия. Для достижения оптимальных результатов экономического развития необходимо использовать все имеющиеся резервы экономии рабочего времени. Хозрасчетная форма ведения хозяйства и связи планирующего государства с отдельными предприятиями позволяют это сделать наиболее полно.

Хозрасчет создает материальные стимулы для работников предприятий к снижению издержек производства. Это достигается не только посредством распределения части чистого дохода предприятий на увеличение потребительского фонда членов коллектива. Как показывает опыт, предприятия более настойчиво борются за экономное использование трудовых и материальных ресурсов, если расширение производства, модернизация оборудования, образование запасов, финансирование рационализаторских предложений и изобретений производятся в значительной части за счет собственных накоплений. Рентабельность же предприятий находится в зависимости не только от результатов их хозяйственной деятельности, но и от степени приближения реализационных цен к стоимости продукции.

Для материального стимулирования производителей в экономике общественного труда и росте производства нет необходимости закрепления за предприятием всех элементов стоимости. Достаточно, чтобы предприятие возмещало общественно необходимые затраты на израсходованные средства производства и

оплату труда и получало определенную норму чистого дохода.⁴ Закрепление за предприятием (отраслью) всех элементов стоимости и возложение тем самым на него всех затрат на расширение производства противоречило бы самой сущности социалистического планового хозяйства. В этом случае общество лишилось бы возможности планомерного изменения сложившейся структуры производства. Но из сказанного выше не вытекает обязательно, что цена должна отходить от стоимости. Излишек или недостаток накоплений по сравнению с определяемой планом потребностью данной отрасли (предприятия) может быть мобилизован через бюджетную систему. Разница между предприятиями государственного и колхозно-кооперативных секторов состоит здесь только в том, что норма остающегося в их распоряжении чистого дохода у последних должна быть несколько выше (т. к. они осуществляют накопление только за счет собственных источников).

Отклонение цены от стоимости в определенных рамках не противоречит функции материального стимулирования и приводит к использованию механизма цен для изъятия части чистого дохода у предприятий, создания более благоприятных или ограничительных условий для развития отдельных отраслей и т. д. Но здесь мы уже сталкиваемся с другой — перераспределительной функцией цен, осуществление которой (в этом дополнительно убедимся ниже) не обязательно во всех случаях требует отклонения цен от стоимости. Кроме того, существенные отклонения цен от стоимости создают для одних предприятий излишне благоприятные, тепличные условия производственной деятельности, а для других ничем не оправданные экономические трудности. То и другое противоречит функции цены как средства материального стимулирования производства.

Ряд экономистов в нашей стране и странах народной демократии считают, что отклонение цен от стоимости вытекает из необходимости материального стимулирования технического прогресса. Так, заниженный уровень цен на продукцию 1 подразделения объяснялся необходимостью внедрения техники во все отрасли народного хозяйства и особенно в сельское хозяйство. Можно согласиться с определенным понижением цены на средства производства по сравнению со стоимостью в период освоения выпуска новой техники или материалов. В этом случае создается заинтересованность предприятий-потребителей в использовании новой техники, в установлении прогрессивной струк-

---

⁴ Очень важным является вопрос об оптимальной величине нормы чистого дохода предприятия. Эта величина должна обеспечить предприятию нормальные хозрасчетные стимулы и одновременно исключить возможность закрепления за предприятием всего прибавочного продукта. Важно ликвидировать излишнюю пестроту рентабельности. Но думается, что установление совершенно одинаковой нормы рентабельности практически невозможно ввиду постоянных изменений в самом процессе производства.

туры производственного потребления. Но такое понижение цен вызывает определенные трудности для предприятий-производителей. Если высокие затраты по техническому развитию покрывать за счет текущих расходов на производство, то это скажется на прибылях предприятий и снизит материальную заинтересованность в освоении новой продукции. Бюджетные же покрытия расходов по техническому прогрессу не побуждают предприятия искать наиболее экономичные решения и ограничивают хозрасчетные стимулы. Поэтому отклонение цены вниз по сравнению со стоимостью и в этом случае должно носить временный характер. По мере завершения освоения новой продукции фактически произойдет сближение уровня цен со стоимостью.

Приведенные выше соображения позволяют нам сделать вывод о правомерности связывать материальное стимулирование производства прежде всего с установлением цен по стоимости, а не с их отклонением.

Цена как средство перераспределения национального дохода.

Перераспределение национального дохода в социалистическом обществе связано с необходимостью решения ряда задач: а) мобилизация части чистого дохода предприятий на содержание государственного аппарата, армии, социально-культурных учреждений и т. д., б) перераспределение чистого дохода с целью изменения сложившихся пропорций в структуре производства, в) регулирование доходов различных предприятий и групп населения.

В решении этих задач представляется возможным применение двух методов — не отклоняя цены от стоимости перераспределять национальный доход через финансовые каналы или устанавливать цены на уровне, в котором заранее учтена необходимость данного перераспределения. Второй метод связан с отклонением цен от стоимости. Насколько целесообразен тот или иной метод при различных перераспределительских задачах?

Мобилизацию части чистого дохода предприятий в фонд общественного потребления наиболее просто осуществить через финансовые каналы. Наша практика в этом отношении соответствует экономической целесообразности.

Более сложно обстоит дело с перераспределением накоплений для изменения структуры производства. Необходимость этих изменений связана с развитием производительных сил, техническим прогрессом, с новыми открытиями в технике и технологии производства и т. д. Изменения в структуре производства носят объективный характер. Они требуют преимущественного развития производства средств производства, комплексной механизации и автоматизации, все большего применения химиче-

ских методов в технологии, электрификации народного хозяйства, совершенствования энергетического баланса, улучшения структуры посевных площадей и т. д. Социалистическое государство, учитывая эти изменения и планомерно устанавливая новые пропорциональные связи в народном хозяйстве, наиболее эффективно использует имеющиеся материальные и трудовые ресурсы в целях максимального удовлетворения постоянно растущих потребностей общества. Но это в свою очередь требует постоянного перераспределения национального дохода — создания больших источников накопления в перспективных отраслях производства за счет некоторых ограничений в других.

В капиталистическом обществе, где также имеется объективная необходимость в постоянных изменениях структуры производства, переливание капитала происходит в основном через механизм стихийного колебания цен.⁵

Опыт социалистического развития нашей страны показывает возможность использования в этих целях планового ценообразования и финансовой системы. Но тот же опыт свидетельствует и о серьезных недостатках применения механизма цен для перераспределения накоплений.

Перед нашей страной стояла одна из тяжелейших исторических задач — в кратчайший срок и только за счет собственных источников накопления преодолеть отсталую аграрную структуру народного хозяйства и провести социалистическую индустриализацию. Это потребовало значительного перераспределения национального дохода, направления крупных средств из сельского хозяйства в промышленность.

Основным механизмом, посредством которого происходило перераспределение, являлось отклонение цен на промышленные товары и заготавливаемые государством сельскохозяйственные продукты от их стоимости. При росте цен на промышленные товары заготовительные цены на сельскохозяйственную продукцию в течение длительного периода почти не изменялись. Но в самом ценностном механизме перераспределения национального дохода заложены возможности серьезных просчетов. Здесь нет четких границ, двухсторонний процесс нарушения эквивалентности в обмене может зайти слишком далеко, лишит одну из отраслей нормальных возможностей для воспроизводства.⁶ Та-

---

⁵ В современных условиях капиталистическое государство все более прибегает к прямому перераспределению национального дохода в пользу монополий через бюджетную систему. Но роль финансовых каналов по сравнению с механизмом стихийных колебаний цен в изменении структуры производства остается второстепенной.

⁶ Возникающая как следствие слишком больших отклонений заготовительных цен от стоимости множественность цен на продукты сельского хозяйства увеличивает возможность экономических просчетов. Для компенсации низких заготовительных цен приходится вводить другие, более высокие цены реализации, что запутывает всю систему ценообразования.

кое положение и сложилось в послевоенный период, когда заготовительные цены на ряд важнейших продуктов сельского хозяйства стали настолько низкими, что не возмещали материальных и трудовых затрат и не обеспечивали минимальных условий для развития общественного хозяйства. Грубое нарушение принципа эквивалентности привело к чрезмерному отставанию сельского хозяйства от промышленности, к возникновению опасной диспропорции. Потребовались исторические решения сентябрьского (1953) и последующих пленумов ЦК КПСС для преодоления отставания сельского хозяйства. Важнейшую роль в этом сыграло проведенное в результате повышения закупочных цен приближение их уровня к стоимости сельскохозяйственных продуктов.

Применение в целях перераспределения накоплений, в частности в целях индустриализации, как основного механизма финансовой системы создавало бы меньшие возможности для просчетов. При установлении цены на базе стоимости изъятие части чистого дохода для последующего использования в другой отрасли возможно производить по месту его создания и размеры финансовых мобилизаций четко ограничивать общей величиной чистого дохода и потребностями данной отрасли (предприятия) для осуществления нормальной хозяйственной деятельности. Тем самым достигается и большая ясность в самих экономических процессах, механизм перераспределения накоплений становится более гибким, позволяет дифференцированно подходить к каждой отрасли и предприятию.

Экономические преимущества финансовых каналов перераспределения накоплений не исключают возможность и необходимость использования в этих же целях в определенных рамках механизма цен. Последнее особенно относится к колхозно-кооперативному сектору. Внутри колхоза, который сам осуществляет накопления, сочетаются различные отрасли и виды сельскохозяйственного производства. Но степень удовлетворения потребностей общества в различных продуктах сельского хозяйства не одинакова, да и сами потребности постоянно меняются. Поэтому и колхозы должны изменять структуру производства (с учетом рациональной специализации), перераспределять накопления между различными отраслями сельскохозяйственного производства. Если бы государство пыталось воздействовать на изменение структуры производства в колхозах в необходимом для общества направлении только через финансовые каналы, то пришлось бы для каждого вида продукции установить специальный налог или денежную надбавку.⁷ Целесообразнее это осуществить через механизм цен. Некоторые отклонения цен от стои-

---

⁷ Так, в 1961 г. была установлена льгота (снижение на 80 процентов) подоходного налога на денежные поступления колхозов от реализации продуктов животноводства для стимулирования его развития.

мости на определенные виды продукции создают материальные стимулы и дополнительные источники накопления для увеличения их производства и наоборот⁸. Но эти отклонения должны проводиться в точно обусловленных границах [определяемых необходимыми материальными стимулами для развития всех отраслей сельского хозяйства] и носить временный характер [до приведения в соответствие размеров производства данной продукции с общественной потребностью].

Рамки использования механизма цен для перераспределения накоплений внутри предприятий государственного сектора гораздо уже, чем в колхозном производстве. Это вытекает из того положения, что накопление в государственных предприятиях происходит в основном по линии централизованных капиталовложений, осуществляемых через бюджетную систему.

Через систему перераспределения национального дохода социалистическое государство может активно воздействовать на доходы предприятий различных производственных секторов и связанных с ними групп населения. Общеизвестна ее роль в ограничении капиталистических элементов и победе социализма в нашей стране. Но и в современных условиях эта перераспределительская функция не исчерпала себя.

Действие принципа материальной заинтересованности при социализме требует соответствия вознаграждения трудящихся к результатам их деятельности. Но экономические показатели данного предприятия (производительность труда, индивидуальные издержки производства, рентабельность) зависят не только от результатов деятельности коллектива. Нельзя недооценивать природный фактор производительности, крупные различия в технической оснащенности различных предприятий и другие объективные условия работы предприятий. Если вознаграждение коллективов трудящихся будет автоматически следовать за результатами хозяйственной деятельности данного предприятия, то произойдут существенные нарушения социалистического принципа материальной заинтересованности и распределения по труду. Перераспределение национального дохода должно исключить эту возможность.

---

⁸ Нельзя только согласиться с мнением, что более высокий уровень цен на продукцию одной отрасли колхозного производства предназначен для внутреннего перераспределения накоплений в другую отрасль. Так, Э. И. Корецкая оправдывает относительно более высокий уровень цен на продукты растениеводства необходимостью направления полученного в цене чистого дохода для развития малорентабельного животноводства (см. Э. И. Корецкая, Государственные закупочные цены и рентабельность колхозного производства, Вестник Московского Университета, Серия экономики, философии, № 2, 1960). Но не проще ли и правильнее будет то, что предназначено на развитие животноводства, получать колхозу в цене животноводческой продукции? Ведь естественно, что колхоз стремится осуществлять наибольшие накопления в той отрасли, реализация продуктов которой приносит ему наибольший чистый доход.

В государственных предприятиях установлена твердая гарантированная система заработной платы рабочих и служащих, размеры которой зависят в основном от индивидуальной квалификации, качества и количества затрат труда. Но при хозрасчетной организации производства существуют и дополнительные формы материального поощрения по результатам деятельности предприятия в целом. Потому и здесь надо в определенной степени нейтрализовать влияние объективных природно-экономических факторов при хозрасчетном стимулировании производства. Особенно важно нейтрализовать природный фактор повышенной производительности труда в колхозах, где система оплаты труда прямо зависит от результатов артельного производства.

В целях регулирования доходов предприятий и групп трудящихся в настоящее время широко используется механизм отклонения цен от стоимости. В государственном производственном секторе применяются дифференцированные базирующиеся на индивидуальной стоимости оптовые цены (например, оптовые цены на уголь и расчетные цены на нефть). В колхозном секторе закупочные цены дифференцируются по почвенно-климатическим зонам страны⁹.

Тем самым осуществляется и перераспределение доходов между предприятиями с различными объективными условиями производственной деятельности. Но это не единственно возможный и не лучший путь решения данной задачи.

Стремление к нейтрализации влияния природного фактора на доходы предприятий через механизм цен вызывает множественность последних. В свою очередь множественность цен на одинаковую продукцию затрудняет расчет плановых и фактических затрат, товарооборот и взаимоотношения между предприятиями и т. д. Так, например, при множественности расчетных цен на уголь и руду существуют единые оптовые цены на металл. Поэтому Магнитогорский металлургический комбинат, имеющий благоприятные условия добычи руды и соответственно низкую оптовую цену на нее, получает при реализации основной продукции 60% рентабельности (средняя рентабельность

---

⁹ Некоторые экономисты (А. В. Болгов, А. В. Бачурин, М. Ф. Ковалева и др.) связывают зональные закупочные цены с «зональной стоимостью». При этом создается видимость соответствия закупочной цены стоимости. Не останавливаясь здесь на вопросе возможности существования в едином народно-хозяйственном организме «зональной стоимости» вообще, надо подчеркнуть, что функционирование зональных цен вызвано прежде всего необходимостью перераспределения дифференциальной ренты I. Использование в этой цели механизма цен приводит фактически к значительному их отклонению от стоимости. В настоящее время высказываются предложения о введении для большей мобилизации ренты дифференцированных цен внутри зон и даже административных районов.¹ Попытка связать эти цены со стоимостью может привести вообще к ограничению региональных рамок последней областью, районом и т. д.

предприятий черной металлургии не превышает 10%)¹⁰.

Усиление дифференциации закупочных цен на продукты сельского хозяйства (вплоть до внутрирайонной дифференциации) может вызвать перепродажу и другие нежелательные явления. Поэтому думается, что регулирование доходов предприятий (нейтрализация влияния объективных факторов) целесообразнее будет осуществлять через финансовые каналы — дифференцированные платежи в бюджет (нечто в роде действующей сейчас попенной платы в лесной промышленности)¹¹. Данная форма позволяет сохранить стоимостную основу и единство цен при максимальном учете различий в объективных условиях деятельности предприятий.

Суммируя главные задачи перераспределения национального дохода в социалистическом обществе, можно прийти к выводу об их принципиальной совместности с ценообразованием на основе стоимости.

Цена как средство планового воздействия на структуру потребления.

В данной функции механизм колебания розничных цен вокруг стоимости используется для ограничения или стимулирования потребления населением различных товаров. При этом причины, вызывающие необходимость планового воздействия через цены на потребление, различны.

Отклонение цен от их стоимости связано с необходимостью регулирования соотношения между спросом и предложением. При ограниченных возможностях удовлетворения имеющегося спроса на такие товары, как автомобили, шерстяные ткани и некоторые другие, плановое повышение цены по сравнению со стоимостью создает определенное равновесие на рынке и предотвращает нежелательные стихийные явления.

Отклонение цены от стоимости является и определенным сигналом о возникновении противоречий между спросом и предложением. Но это не значит, что при социализме несоответствие спроса и предложения автоматически должно сказываться на уровне цен. Практическое осуществление данного принципа (т. е. «цены равновесия») создало бы значительные трудности для определенных групп населения и прежде всего для низкооплачиваемых категорий трудящихся. В этом случае повыси-

---

¹⁰ С. Г. Столяров. «О ценах и ценообразовании в СССР», Госстатиздат, М., 1960, стр. 36.

¹¹ Такое предложение выдвигается С. Т. Столяровым в отношении добывающей промышленности (см. С. Г. Столяров, «О ценах и ценообразовании в СССР», стр. 37). Но его целесообразно распространить и на сельское хозяйство.

лась бы квартирная плата, выросли бы розничные цены на мясные продукты и некоторые другие жизненно важные потребительские товары.

В ряде случаев социалистическое государство устанавливает низкие цены для создания благоприятных условий потребления данных товаров. Так обстоит дело с ценами на товары детского ассортимента, медикаменты и некоторые другие. В Эстонской ССР, например, ниже стоимости (и даже себестоимости) устанавливаются цены на художественную, научную и учебную литературу на эстонском языке.¹² Это полностью соответствует ленинской национальной политике, направленной на создание равных возможностей использования богатств мировой культуры и науки для больших и малых наций.

Практика установления низких цен имела место и при выпуске новых малознакомых населению и имеющих в период освоения высокую стоимость изделий (стиральных машин, холодильников, телевизоров и т. д.). Это способствовало распространению данных товаров среди трудящихся.

Механизм колебания цен вокруг стоимости наиболее приспособлен для планового воздействия на структуру потребления населения. Но и здесь имеются определенные границы. Чрезмерное отклонение цен от стоимости на потребительские товары создает экономические затруднения, убыточность и подрыв хозяйственных стимулов для производящих их предприятий, порчу ценных продуктов при изготовлении заменителей и т. д.

Необходимо отметить, что роль механизма цен в разрешении противоречий между структурой производства и потребления при социализме ограничена. Через отклонение цены от стоимости целесообразно воздействовать на структуру потребления для приведения ее в соответствие с данной структурой производства. Само же изменение структуры производства в основном осуществляется посредством планового перераспределения капиталовложений (через бюджетную систему).

Цена как средство учета затрат труда.

Эта функция цены связана с плановым характером развития социалистической экономики. Научное планирование возможно только при условии, что общество будет «знать, сколько труда требуется для производства каждого предмета потребления».¹³ Без знания, во что обходится обществу производство продукции, невозможно решение задачи оптимального использования имею-

¹² В силу относительно меньших тиражей затраты на выпуск книг в Эстонской ССР значительно выше, чем соответствующих изданий на русском языке. Цены же устанавливаются одинаковые.

¹³ Ф. Энгельс, Анти-Дюринг, Госполитиздат, 1957, стр. 293.

щихся материальных и трудовых ресурсов, выбора наиболее эффективного варианта капиталовложений, установления правильного топливного и сырьевого баланса и т. д. Затраченный труд на производство той или иной продукции учитывается при социализме посредством сведения различных конкретных затрат к абстрактному труду, к стоимости и ее денежному выражению — цене. Поэтому измерение затрат труда в целях планомерного руководства народным хозяйством может быть тем успешнее, чем больше степень совпадения цены со стоимостью. Цена в данной функции должна наиболее полно отражать все элементы стоимости ($c+v+m$).

Некоторые экономисты объясняют существование различных основ формирования цен на продукцию I и II подразделений необходимостью исключить повторный учет и реализации прибавочного продукта. Действительно, с точки зрения «узкой» бухгалтерии проще учитывать и мобилизовать прибавочный продукт на общенародные нужды через налог с оборота, взимаемый только с предметов потребления. Но такой узкий бухгалтерский подход противоречит общественной бухгалтерии в широком понимании, о которой К. Маркс писал: «По уничтожении капиталистического способа производства, но при сохранении общественного производства определение стоимости остается преобладающим (vorherrschend) в том смысле, что регулирование рабочего времени и распределение общественного труда между различными группами производства, наконец охватывающая все это бухгалтерия становятся важнее, чем когда бы то ни было».¹⁴

Действительно, можно ли правильно планировать капиталовложения, судить об экономической эффективности применения той или иной техники, анализировать результаты хозяйственной деятельности предприятий и экономических районов, если цены, на основе которых осуществляются все эти расчеты, сильно искажают действительные затраты общественного труда. Так, при значительном понижении цен на средства производства по сравнению со стоимостью экономически неоправданный вариант использования техники (стоимость выше, чем полученная от применения машины экономия труда) может приобрести видимость экономической целесообразности (цена ниже, чем суммарный эффект от применения машины). В масштабах общества это приводит к большим просчетам.

Какие же выводы можно сделать из анализа основных функций цены в социалистическом обществе? Использование цены как средства материального стимулирования производителей и «учетная» функция цены требуют приближения ее к стоимости. Перераспределительные задачи возможно решить и без значительного отклонения цен от стоимости. В наибольшей степени

¹⁴ К. Маркс, Капитал, т. III, М. 1955, стр. 865.

это отклонение вызывается необходимостью приведения в соответствие потребительского спроса со структурой производства товаров.

Цена выполняет одновременно несколько перекрещивающихся функций. Этим некоторые экономисты оправдывают использование механизма отклонения цен от стоимости и при решении задач, где можно найти экономически более целесообразные каналы. Так, В. Богачев пишет: «... если цена в силу своей природы все равно не совпадает со стоимостью, испытывая многообразное влияние факторов, не связанных непосредственно с условиями производства данного товара, если она в плановом хозяйстве служит также средством сознательного стимулирования или, наоборот, ограничения спроса, то почему в необходимых случаях не «нагрузить» ее и перераспределительными функциями?»¹⁵

Нам думается, что в такой постановке вопроса заключена внутренняя опасность. Действительно, если цены в силу различных факторов, и прежде всего в силу сознательного стимулирования или ограничения спроса, должны отклоняться от стоимости, то они так или иначе выполняют и перераспределительские функции. Но другое дело, когда мы стремимся еще дополнительно «нагрузить» цены перераспределительными функциями в случаях, где возможно использовать другие каналы. Такая «нагрузка», а точнее «перегрузка» цены может привести к ее чрезмерному отклонению от стоимости, к подрыву функций материального стимулирования производителей и учета общественного труда.

Какова же дальнейшая тенденция цен? Думается, что правы те экономисты, которые связывают решение задач коммунистического строительства с необходимостью приближения цены к стоимости (С. Струмилин, Д. Кондрашев, Я. Кронрод и др.).

В последние годы нашей партией проделана большая работа по освобождению ценообразования от различных наслоений прошлого. Приближение цен к их основе — стоимости способствовало созданию действенных материальных стимулов для подъема сельского хозяйства. Задача дальнейшего совершенствования ценообразования в сторону приближения к стоимости поставлена в программе КПСС. В этом историческом документе прямо указывается: «Цены должны во все большей степени отражать общественно необходимые затраты труда, обеспечивать возмещение издержек производства и обращения и известную прибыль каждому нормально работающему предприятию»¹⁶ (разрядка наша — М. Б.).

¹⁵ «Вопросы экономики» 1961, № 2, стр. 112.

¹⁶ Программа Коммунистической партии Советского Союза, Госполитиздат, 1961, стр. 91.

По мере сближения двух форм социалистической собственности будут уменьшаться причины, вызывающие использование механизма отклонения цен от стоимости в целях перераспределения накоплений между отраслями сельскохозяйственного производства.

Решение поставленной партией задачи по обеспечению опережающего роста производства продуктов потребления по сравнению со спросом населения постепенно сведет к минимуму экономический фактор, вызывающий в настоящее время наибольшее отклонение цены от стоимости.

Возникает вопрос — будут ли по мере перехода к коммунизму действовать факторы, препятствующие процессу сближения цен со стоимостью? Мы можем сейчас представить себе только один подобный фактор — постепенное абсолютное и относительное увеличение фондов общественного потребления. Рост фондов общественного потребления предполагает не только расширение сферы бесплатности, но и создание определенных льгот при общественном пользовании потребительскими благами (более низкие цены в общественном питании, льготы при коллективном использовании транспорта и т. д.). Последнее можно представить себе как отклонение цен от стоимости вниз. Но в свою очередь общественное потребление на льготных условиях фактически является переходной формой к бесплатному использованию потребительских благ, ведущему к сокращению сферы действия товарно-денежных отношений.

По мере исчезновения причин, вызывающих необходимость товарно-денежных отношений, и сокращения сферы действия последних, будут сокращаться и политико-экономические функции цены. Все больше будет возобладать «учетная» функция цены. Но учет общественно-необходимых затрат труда станет возможным осуществить и без применения денежной формы — непосредственно в рабочем времени. Цена как экономическая категория исчерпает свои функции.

Проблема приближения цен к стоимости может быть разрешена при условии количественной определенности последней. Поэтому все острее становится вопрос об исчислении стоимости. В этом деле имеются большие технические трудности, но, на наш взгляд, серьезным препятствием является и агностический подход со стороны части экономистов к количественному определению стоимости. Мы все еще сталкиваемся со взглядами на стоимость как на «непознаваемую» величину. При этом ссылаются на то, что Маркс в силу невозможности исчисления абсолютной величины стоимости смог выявить только ее относительную и эквивалентную формы.¹⁷

---

¹⁷ См. например, «Закон стоимости и его роль при социализме», Госплан-издат, М., 1959, стр. 208.

Действительно, в условиях общества, основанного на частной собственности, приведение индивидуальных затрат труда к общественно необходимым осуществляется за спиной товаропроизводителя и стихийно проявляется в меновых пропорциях на рынке. Но становиться на точку зрения количественной непознаваемости стоимости в наших условиях значит оставить неиспользованным одно из важных преимуществ планомерной организации производства. Если же сослаться на Маркса, то необходимо вспомнить и его высказывание о преобладающем значении определения стоимости при общественном производстве.

Технические и методологические трудности исчисления стоимости приводят к тому, что в настоящее время практической основой цен является ее модификация — среднеотраслевая себестоимость, суммируемая с определенной частью стоимости прибавочного продукта. Политико-экономические факторы ценообразования действуют фактически через механизм приближения и отклонения цен к себестоимости с учетом некоторой доли денежных накопления. Порождаемые таким очень относительным учетом стоимости недостатки ценообразования вызвали попытки дальнейшего совершенствования модификации стоимости и широкую дискуссию по ее методам. Дискуссия в сущности сводится к предложению различных способов распределения стоимости прибавочного продукта (прибыли) в вариантах ценообразования. В основном предлагаются три варианта модифицированной стоимости: распределение прибыли пропорционально заработной плате («стоимость»), выравнивание прибыли пропорционально производственным фондам («цена производства») и выравнивание прибыли пропорционально средней себестоимости («усредненная стоимость»).

В нашей экономической литературе подробно обсуждались недостатки каждой из этих модификаций. Высказываются мнения, что в первом варианте в лучшем положении окажутся трудоемкие и технически отсталые отрасли производства, во втором — те отрасли, где находится большее количество производственных фондов, в третьем — отрасли с большими затратами на производство. Нам думается, что все эти опасения несколько преувеличены. Они имели бы серьезные основания, если бы распределение накоплений между предприятиями и отраслями при социализме проводилось только в цене. В этом случае любая из этих модификаций стоимости вступила бы в противоречие с законом планомерного (пропорционального) развития народного хозяйства¹⁸.

¹⁸ Высказываемые в этом случае возражения против «цены производства» правомерно будет распространить и на другие модификации стоимости.

Главный недостаток предлагаемых модификаций стоимости, по нашему мнению, состоит в том, что они очень неточно и условно отражают общественно необходимые затраты труда на производство того или иного товара. Любая из этих модификаций базируется на средней себестоимости. Последняя же зависит от действующих цен. Получается круг, в котором имеющиеся отклонения цен от стоимости порождают новые.

Выходом из этого круга может быть только исчисление стоимости на основе ее естественного базиса — затрат труда. При этом самой сложной задачей является редукция труда — приведение отдельных видов конкретного труда (различной квалификации и интенсивности) к сравнимому простому труду. Некоторые интересные предположения в этой области уже появились.¹⁹ Конечно, ни одна из предлагаемых методик не может обеспечить исчисления стоимости с абсолютной точностью (последнее вообще невозможно). Но это не исключает необходимости использования методов, которые позволяют с максимальным приближением отразить искомую величину. Бурное развитие вычислительной техники дает возможность при правильном методологическом подходе решить задачу редукции труда и количественного определения стоимости.

До решения задачи количественного определения стоимости мы вынуждены пользоваться при ценообразовании ее модификацией. Желательно, чтобы модификация наиболее полно отражала стоимость. В некоторой степени это возможно достигнуть при нормативном подходе к исчислению себестоимости, отражающем общественно необходимые затраты на C и V . При планировании цен необходимо и более полно учитывать тот факт, что m создается живым трудом. Цена при этом более реально отразит, во что обходится данный продукт обществу. Создадутся ли в данном случае излишне благоприятные условия для технически отсталых и трудности для более оснащенных отраслей? Нам думается, что нет. Общество может регулировать оставляемую на нужды данной отрасли (предприятия) величину чистого дохода. Материальное стимулирование лучшего использования производственных фондов и снижения себестоимости возможно достигнуть посредством установления зависимости между показателями использования фондов и оставляемой в распоряжении предприятия прибыли.

Защищаемая некоторыми экономистами концепция «цены производства» не может разрешить имеющиеся сейчас противоречия в ценообразовании. «Цена производства» в силу ее значительного отклонения от реальных затрат труда не дает правильного представления об эффективности тех или иных экономиче-

---

¹⁹ См. статьи Т. Хачатурова и А. Каценелибойчена в журнале «Вопросы экономики» №№ 1, 3 за 1961 г.

ских решений²⁰. Она не может быть средством укрепления хозяйства, т. к. последовательное применение «цены производства» делает ее регулятором капиталовложений и подорвет плановый характер нашей экономики²¹.

Сторонники «цены производства» пытаются доказать, что стоимость может быть основой цены только в условиях простого товарного хозяйства. Но появление превращенной формы стоимости — «цены производства» вызвано в условиях капитализма не самим развитием техники, а стихийным механизмом перераспределения прибавочной стоимости между отраслями с различной органической структурой капитала. Исчезновение причин, порождающих этот стихийный механизм, исключает и необходимость существования превращенной (маскирующей сущность явления) формы стоимости.

Место и роль стоимости в структуре производственных отношений изменяется с развитием последних. Диалектика этого процесса состоит в превращении стоимости — стихийного регулятора основанного на частной собственности производства — в важный элемент планомерной организации обобществленного народного хозяйства.

HINNA ALUS JA FUNKTSIOONID SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS

M. Bronšteín

Poliitilise ökonomia kateeder

Resümee

Artiklis käsitletakse hinnakujundamise metodoloogiat sotsialismi tingimustes. Autor asub seisukohal, et sotsialistlikus ühiskonnas on hinna aluseks väärtus. See ei tähenda, et iga konkreetse toote hind peab täpselt kokku langema väärtusega. Hindade plaanipärase häälbimise mehhanismiga arvestab sotsialistlik ühiskond hinnakujundamisel tähtsaid majanduslikke protsesse ja ennekõike objektiivselt kujunevat ning vastavalt tootlike jõudude arengule muutuvat proportsionaalsust ühiskondliku tootmise ja tarbimise struktuuris. Kuid hinnad võivad häälbida teatud piirides.

²⁰ Это не исключает необходимости использования при расчете экономической эффективности не только сравнительной стоимости (отражающей потребленные в процессе производства фонды), но и примененных в том или ином варианте всех производственных фондов.

²¹ В ограниченных рамках схему «цены производства» возможно использовать только для воздействия на направление капиталовложений в колхозно-кооперативном секторе.

Hindade lähendamist väärtusele ja nende hälbimist väärtusest mõjutavate tegurite vastastikune seos nähtub kõige selgemini plaanilise hinnakujundamise osa analüüsimisel sotsialistlikus majanduses. Selle osa selgitamiseks eristab autor hinna neli peamist funktsiooni sotsialistlikus majanduses: 1) tootjate materiaalse stimuleerimise vahend, 2) rahvatulu ümberjaotamise vahend, 3) tarbimise struktuuri plaanilise mõjutamise vahend ja 4) töökulu arvestamise vahend.

Analüüsist teeb autor alltoodud järeldused. Hinna kasutamine tootjate materiaalse stimuleerimise vahendina ja tema «arvestuslik» funktsioon nõuavad hinna lähendamist väärtusele. Rahvatulu ümberjaotamise ülesannet on võimalik lahendada hindade olulise kõrvalekaldumiseta väärtusest. Kõige rohkem tingib sellist hälbimist vajadus viia nõudmine vastavusse kaupade tootmise struktuuriga.

Hindade liikumise edasine tendents seisneb autori arvates nende suuremas lähenemises väärtusele. Selles suunas toimivad ka partei ja valitsus oma otsuste tegemisel hinnakujundamise küsimustes. Vastavalt kahe omandivormi lähenemisele vähenevad ka põhjused, mis tingivad hindade hälbimise mehhanismi kasutamise akumulatsiooni ümberjaotamiseks põllumajandusliku tootmise üksikute harude vahel. Partei poolt seatud ülesande — tagada tarbeesemete tootmise kiirem kasv võrreldes elanikkonna nõudmise kasvuga — täitmine viib miinimumini majandusliku teguri, mis kutsub käesoleval ajal kõige enam esile hindade hälbimise väärtusest.

Vastavalt nende põhjuste kadumisele, mis tingivad kaubalis-rahaliste suhete paratamatuse, hakkavad järk-järgult kaduma hinna poliitilis-majanduslikud funktsioonid. Valitsevaks muutub hinna arvestuslik funktsioon. Kuid ühiskondlikult vajalike töökulude arvestamine muutub võimalikuks ka rahalist vormi kasutamata — vahetult tööajas. Hind majandusliku kategooriana ammendab oma funktsioonid.

Artiklis vaadeldakse ka mõningaid väärtuse kvantitatiivse määratlemise küsimusi ja võimalusi tema kasutamiseks hinnakujundamisel mitmesugustes modifikatsioonides.

GRUNDLAGE UND FUNKTIONEN DES PREISES IN DER SOZIALISTISCHEN GESELLSCHAFT

M. Bronstein

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel behandelt der Verfasser die Methodologie der Preisgestaltung unter den Bedingungen des Sozialismus. Der Verfasser steht auf dem Standpunkte, daß in der

sozialistischen Gesellschaft die Grundlage des Preises der Wert ist. Das bedeutet jedoch nicht, daß der Preis eines jeden konkreten Erzeugnisses vollkommen mit dem Wert übereinstimmen muß. Mit Hilfe des Mechanismus planmäßiger Preisschwankungen berücksichtigt die sozialistische Gesellschaft bei der Preisgestaltung wichtige wirtschaftliche Prozesse, vor allem die objektiv entstehenden und mit der Entwicklung der Produktivkräfte sich verändernden Proportionen in der Struktur der gesellschaftlichen Produktion und Konsumtion. Jedoch können die Preise nur innerhalb gewisser Grenzen schwanken.

Die enge Wechselbeziehung zwischen den Faktoren, die die Annäherung des Preises an den Wert und die Abweichung von demselben bedingen, tritt am klarsten bei der Analyse der Rolle der planmäßigen Preisgestaltung in der sozialistischen Wirtschaft zutage. Zur Klarstellung dieser Rolle unterscheidet der Verfasser 4 Hauptfunktionen des Preises in der sozialistischen Wirtschaft:

- 1) der Preis als materieller Stimulus des Produzenten;
- 2) der Preis als Mittel der Neuverteilung des Nationaleinkommens;
- 3) der Preis als Mittel der planmäßigen Beeinflussung der Struktur des Konsums;
- 4) der Preis als Mittel zur Berechnung des Arbeitsaufwandes.

Auf Grund dieser Analyse gelangt der Verfasser zu folgenden Schlüssen:

Die Anwendung des Preises als materieller Stimulus des Produzenten und seine «Berechnungsfunktion» verlangen die Annäherung des Preises an den Wert. Die Aufgabe der Neuverteilung des Nationaleinkommens ist ohne eine wesentliche Abweichung des Preises vom Wert lösbar. Am meisten wird eine solche Abweichung durch die Notwendigkeit bedingt, die Nachfrage in Übereinstimmung mit der Struktur der Warenproduktion zu bringen.

Die weitere Tendenz der Preisbewegung besteht, nach Ansicht des Verfassers, in ihrer immer größeren Annäherung an den Wert. In dieser Richtung wirken sich auch die Beschlüsse unserer Partei und Regierung in den Fragen der Preispolitik aus. Entsprechend der Annäherung der beiden Eigentumsformen verringern sich auch die Gründe, die die Anwendung des Mechanismus planmäßiger Preisschwankungen erfordern, um eine Neuverteilung der Akkumulation unter den einzelnen Zweigen der landwirtschaftlichen Produktion vorzunehmen. Die Erfüllung der von unserer Partei gestellten Aufgabe — die Gewährleistung eines schnelleren Wachstums der Produktion der Verbrauchsgüter verglichen mit dem Anwachsen der Bedürfnisse der Bevölkerung — beschränkt auf ein Mindestmaß den wirtschaftlichen

Faktor, der in der Gegenwart vor allem die Abweichung des Preises vom Wert bedingt.

Entsprechend dem Verschwinden der Ursachen, die die Notwendigkeit der Ware-Geld-Beziehungen und die Wirkungssphäre derselben einschränken, werden auch die politisch-wirtschaftlichen Funktionen des Preises allmählich verschwinden. Die «Berechnungsfunktion» des Preises wird vorherrschen. Doch die Berechnung des Aufwandes an gesellschaftlich notwendiger Arbeit ist auch möglich, ohne die geldliche Form zu benutzen, indem wir unmittelbar die Arbeitszeit angeben. Die Funktionen des Preises als wirtschaftliche Kategorie erschöpfen sich somit.

Im Artikel werden auch einige Fragen der quantitativen Bestimmung des Wertes betrachtet und die Möglichkeiten seiner Anwendung bei der Preisgestaltung in verschiedenen Fällen untersucht.

О ЧИСТОМ ДОХОДЕ КОЛХОЗА

Ю. Ванаасеме

Кафедра политической экономии

Расширенное воспроизводство в колхозах все больше опирается на использование закона стоимости. Возрастает роль стоимостных категорий при рациональном ведении общественного хозяйства колхозов.

«Хозяйство каждого колхоза должно вестись на основе строгого хозяйственного расчета»¹. Применение хозрасчета должно обеспечить рентабельность, доходность производства. В связи с этим все большее значение приобретают вопросы создания и распределения чистого дохода колхоза.

Чистый доход, являясь единственным источником накопления, определяет возможности расширения производства. Наличие и размер полученного чистого дохода характеризует развитие хозяйства, его отдельных отраслей, эффективность производства данной продукции.

Величина чистого дохода определяется не только усилиями колхозов, но и сложившимися экономическими взаимоотношениями сельскохозяйственных артелей с государством. Внутренние связи сельскохозяйственной артели складываются под воздействием внешнеэкономических связей. Поэтому вопросы, связанные с созданием и распределением чистого дохода, необходимо рассматривать под углом зрения наиболее важных внешнеэкономических отношений артели.

Использование категории чистого дохода для внедрения метода хозрасчета в сельскохозяйственных артелях требует изучения его в тесной связи с валовым доходом и себестоимостью продукции колхоза.

Известно, что валовая продукция колхозов содержит в себе затраты прошлого труда, воплощенного в израсходованных средствах производства колхозов, и вновь затраченный живой труд колхозников. Труд колхозников, вновь затраченный на произ-

¹ Программа Коммунистической Партии Советского Союза, М., 1961, стр. 75.

водство колхозной продукции, создает валовой доход. Та часть валового дохода, которая создается трудом колхозников для себя в общественном хозяйстве, составляет фонд личного потребления, распределяемый по труду. Та часть валового дохода, которая создается трудом колхозников для общества, образует чистый доход.

Валовой доход представляет собой вновь созданный продукт и является единственным источником оплаты труда и чистого дохода. Величина валового дохода позволяет судить об уровне развития экономики колхозов, дает некоторое представление об эффективности отраслей и всего хозяйства колхоза.

В силу особенностей колхозной собственности распределение валового дохода на продукт для себя, созданный в общественном хозяйстве колхоза, и продукт для общества не происходит одинаково в разных колхозах. На величину обеих частей и их соотношение влияет величина валового дохода каждого отдельного колхоза.

Уровень оплаты труда, а также соотношение продукта для себя и продукта для общества резко отличаются друг от друга в различных колхозах. Но это не значит, что деление валового дохода на две названные части происходит независимо от объективных экономических закономерностей.

Необходимый продукт предназначен для удовлетворения личных потребностей членов общества. Величина необходимого продукта определяется объемом материальных, культурных и других жизненных благ, создающим нормальные условия воспроизводства рабочей силы. Стоимость необходимых жизненных благ и составляет стоимость необходимого продукта. При социализме объем материальных, культурных и других благ определяется, с одной стороны, достигнутым уровнем производительности общественного труда, с другой — потребностями воспроизводства рабочей силы. На основе развития производства социализм создает условия для постоянного увеличения необходимого продукта.

Но в то же время величина необходимого продукта является определенной, объективно сложившейся во всем общественном производстве. Следовательно, и величина необходимого продукта в колхозном производстве в целом должна быть примерно на одинаковом уровне с остальными отраслями народного хозяйства.

На настоящем этапе развития колхозного производства особенностью кооперативно-колхозной собственности является существование личного подсобного хозяйства колхозника. Но в этом нельзя видеть причину, обуславливающую более низкий уровень оплаты труда в колхозном секторе производства. Наоборот, более низкий уровень оплаты труда в колхозном секторе

производства является причиной существования личного подсобного хозяйства колхозника.

Создается положение, когда общественно необходимый продукт состоит из части, созданной в общественном хозяйстве колхоза, и из части, созданной в личном подсобном хозяйстве колхозника. Это ведет к тому, что часть рабочего времени используется вне общественного хозяйства колхоза, неэффективно, вручную, на подсобном хозяйстве, что снижает результаты труда и колхозного общественного производства.

Укрепление колхозной экономики подготавливает условия, при которых такое разделение рабочего времени и необходимого продукта станет ненужным и отомрет. Общественное хозяйство колхоза должно обеспечить весь общественно необходимый продукт за счет труда в общественном хозяйстве и исключить необходимость тратить его в личном подсобном хозяйстве с целью создания другой части необходимого продукта. В программе КПСС подчеркивается: «Когда общественное хозяйство колхозов сможет полностью заменить личное подсобное хозяйство колхозников, когда колхозники сами убедятся в том, что им невыгодно иметь приусадебное хозяйство, они добровольно откажутся от него.»²

Но вопрос не только в том, чтобы обеспечить одинаковую величину общественно необходимой оплаты труда в колхозном производстве в целом и в остальных отраслях народного хозяйства. Величина необходимой оплаты труда должна быть примерно одинаковой и в разных колхозах (в пределах крупных сельскохозяйственных зон страны).

Количество жизненных благ, необходимых для воспроизводства рабочей силы, определяется как среднее во всем социалистическом обществе в целом. Независимо от того, применяется ли труд в социалистическом государственном промышленном предприятии, в совхозе или в колхозе, величина необходимого продукта определяется количеством жизненных благ, необходимых для воспроизводства рабочей силы. Поэтому независимо от уровня производительности труда в тех или иных колхозах величина необходимого продукта должна быть не ниже общественно необходимого уровня для воспроизводства рабочей силы.

Поскольку в производстве создается новая стоимость, следует признать, что в первую очередь создается стоимость необходимого продукта. И это естественно, так как необходимый продукт является материальной основой воспроизводства рабочей силы. Только та часть вновь созданной стоимости, которая превышает стоимость необходимого продукта, позволяю-

---

² Программа Коммунистической Партии Советского Союза, М., 1961, стр. 83.

щего обеспечить нормальные условия воспроизводства рабочей силы, составляет стоимость продукта для общества³.

Следует иметь в виду, что удовлетворение потребностей колхозников происходит за счет фондов индивидуального и общественного потребления. Необходимый продукт состоит 1) из оплаты труда, 2) из тех средств, которые поступают из общественных фондов (медицинское обслуживание, образование и т. д.), 3) из доходов личного подсобного хозяйства колхозника.

В настоящее время для колхозного производства характерно то, что оплата труда как составная часть необходимого продукта не составляет определенную величину, — одинаковую при равном труде — во всех колхозах страны. В оплате одинаковых затрат труда в разных колхозах имеются резкие колебания. В одних колхозах часть валового дохода, выделенная на оплату труда, обеспечивает его на уровне выше общественно необходимого, а в других колхозах уровень оплаты труда неполностью обеспечивает воспроизводство рабочей силы. Это обусловлено тем, что фонды распределения по труду складываются в каждом колхозе самостоятельно и без учета того, что экономически обоснованным следует считать только такое деление валового дохода общественного хозяйства колхоза на необходимый и прибавочный продукт, при котором уровень оплаты труда обеспечивает нормальные условия воспроизводства рабочей силы.

Категория валового дохода не может заменить при анализе экономической деятельности колхозов себестоимости, хотя правильное понимание экономического содержания валового дохода колхоза является исходным пунктом при выявлении общественно необходимых затрат живого труда. Себестоимость, объединяя общественно необходимые затраты прошлого и живого труда, позволяет выявить экономические результаты применения овеществленного и живого труда, отражающиеся в категории чистого дохода.

При анализе хозяйственной деятельности колхозов себестоимость и чистый доход как части денежного выражения стоимости продукции колхозов следует рассматривать во взаимосвязи. Чем меньше себестоимость произведенной продукции, тем больше чистый доход при данной цене продукции. Отсюда вытекает, что факторы, влияющие на себестоимость продукции, в то же время влияют и на чистый доход. Это надо учитывать при исчислении чистого дохода колхозного производства. Но применение стоимостных категорий в хозяйственной практике не происходит без затруднений. Это объясняется тем, что приходится сталкиваться с постоянно развивающимися общественно-производственными отношениями. Такого рода трудности встречаются и при изучении хозрасчетных отношений в колхозном производстве.

Использование себестоимости как экономической категории при организации хозрасчетных отношений внутри колхоза и между колхозом и государством обусловлено необходимостью вывести результаты экономической деятельности колхозов путем сопоставления затрат производства с его результатами.

Но результаты такого сопоставления могут быть разными в зависимости от исходных методических положений при учете затрат прошлого и живого труда и полученных результатов. При исчислении себестоимости колхозной продукции по фактическим затратам колхоза на оплату труда колхозников могут быть получены результаты, показывающие наличие чистого дохода. Напротив, при исчислении себестоимости колхозной продукции по оплате труда на общественно необходимом уровне может быть получен результат, показывающий нерентабельность производства данного вида продукции, отсутствие чистого дохода.

Среди советских экономистов нет до сих пор единого мнения по некоторым вопросам исчисления себестоимости продукции. Главным из них является вопрос об оценке затрат живого труда в колхозах.

Одни настаивают на том, чтобы исчислять себестоимость на основе фактически сложившейся оплаты труда в колхозах.³

Решение таких важнейших вопросов, как уровень цен колхозной продукции, влияние природных условий на колхозное производство и учет его при распределении чистого дохода колхоза, определение экономической эффективности интенсификации колхозного производства и др., является чрезвычайно важным для совершенствования экономических отношений между государственным и колхозным секторами производства.

От правильного, экономически обоснованного решения вопросов взаимоотношений между государством и колхозами зависят и экономические отношения внутри колхозов.

Разрешить все эти вопросы можно исходя из себестоимости, отражающей общественно необходимые затраты труда. Но в существующих условиях воспроизводства в колхозном секторе фактические затраты на оплату живого труда нельзя признать общественно необходимыми, так как средняя фактически сложившаяся оплата труда в колхозах оказывается ниже уровня, обеспечиваемого обществом в других отраслях народного хозяйства.

Кроме того, средства, отпущенные каждым отдельным колхозом на оплату труда, складываются в зависимости от экономи-

---

³ Издержки производства и себестоимость продукции в колхозах. Под ред. В. Г. Венжера, Сельхозгиз, 1960.

Себестоимость продукции и рентабельность производства в колхозах, под ред. И. Н. Романенко, Сельхозгиз, Москва 1961.

ческого положения общественного хозяйства колхоза и также в значительной мере различаются между собой.

Считать фактические затраты, сложившиеся в разных колхозах, общественно необходимыми представляется неправильным. Поэтому и фактическая себестоимость колхозной продукции данной зоны не отражает затраты колхозов на общественно необходимом уровне. Она не может быть исходной при решении вопросов, касающихся установления экономически обоснованных взаимоотношений государства с колхозным сектором и внутри колхозов.

Исчисление себестоимости колхозной продукции на уровне фактической оплаты труда приводит к тому, что денежное выражение затрат овеществленного и живого труда не отражает стоимости затраченных средств производства и фонда личного потребления, превращается в бухгалтерскую категорию. Чистый доход как разница между денежной выручкой от реализации продукции и себестоимостью в таком случае является выражением лишь той части денежных средств, которые остались после покрытия фактически сложившихся в колхозе расходов. Чистый доход превращается в расчетную, бухгалтерскую категорию. Вместо того, чтобы быть денежным выражением созданной в производстве и реализованной стоимости прибавочного продукта, что является его экономическим содержанием, он превращается в условную категорию для обозначения той части денежных доходов, которая останется в хозяйстве после покрытия фактических затрат на прошлый и живой труд.

При рассмотрении этого вопроса не следует смешивать его с вопросом об отклонении цен колхозной продукции от стоимости при условии, когда труд оплачивается на общественно необходимом уровне. Чистый доход в таком случае, выражая стоимость прибавочного продукта, лишь количественно неполностью учитывает его в денежной форме.

Признать фактическую оплату труда как экономически слабого, так и сильного колхоза общественно необходимой значит игнорировать количественную определенность необходимого продукта.

Так, чистый доход, исчисленный с учетом себестоимости при фактической оплате, в колхозах с низкой оплатой труда включает часть необходимого продукта. Источником его в таком случае является и недополученный колхозниками необходимый продукт. В колхозах с высокой оплатой часть чистого дохода распределяется по труду и включается в себестоимость. Из сказанного следует, что себестоимость, исчисленная на основе фактической оплаты труда в колхозном производстве, неприемлема для изучения экономических отношений, возникающих между колхозами и государством, для сознательного направления их развития. Для этой цели могут быть использованы только себестоимость

и чистый доход как экономические, а не бухгалтерские категории.

С развитием колхозного производства, с ростом товарной продукции и денежных доходов происходит приближение фактических затрат на оплату труда к общественно необходимым, к среднему в остальных отраслях народного хозяйства. Уровень фактической отраслевой себестоимости колхозной продукции в данной зоне тогда и является единственно правильным исходным пунктом при решении вопросов, касающихся взаимоотношений между государством и колхозами. Это является основой возникновения развитых хозрасчетных отношений и внутри колхоза. Но в настоящих условиях, когда фактические затраты на оплату труда не соответствуют общественно необходимому уровню, представляется возможным и правильным пользоваться при изучении и установлении тенденций развития экономических отношений между государством и колхозами себестоимостью, исчисленной с учетом условной оценки оплаты труда в колхозах. Такую условную оценку затрат труда, единую для всех колхозов, необходимо применять в целях экономически обоснованного и более точного разграничения необходимого и прибавочного продукта.

Многие экономисты придерживаются точки зрения, что себестоимость колхозной продукции следует исчислять с учетом единой условной оценки труда в колхозах.⁴

Единая условная оценка труда должна учитывать уровень общественно необходимой оплаты труда, которая определяется стоимостью жизненных благ, необходимых для воспроизводства рабочей силы на данном этапе развития производительных сил общества. Себестоимость, исчисленная на основе условной оплаты труда, единой для всех колхозов, должна отражать все необходимые затраты на производство колхозной продукции, независимо от того, сколько было фактически затрачено колхозом на оплату труда.

Вопросы ценообразования, влияния естественно-природного фактора и интенсификации производства на создание чистого дохода могут быть изучены с необходимой научной обоснованностью только на основе сравнительного анализа себестоимости колхозной продукции, исчисленной с учетом условной оплаты труда.

Закупочные цены, установленные на основе себестоимости с оценкой труда по фактической оплате, неправильны, так как исходят из фактически сложившихся не до конца научно обосно-

⁴ А. Тулупников и др., Материалы Всесоюзного научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства. Выпуск I. Исчисление себестоимости продукции в колхозах, Москва, 1956;

К. Ларионов, Определение и учет себестоимости продукции колхозов. «Социалистическое сельское хозяйство» 1956, № 6.

ванных экономических отношений колхозов с государством. При установлении цен учитывается такой уровень оплаты труда, который в одних колхозах не обеспечивает даже нормального воспроизводства рабочей силы, а в других — порождает чрезмерные накопления.

Что касается влияния естественно-природных факторов и интенсификации производства на создание чистого дохода, то и эти вопросы можно анализировать только при условии, когда можно сравнивать экономические показатели производства колхозов с разными природно-экономическими условиями. Такое сравнение возможно только на основе себестоимости, исчисленной с учетом общественно необходимой оплаты труда. Сравнение колхозов по себестоимости с учетом фактических затрат на оплату труда в колхозах превращает полученные данные в несоизмеримые величины, а тем самым делает невозможным и выявление влияния разных природно-почвенных условий на производство чистого дохода.

Признание экономической потребности выделения оплаты труда в размере, обеспечивающем нормальные условия воспроизводства рабочей силы в колхозах, требует в свою очередь установления конкретной количественной меры условной оплаты, отвечающей этим требованиям на современном этапе развития колхозного производства. Большинство авторов считает наиболее приемлемой для настоящего периода общественно необходимой мерой оплаты труда колхозников средний уровень заработной платы совхозного рабочего, так как условия труда и воспроизводства рабочей силы в совхозах в большей мере, чем на государственных предприятиях других отраслей народного хозяйства, сходны с соответствующими условиями в колхозах.⁵

Для изучения экономических отношений, возникающих между колхозом и государством в связи с производством и реализацией сельскохозяйственной продукции, необходимо применять себестоимость с нормативной оценкой оплаты труда. Но из сказанного не следует, что себестоимость колхозной продукции, исчисленная с учетом фактической оплаты труда, не может быть использована в колхозном производстве. Для денежного учета затрат и поступлений, для выявления всех расходов и доходов колхозу необходимо считать фактически сложившиеся затраты на средства производства и оплату труда, т. е. исчислять себестоимость с фактической оплатой труда.

Чистый доход колхоза как денежное выражение прибавочного

---

⁵ М. Л. Терентьев, К вопросу об исчислении себестоимости продукции в колхозах. Сборник статей: Опыт изучения себестоимости колхозной продукции, Москва, 1956;

А. Тулупников и др., Материалы Всесоюзного научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства. Выпуск I. Исчисление себестоимости продукции в колхозах, Москва, 1956.

продукта — это разница между денежной выручкой от реализации продукции и себестоимостью, отражающая все затраты на общественно необходимом уровне. Следует иметь в виду, что при нынешних производственно-экономических условиях можно исчислить не весь созданный в общественном хозяйстве колхоза чистый доход, а лишь реализованный чистый доход. Вызвано это тем, что перераспределение чистого дохода колхоза между государством и колхозами происходит с помощью механизма цен.

В чистом доходе, созданном в общественном хозяйстве колхоза, можно теоретически различать следующие основные части:

- 1) средний чистый доход,
- 2) дифференциальная рента I рода,
- 3) дифференциальная рента II рода.

Средний чистый доход представляет собой денежное выражение прибавочного продукта, которое создается в колхозах, расположенных в объективно худших естественно-климатических условиях. При этом предполагается, после покрытия затрат на общественно необходимом уровне, такая величина среднего чистого дохода, которая дала бы возможность осуществить в колхозах расширенное воспроизводство.

Кроме среднего для всех колхозов чистого дохода в колхозном производстве существует дифференциальная рента, которая является денежной формой избыточного прибавочного продукта.

Дифференциальная рента I — это денежное выражение избыточного прибавочного продукта, созданного в колхозах, расположенных в более благоприятных почвенных и климатических условиях или ближе к пунктам реализации.

Дифференциальная рента II рода — это денежное выражение избыточного прибавочного продукта, созданного в колхозах в результате добавочных затрат материальных средств и труда.

Средний чистый доход, который получен колхозами, может выступать вместе с дифференциальной рентой II рода. Это свойственно расширенному воспроизводству в колхозах, которые выделяют каждый год все увеличивающиеся средства для добавочных капитальных вложений и добавочных затрат труда.

Что касается колхозов, расположенных в средних и лучших почвенно-климатических условиях и ближе к месту сбыта, то и в них средний чистый доход и дифференциальная рента I выступают вместе.

Колхозы оставшийся у них средний чистый доход (за вычетом его части, идущей в общенародный фонд), дифференциальную ренту I (если она у них останется) и часть дифференциальной ренты II (если она будет иметь место) учитывают вместе, как единый для них доход, без подразделения его на указанные части⁶.

⁶ См. В. Г. Венжер, Вопросы использования закона стоимости в колхозном производстве, Госпланиздат, Москва, 1960, стр. 70.

Из сказанного не следует, что изучение структуры чистого дохода не имеет практического значения и в нем нет надобности. Изучение структуры чистого дохода имеет исключительное значение как для совершенствования отношений между государством и колхозами, так и для решения некоторых вопросов внутри колхоза. Например, вопросы ценообразования и налогового обложения могут быть решены с надлежащей экономической обоснованностью лишь тогда, когда будет достигнута возможность практически разграничить между собой средний чистый доход, дифференциальную ренту I и II рода. Это относится и к ценообразованию произведенной в колхозах сельскохозяйственной продукции, и к покупаемой колхозами от государства продукции производственного назначения.

Внутри колхоза при определении эффективности капитальных вложений, дополнительных затрат средств и труда возникает необходимость разграничить дифференциальную ренту II от остальных частей дохода.

Реализованный колхозом чистый доход можно определить как разность между всей суммой его денежной выручки от продажи товарной продукции и суммой его общественно необходимых затрат производства.

Чистый доход является экономическим показателем эффективности применения трудовых ресурсов и средства производства колхоза. Экономическая запущенность отдельных колхозов и отраслей в колхозах наносит материальный ущерб не только этим предприятиям, но и всему народному хозяйству.

Доходность всех отраслей является очень важной для развития колхозного производства, так как чистый доход — единственный источник средств расширенного воспроизводства.

В период развернутого строительства коммунизма правильное понимание сущности чистого дохода колхоза имеет большое значение для решения поставленных партией задач по обеспечению дальнейшего расширения производства сельскохозяйственных продуктов.

KOLHOOSI PUHASTULUST

U. Vanaaseme

Poliitilise ökonomia kateeder

Resümee

Isemajandamise süvenemisega kolhoosides omandavad üha suuremat tähtsust kolhoosi puhastulu loomise ja jaotamise küsimused.

Kolhoosi puhastulu on kogutulu osa, mis jääb järele pärast töö tasustamist ühiskondlikult vajalikul tasemel. Kolhoosi puhastulu tuleb vaadelda seoses kolhoositoodangu omahinnaga, mis on arvestatud, lähtudes ühiskondlikult vajalikest asjastunud ja elava töö kulutustest. See võimaldab majandusliku põhjendatusega lahendada põllumajandussaaduste hinna kujundamise jt. riigi ja kolhoosi vahelisi majanduslikke suhteid puudutavaid küsimusi. Kolhoosi puhastulu majanduslikult põhjendatud jaotamine kolhoosi ja riigi vahel ning kolhoosis eneses nõuab puhastulu loomist mõjutavate tegurite ja puhastulu struktuuri tundmaõppimist.

ÜBER DAS REINEINKOMMEN DER KOLCHOSE

Ü. Vanaaseme

Zusammenfassung

Da der wirtschaftlichen Rechnungsführung in unseren Kollektivwirtschaften eine immer größere Bedeutung zukommt, gewinnt naturgemäß auch die Frage nach Erzielung und Verteilung der Reineinnahmen an Bedeutung. Die Reineinnahmen eines Kolchos stellen den Teil der Gesamteinnahmen der Kollektivwirtschaft dar, der nach Vergütung der geleisteten Arbeit nach der gesellschaftlich gerechtfertigten Norm übrigbleibt. Die Reineinnahmen der Kollektivwirtschaft muß man in Verbindung mit den Selbstkosten der Produktion des Kolchos betrachten; diese werden errechnet, indem man die gesellschaftlich notwendigen Aufwendungen für die vergegenständlichte und lebendige Arbeit in Rechnung stellt. Das ermöglicht uns, sowohl die Preisbildung der landwirtschaftlichen Erzeugnisse als auch andere Fragen der wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Staat und Kolchos wirtschaftlich begründet zu lösen. Eine wirtschaftlich begründete Verteilung der Reineinnahmen zwischen Staat und Kolchos und im Kolchos selbst erfordert sowohl die Erforschung aller Faktoren, die den Reingewinn bedingen, als auch die genaue Kenntnis der Struktur desselben.

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Канд. экономических наук Н. Эрман

Кафедра политической экономии

XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза и программа КПСС поставили перед советской экономической наукой ряд сложнейших задач по разработке теоретических проблем постепенного перехода от социализма к коммунизму.

В настоящее время экономическая наука более, чем когда-либо должна обеспечить неразрывную связь теоретических положений с практикой строительства коммунизма в нашей стране. Как говорил В. И. Ленин, «наступил именно тот исторический момент, когда теория превращается в практику, оживляется практикой, исправляется практикой, проверяется практикой»¹.

В период развернутого строительства коммунистического общества в Советском Союзе особенно актуальное значение приобретает научный анализ условий жизни народа, образа жизни и уровня жизни людей при социализме и коммунизме.

Проблема обеспечения непрерывного повышения жизненного уровня трудящихся при переходе от социализма к коммунизму занимает важное место в экономической теории и в практике коммунистического строительства.

«Под жизненным уровнем, — говорит Н. С. Хрущев, — понимается степень удовлетворения материальных и духовных потребностей человека. Сюда относятся питание, обувь, одежда и другие товары народного потребления, образование, медицинское обслуживание, спорт, обеспечение возможности трудиться, отдыхать, развивать человеку все его лучшие способности и тому подобное»².

Исторические решения пятой сессии Верховного Совета СССР об отмене налогов с заработной платы рабочих и служащих, о переводе всех рабочих и служащих на семи-шестичасовой

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 373—374.

² Н. С. Хрущев. К победе в мирном соревновании с капитализмом. М., 1959, стр. 15—16.

рабочий день и других мероприятиях, направленных на повышение уровня жизни народа, явились еще одним проявлением большой заботы партии и правительства о благе народа.

Установление основанных на общественной собственности социалистических производственных отношений товарищеского сотрудничества и социалистической взаимопомощи создают возможность и необходимость подчинить производство и распределение материальных благ единой цели — обеспечению непрерывного роста благосостояния всего народа.

Резолюция XXI съезда КПСС гласит: «... Высшей целью социализма, его могучей двигательной силой является неуклонное удовлетворение растущих потребностей всего общества, рост материального благосостояния трудящихся на основе непрерывного развития и совершенствования промышленного и сельскохозяйственного производства, использующего все достижения передовой науки и техники»³.

Эта цель характеризует коренные отличия и преимущества социалистического общества от капиталистического, где объективной целью производства является извлечение и присвоение кучкой капиталистов прибавочной стоимости посредством эксплуатации наемных рабочих.

Только при социализме создается «... возможность обеспечить всем членам общества путем общественного производства не только вполне достаточные и с каждым днем улучшающиеся материальные условия существования, но также полное свободное развитие и применение их физических и умственных способностей»⁴.

Социалистическое общество не только освобождает человека от эксплуатации, но дает ему самые широкие возможности пользоваться плодами своего труда, повышать уровень жизни.

С первых дней существования Советской власти в нашей стране Коммунистическая партия и Советское правительство всегда считают важнейшей задачей экономического развития страны непрерывное повышение благосостояния и культуры советского народа, неуклонный рост жизненного уровня населения страны.

В социалистическом обществе создаются не только возможности, но и объективная необходимость подчинения производства интересам всего народа. Социалистическое общество не может существовать и развиваться без непрерывного повышения благосостояния всех членов общества — этого требует основной экономический закон социализма.

В трактовке основного экономического закона социализма

³ Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, т. II, М., 1959, стр. 461.

⁴ Ф. Энгельс, Анти-Дюринг, М., 1957, стр. 266.

в нашей экономической литературе в настоящее время имеются значительные расхождения.

Как известно, некоторые экономисты (Н. Ширяев, венгры П. Эрдеши и Томаш Надь и другие) вообще отрицают существование основного экономического закона социализма. И если большинство наших экономистов, как показала дискуссия в печати, не разделяют точку зрения Н. Ширяева и других, то по поводу формулировки основного экономического закона существуют большие разногласия.

В формулировке основного экономического закона, данной И. В. Сталиным, имеются и достоинства, и недостатки. Определенным достоинством сталинской формулировки, по нашему мнению, является включение в нее требования обеспечения удовлетворения потребностей. К недостаткам следует отнести выдвижение на первый план максимального удовлетворения потребностей, а также отсутствие характеристики производственных отношений социализма.

Критикуя недостатки сталинской формулировки, многие советские экономисты пытались улучшить эту формулировку, принимая ее за основу. Но пока нельзя сказать, что эти попытки увенчались успехом. Некоторые авторы начали усложнять и расширять формулировку закона. Так, А. М. Румянцев пытается изложить в формулировке закона все характерные черты социализма, не устранив при этом слабых сторон формулировки И. В. Сталина. В брошюре «Основной экономической закон социализма» Румянцев пишет: «В социалистическом обществе люди осуществляют объективную экономическую необходимость непосредственно обеспечить полное удовлетворение постоянно растущих потребностей всех членов общества в труде, средствах существования, во всестороннем развитии личности каждого. Осуществление этой необходимости обуславливается и в то же время обуславливает непрерывное, равномерное, планомерно ускоряемое развитие социалистического производства на базе самой передовой техники и соответствующей ей производительности труда, дает огромное накопление общественного богатства. Все это и есть основной экономической закон социалистического общества.»⁵

Л. А. Леонтьев, наоборот, пошел по пути сокращения формулировки, выбросив из нее вторую часть — вопросы производства, трактуя основной экономической закон социализма в узко потребительском плане, в отрыве от производства и производственных отношений. Л. А. Леонтьев пишет: «При социализме непосредственной и высшей целью, его могучей двигательной силой является неуклонное удовлетворение потребностей всего об-

---

⁵ А. М. Румянцев, Основной экономической закон социализма, М., 1960, стр. 31.

щества, притом потребностей, постоянно растущих. В советской экономической литературе эта закономерность получила название «основного экономического закона социализма».⁶ Такую трактовку нельзя назвать улучшением формулировки И. В. Сталина, это, скорее всего, ее ослабление, ибо Сталин писал о необходимости обеспечения потребностей развитием производства, а не только об их удовлетворении, как это делает Леонтьев.

С таким же, более или менее потребительским уклоном трактуется основной экономический закон в учебных пособиях «Политическая экономия социализма» под редакцией М. С. Атлас, И. Д. Злобина и др.,⁷ «Политическая экономия социализма» под редакцией К. Н. Шафиева и др.,⁸ в работе П. С. Мстиславского «Народное потребление при социализме»⁹, а также в ряде других работ различных авторов. Во всех этих работах наиболее полное удовлетворение потребностей формулируется как требование основного экономического закона социализма и цель социалистического производства. Возникает вопрос, как можно обеспечить «полное» или «наиболее полное удовлетворение потребностей» в первой фазе коммунизма, когда не достигнуто изобилие материальных благ, но действует основной экономический закон социализма?

В третьем издании учебника политической экономии и в учебном пособии «Основы марксизма-ленинизма», авторы изменили формулировку основного экономического закона следующим образом: «... непрерывное расширение и совершенствование производства на базе передовой техники в целях наиболее полного удовлетворения постоянно растущих потребностей и всестороннего развития всех членов общества.»¹⁰ Эта формулировка не устраняет указанного выше недостатка; отсутствует в ней и характеристика производственных отношений, хотя авторы учебника политической экономии далее указывают, что «основной экономический закон социализма выражает существо социалистических производственных отношений».¹¹

Нам кажется, что более правильным было бы вернуться к формулировке цели социалистического производства, данной в ряде работ В. И. Лениным, и на этой основе сформулировать основной экономический закон социализма, включив в него ха-

⁶ Л. А. Леонтьев, Начальный курс политической экономии, М., 1960, стр. 273.

⁷ Политическая экономия социализма. Изд. «Высшая школа», стр. 205.

⁸ Политическая экономия социализма. Изд. Соцэклит, М., 1960, стр. 120—121.

⁹ П. С. Мстиславский, Народное потребление при социализме. Госпланиздат, М., 1961.

¹⁰ Политическая экономия. Учебник. Госполитиздат, М., 1959, стр. 450; Основы марксизма-ленинизма. Учебное пособие. Госполитиздат, М., 1959, стр. 602.

¹¹ Политическая экономия. Учебник. ГПИ, М., стр. 450.

рактеристику развития производства и производственные отношения.

Обратимся к работам В. И. Ленина.

В 1902 г. в работе «Проект программы Российской социал-демократической рабочей партии» В. И. Ленин писал: «Для действительного освобождения рабочего класса необходима подготовка всем развитием капитализма социальная революция, т. е. уничтожение частной собственности на средства производства, переход их в общественную собственность и замена капиталистического производства товаров социалистической организацией производства продуктов за счет всего общества, для обеспечения полного благосостояния и свободного всестороннего развития всех его членов». (Подчеркнуто нами. Н. Э.).¹²

В работе «Материалы по пересмотру партийной программы» Ленин указывает: «Заменяв частную собственность на средства производства и обращения общественной и вводя планомерную организацию общественно-производственного процесса для обеспечения благосостояния и всестороннего развития всех членов общества, социальная революция пролетариата уничтожает деление общества на классы и тем освободит все угнетенное человечество, так как положит конец всем видам эксплуатации одной части общества другой». ¹³

И, наконец, в речи на I съезде Советов народного хозяйства 26 мая 1918 г. В. И. Ленин говорил: «Только социализм дает возможность широко распространить и настоящим образом подчинить общественное производство и распределение продуктов по научным соображениям, относительно того, как сделать жизнь всех трудящихся наиболее легкой, доставляющей им возможность благосостояния». ¹⁴ (Подчеркнуто нами. Н. Э.)

Как мы видим, во всех приведенных работах В. И. Ленин формулирует обеспечение благосостояния народа как цель социалистического производства. И эту цель он прямо связывал с социалистической планомерной организацией производства на научных основах и с установлением общественной собственности на средства производства.

Исходя из этого, основной экономический закон социализма в общих чертах можно было бы сформулировать следующим образом: непрерывное расширение и совершенствование производства, основанного на общественной собственности и отноше-

¹² В. И. Ленин, Соч., т. 6, стр. 12.

¹³ В. И. Ленин, Соч., т. 24, стр. 430.

¹⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 27, стр. 375.

ниях товарищеского сотрудничества и социалистической взаимопомощи, в целях обеспечения благосостояния и всестороннего развития всех членов общества.

При этом условии создается материальная заинтересованность трудящихся в непрерывном развитии и совершенствовании производства, а непрерывный рост потребностей народа становится побудительным мотивом и движущей силой развития и совершенствования производства.

При социализме, когда средства производства — материальный источник существования общества, — принадлежат трудящимся, не существует антагонистических противоречий между производством и распределением материальных благ. Все доходы при этом носят трудовой характер. Распределение созданных в обществе предметов потребления осуществляется в интересах трудящихся в соответствии с требованиями экономического закона распределения по труду и через фонды общественного потребления.

Рост производства при социализме, в силу отсутствия антагонистических противоречий между производством и распределением, ведет к увеличению количества материальных благ, выделяемых для личного и общественного потребления. Это создает у трудящихся социалистического общества постоянную заинтересованность в расширении и совершенствовании общественного производства, широком применении новейших достижений науки и техники в производстве, что позволяет более полно удовлетворять потребности трудящихся.

При переходе к коммунизму происходит процесс ускоренного развития и совершенствования как производительных сил, так и производственных отношений социалистического общества, процесс их перерастания в производительные силы и производственные отношения коммунистического общества. Это одновременный и взаимосвязанный процесс, в котором производственные отношения, имеющие при социализме прогрессивный характер, являются мощным фактором развития производительных сил.

Уровень жизни населения зависит как от международной обстановки и исторических факторов развития страны, так и от внутренних объективных условий — от степени развития производительных сил, размеров национального дохода, от характера производственных отношений в обществе на данном этапе развития государства.

Важнейшей чертой коммунизма является создание изобилия потребительских благ на основе достижения высшей производительности общественного труда: Условием создания изобилия продуктов и достижения высшего, коммунистического уровня жизни населения является построение материально-производственной базы коммунизма, основанной на сплошной электрификации, комплексной механизации и автоматизации производствен-

ных процессов, химизации производства, высоком уровне развития науки и применении в производстве всех достижений передовой науки и техники.

Связь между производительностью труда и жизненным уровнем населения двухсторонняя, они взаимно влияют друг на друга. При социализме и коммунизме взаимодействие между уровнем жизни и производительностью труда имеет прогрессивный характер: рост производительности общественного труда позволяет непрерывно повышать жизненный уровень населения, а рост жизненного уровня, в свою очередь, способствует дальнейшему повышению производительности общественного труда.

Одним из элементов производственных отношений являются отношения распределения произведенных материальных благ между членами общества. Если при социализме подавляющая часть произведенных в обществе предметов потребления распределяется в соответствии с количеством и качеством труда, затраченного человеком в общественном производстве, то при коммунизме все потребительские блага, созданные в обществе, распределяются между его членами по потребностям.

В процессе совершенствования производственных отношений при переходе к коммунизму создаются предпосылки для постепенного перерастания отношений распределения по труду в коммунистическое распределение по потребностям. Все более будет увеличиваться потребление населения из общественных фондов, в связи с чем роль последних, как все более важного источника роста благосостояния народа при переходе к коммунизму, будет быстро возрастать. В докладе на XXI съезде КПСС товарищ Н. С. Хрущев сказал: «^У нас имеется действительно коммунистический путь повышения благосостояния трудящихся, создания лучших условий жизни для всего общества в целом, в том числе и для каждого человека. Сюда относятся: обеспечение людей благоустроенным жильем, организация общественного питания, улучшение бытового обслуживания людей, расширение сети детских учреждений, совершенствование народного образования, организация отдыха и улучшение медицинского обслуживания населения, строительство учреждений культуры и т. д.»¹⁵

В. И. Ленин придавал огромное значение появившимся в первые годы Советской власти общественным столовым, детским садам, яслям, называя их «образцами ростков коммунизма». В настоящее время имеется целая система организаций коммунистического типа. Таким образом, элементы коммунистического распределения возникают еще при социализме через расходы общества на образование, здравоохранение и спорт, науку, культуру, искусство, обеспечение нетрудоспособных и т. д.

---

¹⁵ Материалы внеочередного XXI съезда КПСС, М., Госполитиздат, 1959, стр. 41.

Рост общественных фондов потребления и увеличение доли их в общем объеме потребления населения страны способствует воспитанию коммунистического сознания, чувства коллективизма, коммунистического отношения к труду членов общества, способствует превращению труда в первую жизненную потребность.

Достигнутая на этой основе высшая производительность общественного труда позволит создать коммунистическое изобилие продуктов, а значит повысить благосостояние населения и уровень жизни.

Уровень жизни населения в настоящее время, в связи с вступлением нашей страны в период развернутого строительства коммунизма, является одной из актуальных проблем политической экономии. Вопросами изучения уровня жизни в СССР занимаются научные работники Института экономики Академии Наук СССР, Научно-исследовательского института труда, Научно-исследовательского института Госэкономсовета при Совете Министров СССР и ряд экономистов в высших учебных заведениях страны.

Тем не менее, проблема жизненного уровня недостаточно изучена, и даже в самом определении понятия «уровень жизни» отсутствует ясность и единство мнений. Определение понятия «уровень жизни» является вопросом не только терминологии, хотя сами по себе научные формулировки имеют важное значение, — это вопрос теоретический, касающийся определения одной из важнейших экономических категорий.

Чтобы подойти логически к правильному определению понятия и места категории «уровень жизни» в политической экономии, попытаемся вначале уточнить некоторые исходные положения, на которых основываются все определения, устранить смешение понятий, которое имеет место в экономической науке до настоящего времени.

В нашей периодической печати и в работах ряда советских экономистов понятия «уровень жизни», «благосостояние» и «материально-культурный уровень», а иногда и «уровень потребления», как правило, отождествляются.

Так, например, Е. Л. Маневич в брошюре «Жизненный уровень советского народа» пишет: «Объективным фактором, определяющим уровень жизни при социализме, есть необходимость обеспечения трудящихся и их семей средствами существования, т. е. удовлетворения их материальных и культурных потребностей».¹⁶

На странице 5 указанной работы автор прямо отождествляет

---

¹⁶ Е. Л. Маневич, Жизненный уровень советского народа. Госполитиздат, М., 1959, стр. 11.

материально-культурный уровень жизни трудящихся, материальное благосостояние и жизненный уровень.

Понятие «уровень жизни» не объясняется ни в кратком экономическом словаре (Госполитиздат, М., 1958), ни в Большой советской энциклопедии. Применяемое рядом авторов в смысле благосостояния народа или его материально-культурного уровня, понятие «уровень жизни» трактуется чисто потребительски, сводится к уровню потребления.

Так, И. Ю. Писарев пишет: «... понятие уровень жизни означает достигнутую ступень материального благосостояния и культурного развития трудящихся.»¹⁷ Этому же взгляду придерживается П. Крылов. В своей работе «Некоторые вопросы методологии перспективного планирования повышения уровня жизни народа» он пишет: «... при социализме важнейшей задачей является создание такого высокого уровня жизни народа, который обеспечил бы полное удовлетворение разносторонних потребностей человека».¹⁸ Подобный подход к определению уровня жизни является общепринятым.

Нам кажется, что такая формулировка уровня жизни обедняет эту экономическую категорию и искажает действительно достигнутый народом уровень жизни. Необоснованным является и отождествление уровня жизни с благосостоянием, материально-культурным уровнем и, тем более, с уровнем потребления.

Под благосостоянием или материальным благосостоянием, как часто пишут (хотя благосостояние не может быть не материальным), понимается степень удовлетворения потребностей человека в материальных благах. В старом, до революционном понимании благосостояние означало благополучную жизнь, основанную на достатке, богатстве, имуществе (смотри словарь В. Даля).¹⁹

Но благосостояние совершенно не отражает культурного облика человека, его духовной жизни. В жизни мы знаем многочисленные случаи, когда живущий в достатке, довольстве и богатстве человек нищ духом, мало развит в культурном отношении. Достаточно для примера взять пресловутый американский образ жизни. Человек может не знать истории, географии, литературы родной страны, но он обязан хорошо знать способы наживы, тогда он уважаемый человек на капиталистическом Западе.

Кроме того, благосостояние говорит нам лишь о том, что получает человек от общества, каким количеством материальных благ он располагает, но совершенно не характеризует то, что че-

---

¹⁷ Методологические вопросы изучения уровня жизни трудящихся. Сборник под редакцией И. Ю. Писарева, М., 1959, стр. 5.

¹⁸ «Плановое хозяйство» 1960, № 8, стр. 53.

¹⁹ В. Даль, Толковый словарь русского языка.

ловек отдает обществу — деятельность, трудовые затраты человека.

Не случайно В. И. Ленин, формулируя цель социалистического производства, не ограничил ее обеспечением благосостояния, а включил в нее всестороннее развитие всех членов общества.

Высшая и объективная цель социалистического производства — обеспечение благосостояния и всестороннего развития всех членов общества охватывает понятия социалистического образа жизни (качественную сторону) и уровня жизни народа (количественную сторону).

Уровень жизни является продуктом конкретно-исторических объективных условий жизни общества. Он является формой выражения общественно-производственных отношений данного общественного строя, т. е. экономической категорией. При социализме экономическая категория уровня жизни является теоретическим выражением реально существующих отношений товарищеского сотрудничества и социалистической взаимопомощи. Анализ уровня жизни позволяет конкретизировать объективную цель социалистического производства, облегчает познание основного экономического закона социализма и дает возможность обобщать массовые явления экономической жизни, делать важные практические выводы, которые могут быть использованы в экономической политике социалистического государства, способствовать коммунистическому строительству.

Уровень жизни народа является важным объективным показателем эффективности социалистического производства, жизненности и силы общественного строя. Изучение его позволяет намечать перспективы дальнейшего развития общества.

Уровень жизни человека зависит не только от количества получаемых им материальных и культурных благ, но и от характера и интенсивности его труда, величины вне рабочего и свободного времени, условий труда и отдыха человека и т. д.

Уровень жизни является сложной экономической категорией, которую полностью можно охарактеризовать только совокупностью показателей.

Определяется жизненный уровень способом производства, характером международной обстановки и общественного строя в данной стране, а также конкретными объективными условиями жизни человека, сложившимися в данной стране в определенный период ее развития в зависимости от разрешаемых страной политических и экономических задач.

Характер труда человека, способ распределения материальных благ и положение человека в обществе зависят от формы собственности. В. И. Ленин писал: «Противоречие между производством и потреблением, присущее капитализму, состоит только в том, что растет национальное богатство рядом с ростом на-

родной нищеты, растут производительные силы общества без соответствующего роста народного потребления, без утилизации этих производительных сил на пользу трудящихся масс.»²⁰

При социализме имеются все возможности для непрерывного роста уровня жизни народа, так как не существует антагонистических противоречий между производством и потреблением, и рост общественного богатства является базой роста уровня жизни каждого члена общества.

Широко применяемое в нашей общественно-политической и особенно в популярно-пропагандистской литературе определение «материальное благосостояние» (см. БСЭ т. 22 стр. 241, т. 26 стр. 510, т. 35 стр. 445, т. 40 стр. 159, т. 50 стр. 381 и т. д.) является неточным, ибо благосостояние всегда материально и не бывает духовного или культурного благосостояния.

Часто употребляемая в нашей печати категория «материально-культурный уровень» по своему содержанию богаче благосостояния, т. к. включает в себя элементы культурного облика человека, более полно характеризует образ жизни людей. Но эта категория, так же как и благосостояние, говорит только о том, что человек получает от общества, и не характеризует степень его участия в общественном производстве.

Точно так же об этом не говорит и категория «уровень потребления», которая часто используется буржуазными экономистами для подмены категории «уровень жизни» с целью скрыть растущую интенсивность труда, ухудшение его условий, рост производственного травматизма и смертности среди трудящихся.

В связи с тем, что категория «уровень жизни» не определяет полностью духовной жизни человека, применяется понятие «образ жизни», которое охватывает все стороны и черты жизни и положение человека в обществе. Образ жизни позволяет судить о преимуществах и недостатках общественного устройства. В нашей экономической литературе эта богатейшая категория мало изучена и представляет предмет особого исследования.

Система показателей жизненного уровня

Уровень жизни народа или отдельных групп населения невозможно полностью и точно охарактеризовать каким-нибудь одним показателем, хотя обобщающие показатели имеются — например, средняя продолжительность жизни, естественный прирост населения, уровень смертности и т. д. Особенно трудно сравнивать уровень жизни в различных странах, в связи с различными объективными условиями, в которых складывался этот уровень, а также разными методами и показателями его исчисления.

²⁰ В. И. Ленин, Соч., т. 4, стр. 143.

В нашей стране в настоящее время разработано несколько систем показателей, с различной их группировкой, так как изучением уровня жизни занимаются коллективы нескольких научно-исследовательских институтов и ряд экономистов в вузах.

Поскольку подробное изучение существующих систем показателей не является предметом исследования в данной работе, остановимся лишь кратко на характеристике этих систем.

Системы показателей, разработанные и применяемые Научно-исследовательским институтом труда и Научно-исследовательским институтом при Госэкономсовете, как об этом можно судить по опубликованным в печати работам их сотрудников,²¹ не отвечают полностью требованиям политической экономии, они приспособлены к специфическим потребностям и особенностям работы плановых и статистических органов.

И. Ю. Писарев в указанной выше работе рассматривает изолированно друг от друга отдельные элементы расчета и показатели жизненного уровня, не сводя их в экономически и логически связанную систему с четкой группировкой показателей.

П. Крылов в статье, опубликованной в журнале «Плановое хозяйство» (см. сноску выше), приводит данные о разработанной в НИИ при Экономсовете системе показателей, характеризующей повышение материального и культурного уровня жизни народа и применяемой в практике планирования в СССР.

Эта система безусловно заслуживает внимания и может быть оценена весьма положительно. Недостатком этой системы является ее узко-потребительское направление, что не позволяет составить полного представления об уровне жизни. Основное внимание уделено так называемым сводным показателям, в которые включены распределение национального дохода и реальные доходы работников, занятых в народном хозяйстве.

Показателям, характеризующим занятость населения и условия труда, уделено незначительное внимание и они отнесены на задний план. Сам П. Крылов в указанной статье вынужден признать необходимость расширения круга показателей, характеризующих занятость населения и условия труда.²²

А. Г. Аганбегян в докладе на Московской конференции по вопросам соревнования двух систем²³ предложил считать основными группами показателей, характеризующими уровень жизни, следующие группы:

- 1) реальные доходы населения;
- 2) уровень и структура потребления;

²¹ Методологические вопросы изучения уровня жизни трудящихся, под ред. И. Ю. Писарева, М., 1959; П. Крылов, Некоторые вопросы методологии перспективного планирования повышения уровня жизни народа. «Плановое хозяйство» 1960, № 8.

²² «Плановое хозяйство» 1960, № 8, стр. 60.

²³ См. «Вопросы экономики» 1960, № 2, стр. 152.

- 3) занятость населения;
- 4) продолжительность рабочего дня;
- 5) условия труда;
- 6) жилищные и бытовые условия;
- 7) показатели здравоохранения;
- 8) показатели просвещения и культурного обслуживания населения;

9) показатели социального обеспечения и заботы о детях.²⁴

Как видно из вышеизложенного, и здесь на первое место выдвигаются вопросы потребления, а показатели, характеризующие условия труда и занятости населения, даются в общем плане, узко, и им придается второстепенное значение. Кроме того сама система показателей нуждается в укрупненной группировке, экономически и логически правильно построенной.

Очень интересную и хорошо продуманную систему показателей предлагает П. С. Мстиславский в монографии «Народное потребление при социализме».²⁵ В этой системе применен метод укрупненной группировки показателей. Вся совокупность показателей сведена в три группы:

- 1) материально-бытовое обеспечение;
- 2) культурно-бытовое обслуживание;
- 3) социальные условия и потребности.

В этой системе также на первом месте фигурируют потребности, а вопросы производства отнесены на задний план. Характерно, что систему показателей уровня жизни Т. С. Мстиславский называет обширным перечнем потребностей, непосредственно связанных с экономикой.²⁶ И далее пишет: «Совокупность всех перечисленных условий жизни применительно к каждой стране и к каждому историческому периоду характеризует экономические черты образа жизни и уровня жизни людей».²⁷ Такая потребительская трактовка уровня жизни вызывает возражения.

Исходя из определяющей роли производства в развитии общества, нам кажется, что и определение жизненного уровня народа следует начинать с производственных факторов — условий труда людей. Уровень потребностей и степень их удовлетворения зависят в первую очередь от развития производства, а затем и от других условий.

Всю совокупность многочисленных показателей, характеризующих различные стороны уровня жизни, по нашему мнению, можно разбить на три основные группы.

---

²⁴ «Вопросы экономики», 1961, № 2, стр. 152.

²⁵ П. С. Мстиславский, Народное потребление при социализме, Госпланиздат, М., 1961.

²⁶ См. стр. 24 указанной работы.

²⁷ Там же, стр. 25.

I. Показатели, характеризующие условия труда и занятость населения:

1) Производительность и интенсивность труда (установив общественно-нормальную интенсивность), продолжительность рабочего дня, регулярность и разнообразие трудовых функций, сочетание умственного и физического труда, отношение человека к труду и т. д.

2) Режим дня. (Сочетание рабочего, внерабочего и свободного времени, длительность отпусков, условия отдыха во время внутривременных перерывов и т. д.).

3) Обстановка труда (техника безопасности, санитарно-гигиенические условия).

4) Социальное обеспечение (страхование, пенсионное обеспечение, выплаты по больничным листам, помощь многодетным, одиноким матерям и т. д.).

5) Участие в общественной жизни (общественные поручения, субботники, собрания, совещания, демонстрации, митинги и т. д.).

6) Семейно-бытовые условия (состав семьи, возраст, занятость и т. д.).

II. Показатели, характеризующие материально-бытовое обеспечение:

1) Национальный доход и национальное богатство (фонд накопления и потребления личного и общественного), реальные доходы населения, прирост основных фондов жилищ, коммунальных предприятий, учреждений здравоохранения, просвещения, культуры и т. д.).

2) Уровень и структура потребления. (Потребление продовольственных и промышленных товаров, калорийность и питательность пищи, регулярность ее приема, количество одежды, обуви, мебели, их качественные показатели, рациональные нормы потребления, рациональные бюджеты семьи и т. п.).

3) Жилищно-бытовые условия (размеры и благоустройство жилищ, их санитарно-гигиенические качества, наличие предметов, облегчающих ведение домашнего хозяйства, коммунально-бытовое обслуживание и т. д.).

4) Обслуживание предприятиями торговли и общественного питания (насыщенность сетью торговых точек, розничный товарооборот, качество обслуживания, наличие ассортимента товаров и т. д.).

5) Транспорт и связь (регулярность, удобства, скорость, возможность использования, качество обслуживания и т. д.).

6) Условия воспитания детей. (Насыщенность сетью детских учреждений, количество мест в них, наличие дворовых детских

площадок, детских учреждений в микрорайонах, качество их работы).

7) Условия отдыха (сеть санаториев, домов отдыха, туристических и спортивных лагерей и баз, количество мест, благоустройство населенных пунктов, наличие садов и парков отдыха, баз отдыха и спорта в микрорайонах и т. п.).

III. Показатели общего характера:

1) Продолжительность жизни, рождаемость, заболеваемость, смертность, естественный прирост населения.

2) Здравоохранение (обеспеченность сетью медицинских учреждений, количество мест в них, формы и качество медицинского обслуживания, санитарно-гигиенические и профилактические мероприятия).

3) Образование. (Сеть школ, техникумов, вузов, специальных учебных заведений, профессионально-технических школ, степень охвата населения, уровень и условия получения образования и т. д.).

4) Культурно-зрелищное обслуживание (литература и искусство, музеи, библиотеки, театры, кино, клубы, стадионы и т. д.).

5) Самодеятельные занятия населения (охота, рыболовство, садоводство, физкультура и спорт, художественная самодеятельность).

Данный перечень показателей является примерным и не претендует на полноту их охвата; его цель — показать условия, в которых складываются показатели уровня жизни. Такая последовательность группировок является логически и экономически обоснованной. Потребности человека во многом зависят от характера его деятельности: чем больше человек отдает обществу, тем большим количеством потребительских благ он может компенсировать затраченную энергию. С другой стороны, правильно организованная производственная деятельность человека позволяет повышать материально-бытовое обеспечение. Все это находит свое отражение в обобщающих показателях уровня жизни, наиболее важным из которых является продолжительность жизни человека. Она зависит не только от степени удовлетворения материальных потребностей, но и от условий труда и жизни человека, от образа жизни, состояния здравоохранения, культуры населения и т. д.

Высокая средняя продолжительность жизни населения СССР (в 1958—59 гг. она составляла 69 лет), высокий естественный прирост населения (в 1960 г. он составил 17,8 человек на одну тысячу населения, по сравнению с 13,6 человек в США) и низкий уровень смертности (7,1 умерших на одну тысячу населения в 1960 г., по сравнению с 9,7 в США), являются ярким показателем преимуществ социалистического образа жизни.

Имеются специфические особенности в изучении жизненного уровня всего народа, трудящихся, рабочих и крестьян (как классов), а также отдельных групп семей рабочих, колхозников, служащих, интеллигенции и т. д.

Но мы строим общество, в котором не будет тунеядцев и паразитов, общество, где труд будет первой потребностью человека, где не будет существенных различий между умственным и физическим трудом, индустриальным и сельскохозяйственным, где в условиях распределения по потребности будет обеспечено действительное равенство людей, в смысле равенства их уровня жизни.

Поэтому наиболее актуальной проблемой в период построения коммунизма является, как нам кажется, определение показателей и исчисление жизненного уровня всего народа, а затем и отдельных групп населения. Различия в жизненном уровне этих групп в дальнейшем будут стираться и наконец исчезнут.

Целый ряд показателей уровня жизни нуждается в глубокой научной разработке и детализации. Так, например, необходимо разработать разумные, рациональные нормы потребления, на основе которых рассчитывается рациональный бюджет.

Наш замечательный педагог А. С. Макаренко говорил, что необходимо нравственно обосновать потребности, нельзя удовлетворять их неоправданно. Он писал: «Нравственно оправданная потребность — это есть потребность коллективиста, то-есть человека, связанного со своим коллективом единой целью движения, единством борьбы, живым и несомненным ощущением своего долга перед обществом. Потребность у него родная сестра долга, обязанности, способностей, это проявление интересов не потребителя общественных благ, а деятеля социалистического общества, создателя этих благ»²⁸.

Показатели уровня жизни народа являются в настоящее время отправными моментами планирования хозяйственной жизни, определения экономической политики государства. При исследовании уровня жизни следует исходить из анализа объективных социально-экономических условий.

Развитие и перерастание материально-производственной базы социализма в материально-производственную базу коммунизма является главным условием дальнейшего непрерывного роста уровня жизни народа. Повысить жизненный уровень народа можно только на основе общего подъема экономики и роста производительности труда.

Перспективы достижения наивысшего уровня жизни в СССР.

Высокими темпами растет благосостояние советского народа особенно после XX и XXI съездов КПСС, когда Коммунистиче-

²⁸ А. С. Макаренко, Книга для родителей, М. 1959, стр. 33—34.

ская партия и Советское правительство разработали и последовательно претворяют в жизнь широкую программу борьбы за создание изобилия всех предметов потребления.

XXI съезд КПСС, обсуждая программу дальнейшего коммунистического строительства в Советском Союзе, сделал важный вывод о том, что огромные успехи, достигнутые советским народом во всех областях экономической и общественно-политической жизни «... дают возможность нашей стране вступить теперь в новый важнейший период своего развития — период развернутого строительства коммунистического общества»²⁹.

Главными задачами этого периода являются: создание материально-технической базы коммунизма, дальнейшее укрепление экономической и оборонной мощи страны и все более полное удовлетворение растущих материальных и духовных потребностей народа.

Важнейшей чертой коммунизма — общества, в котором, как говорил К. Маркс, «все источники общественного богатства польются полным потоком», является создание изобилия предметов потребления на основе высокого уровня развития производительных сил.

В новом периоде развития нашей страны — периоде развернутого строительства коммунизма, Коммунистическая партия решает историческую задачу — обеспечить советскому народу самый высокий в мире уровень жизни.

В Программе КПСС говорится: «Героический труд советского народа создал мощную и всесторонне развитую экономику. Теперь имеются все возможности для быстрого подъема благосостояния всего населения: рабочих, крестьян, интеллигенции. КПСС ставит задачу всемирно-исторического значения — обеспечить в Советском Союзе самый высокий жизненный уровень по сравнению с любой страной капитализма»³⁰.

Этот уровень не будет ориентироваться на уровень жизни богатейших капиталистических стран, т. к. средние данные маскируют различия в уровнях потребления разных групп населения, отдельные высокие показатели потребления включают паразитическое потребление и не могут служить показателями действительного уровня жизни народа; кроме того, не учитывается рост интенсивности труда при капитализме.

Показатели самого высокого в мире уровня жизни будут разработаны научным путем на основе рационального оптимального бюджета населения. Его разработкой в настоящее время

²⁹ Н. С. Хрущев, О контрольных цифрах развития народного хозяйства СССР на 1959—1965 гг. Материалы внеочередного XXI съезда КПСС, Госполитиздат, Москва, 1959, стр. 11.

³⁰ Программа Коммунистической партии Советского Союза, Госполитиздат, М. 1961, стр. 91—92.

занимаются планирующие органы и научно-исследовательский институт Госэкономсовета при Совете Министров СССР.

Основными путями для достижения самого высокого в мире уровня жизни являются: 1) улучшение организации и условий труда и отдыха членов общества; 2) повышение индивидуальной оплаты трудящихся в сочетании со снижением розничных цен и отменой налогов с населения; 3) увеличение распределяемых бесплатно общественных фондов (образование, лечение, пенсионное обеспечение, содержание детей в детских учреждениях, переход к бесплатному пользованию коммунальными услугами и т. д.).

Достижение в ходе построения коммунизма в нашей стране наивысшего в мире уровня жизни населения явится еще одним ярким доказательством превосходства социалистического образа жизни над капиталистическим, высшим образцом которого является рекламируемый буржуазными апологетами всех мастей американский образ жизни.

В настоящее время осуществляются важнейшие мероприятия по подъему жизненного уровня населения (отмена налогов с населения, изменение масштаба цен, переход на 7- и 6-часовой рабочий день и подготовка перехода с 1964 года на 35—30-часовую рабочую неделю).

Только отмена налогов увеличит доходы рабочих и служащих на 7,4 млрд. рублей в год. Правительство выделило с целью ускорения развития пищевой и легкой промышленности сверх ассигнований по 7-летнему плану дополнительно 2,5—3,0 млрд. рублей на нужды капитального строительства в этих отраслях³¹.

Уже сейчас Советский Союз не только достиг, но и превзошел экономически наиболее развитые капиталистические страны, включая Соединенные Штаты, по таким показателям уровня жизни народа, как продолжительность жизни, организация медицинского обслуживания и образования, социальное обеспечение, естественный прирост населения и т. д.

Выполнение намеченной XXI съездом КПСС величественной программы нового мощного подъема всех отраслей народного хозяйства на основе преимущественного развития тяжелой промышленности позволит обеспечить непрерывное повышение жизненного уровня трудящихся нашей страны.

За семилетку в нашей стране будет на 80% увеличено производство промышленной продукции, на 70% увеличен объем валовой продукции сельского хозяйства.

Ускорение развития промышленности и сельского хозяйства позволит быстро увеличить и производство предметов народного

---

³¹ П. Крылов, Некоторые вопросы методологии перспективного планирования повышения уровня жизни народа. «Плановое хозяйство», 1960, № 8. (В новом масштабе цен.)

потребления, которое в целом возрастет за семилетку на 62—65%.

«В современных условиях, — указывал в докладе на XXI съезде Н. С. Хрущев, — когда в нашей стране созданы и успешно развиваются мощная промышленность и крупное сельское хозяйство, имеются все условия для того, чтобы в ближайшее время советский народ стал жить еще лучше, с более полным удовлетворением своих духовных и материальных потребностей»³².

Национальный доход СССР возрастет за семилетку на 62—65% и почти в 6 раз будет превышать в 1965 году уровень 1940 года. Рост национального дохода обеспечит увеличение объема народного потребления за семилетку на 60—63%.

Программа КПСС ставит задачу увеличения объема национального дохода СССР в ближайшие 10 лет почти в два с половиной раза, а за 20 лет — примерно в пять раз³³.

Увеличение денежной заработной платы, пенсий, пособий, доходов колхозников, снижение цен в общественном питании позволят увеличить за семилетку реальные доходы рабочих, служащих и колхозников в расчете на одного работающего на 40 процентов³⁴.

Контрольные цифры на 1959—65 гг. предусматривают широкую программу роста уровня жизни народа. Уже в результате выполнения семилетнего плана СССР достигнет и превзойдет наиболее развитые капиталистические страны по производству на душу населения ряда важнейших продовольственных товаров, а по тканям и обуви приблизится как по общему объему производства, так и по размерам производства на душу населения к уровню производства в Соединенных Штатах.

За 1959—65 гг. обеспеченность населения Советского Союза продуктами питания возрастет в 1,5 раза, почти достигнув средних норм питания населения США. В 1965 году обеспеченность советских людей одеждой, текстильными товарами и обувью составит в среднем 70—75% уровня США 1959 года, а бытовыми товарами народного потребления — около 50% уровня США.

В 1959—65 годах объем выплат и льгот, полученных населением СССР из средств государственного бюджета и предприятий, возрастет на 67% и составит в 1965 году около 380 рублей в год (по новому масштабу цен) в среднем на одного работника. Кроме того, на строительство жилищ, школ, культурно-бытовых и медицинских учреждений будет расходоваться государственных средств более 80 рублей на одного работника в год.

³² Материалы внеочередного XXI съезда КПСС, Госполитиздат, Москва, 1959, стр. 39.

³³ Программа Коммунистической партии Советского Союза, Госполитиздат, М., 1961, стр. 93.

³⁴ Материалы внеочередного XXI съезда КПСС, Госполитиздат, М., 1959,

Еще более захватывающие перспективы роста жизненного уровня населения открывают наметки генеральной перспективы развития народного хозяйства СССР. К 1970 году СССР превзойдет США не только по объему национального дохода в целом, но и на душу населения. К 1970 году СССР сравняется и превзойдет США по уровню реальных доходов трудящихся на одного работающего.

В программе КПСС намечено в течение предстоящих 20 лет увеличить реальные доходы рабочих и служащих (с учетом общественных доходов) в среднем на одного работающего в три — три с половиной раза. В ближайшие 10 лет реальные доходы рабочих и служащих, получающих минимальную заработную плату, возрастут, с учетом общественных фондов, примерно в три раза и в стране не останется низкооплачиваемых категорий рабочих и служащих.

Реальные доходы колхозников на основе более высоких темпов роста производительности труда в среднем будут расти быстрее доходов рабочих и увеличатся в расчете на одного работающего в ближайшие 10 лет более чем в два раза, а в течение ближайших 20 лет — более чем в четыре раза³⁵.

К 1970 году Советский Союз должен превзойти показатели Соединенных Штатов по производству продукции на душу населения, а к 1980 году наша страна оставит США далеко позади.

«Мы, — говорил Н. С. Хрущев, — ставим задачу после выполнения семилетнего плана в течение пяти лет догнать, а затем и превзойти Соединенные Штаты Америки по уровню потребления на душу населения товаров народного потребления...»³⁶.

При этом произойдет одновременное уменьшение рабочего дня, будет осуществлен переход на 30—35-часовую рабочую неделю. Происходящий все более быстрыми темпами процесс механизации и автоматизации всех отраслей производства позволит резко сократить интенсивность труда и увеличить свободное время трудящихся.

Таким образом будет достигнут великий рубеж — наивысший в мире уровень жизни населения.

---

³⁵ Программа Коммунистической партии Советского Союза, Госполитиздат, М., 1961, стр. 93.

³⁶ СССР — США. Цифры и факты, Госполитиздат, М., 1961.

ELATUSTASE KUI MAJANDUSLIK KATEGOORIA

Majandustead. kand. N. Erman

Resümee

Artiklis käsitletakse rahva elatustaset, mis on NSV Liidus kommunismi ülesehitamise aktuaalsemaid küsimusi.

Autor kritiseerib mõnede majandusteadlaste vaateid sotsialismi põhilise majandusseaduse küsimuses ja formuleerib viimase sisu järgmiselt: «Ühiskondlikule omandile ja seltsimeheliku koostöö ning sotsialistliku vastastikuse abistamise suhetele rajatud tootmise pidev laiendamine ja täiustamine kõigi ühiskonna liikmete heaolu kindlustamise ja igakülgse arendamise eesmärgil.»

Elatustaset on nõukogude majanduslikus kirjanduses vähe uuritud. Alusetult samastatakse meie kirjanduses mõisteid «elatusase», «heaolu» ja «materiaal-kultuuriline tase».

Elatustasu sõltub mitte ainult saadavate materiaalsete ja kultuuriliste hüvede hulgast, vaid ka töö iseloomust ja intensiivsusest, töö ja vaba aja suuruselt, töö ja puhkuse tingimustest jne., kuna heaolu iseloomustab ainult materiaalset kindlustatust.

Autor kritiseerib mõningaid elatusasme näitajate süsteeme ja esitab omapoolse. Autori toodud süsteemis jaotatakse näitajad kolme gruppi:

- 1) elanikkonna rakendatust ja töötingimusi iseloomustavad näitajad;
- 2) elukondlikke tingimusi iseloomustavad näitajad;
- 3) üldise iseloomuga näitajad (eluea pikkus, elanikkonna loomulik juurdekasv, haridus, tervishoid jne.).

Kokkuvõttes toob autor mõningad andmed NSV Liidus maailma kõrgeima elatusaseme saavutamise perspektiividest.

DER LEBENSSTANDARD ALS WIRTSCHAFTLICHE KATEGORIE

N. Erman

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel befaßt sich mit dem Lebensstandard des Volkes und betrifft somit eine der aktuellsten Fragen des Aufbaus der kommunistischen Gesellschaftsordnung in der UdSSR.

Der Verfasser kritisiert die Ansichten einiger Volkswirtschaftler zur Frage des ökonomischen Grundgesetzes des Sozialismus und formuliert den Inhalt desselben folgenderweise: «Die

Sicherung des Wohlstandes und der allseitigen Entwicklung aller Mitglieder der Gesellschaft durch ununterbrochenes Wachstum und stetige Vervollkommnung der auf gesellschaftlichem Eigentum und auf kameradschaftlicher Zusammenarbeit und gegenseitiger sozialistischer Unterstützung beruhenden Produktion.»

Der Lebensstandard hängt nicht nur von der Menge der erhaltenen materiellen und kulturellen Güter, sondern auch von der Eigenart und Intensität der Arbeit, von der Arbeitsmenge und der zur Verfügung stehenden Freizeit, von den Bedingungen der Arbeit und Erholung usw. ab, während Wohlstand nur Sicherheit in materieller Hinsicht bedeutet.

Der Verfasser kritisiert einige Systeme zur Kennzeichnung des Lebensstandards und legt dann sein eigenes dar. In dem vom Verfasser ausgearbeiteten System werden die Kennziffern in drei Gruppen eingeteilt:

1. Kennziffern, die die Heranziehung der Bevölkerung zur Arbeit und die Arbeitsbedingungen kennzeichnen;
2. Kennziffern, die die allgemeinen Lebensbedingungen charakterisieren;
3. Kennziffern allgemeiner Art Lebensdauer, natürlicher Zuwachs der Bevölkerung, Bildung, Gesundheitswesen usw.).

Zusammenfassend bringt der Verfasser einige Angabe über die Aussichten der UdSSR, den höchsten Lebensstandard in der Welt zu erreichen.

О СУЩЕСТВЕННЫХ РАЗЛИЧИЯХ МЕЖДУ ГОРОДОМ И ДЕРЕВНЕЙ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

А. Кару

Кафедра политической экономии

Проблема взаимоотношений города и деревни в любом обществе, в том числе и социалистическом, является одной из центральных проблем и имеет большое научное и практическое значение. В ней скрещиваются и выражаются все основные линии экономической и политической жизни общества.

Программа Коммунистической партии Советского Союза среди других задач коммунистического строительства важное значение придает задаче преодоления существенных различий между городом и деревней.

Решение проблемы уничтожения противоположности между городом и деревней в СССР и совершающийся ныне процесс преодоления существенных различий между ними имеют огромное международное значение. Опыт Советского Союза в разрешении этой важной проблемы коммунистического строительства широко используется трудящимися стран народной демократии.

Проблема преодоления существенных различий между городом и деревней охватывает собой большой комплекс вопросов как в области экономики и политики, так и в области культуры.

В настоящей статье сделана попытка раскрыть сущность этой проблемы, выявить причины, являющиеся основой и обуславливающие наличие существенных различий между городом и деревней в СССР в настоящее время, а также показать основные пути их преодоления.

* *
*

Проблема взаимоотношений города и деревни имеет многовековую историю. Она возникла в глубокой древности, в период разложения первобытно-общинного строя и возникновения рабовладельческого общества и существует по сей день.

Противоположность между городом и деревней возникла в результате общественного разделения труда, появления частной собственности на средства производства и образования эксплуатируемых и эксплуататорских классов в обществе. «Противоположность между городом и деревней может существовать только в рамках частной собственности»,¹ — писал К. Маркс.

Великая Октябрьская социалистическая революция, уничтожив власть буржуазии и помещиков, положила начало ликвидации антагонистической противоположности между городом и деревней.

Претворяя в жизнь ленинский план построения социализма в СССР, Коммунистическая партия Советского Союза осуществила индустриализацию нашей страны, коллективизацию сельского хозяйства, культурную революцию. В ходе выполнения этих важнейших задач социалистического строительства преодолевалась и противоположность между городом и деревней.

Процесс ликвидации противоположности между городом и деревней явился важным звеном строительства социализма в СССР, а ныне в странах социалистической системы, идущих по пути построения социализма.

С построением социалистического общества в результате осуществления индустриализации, коллективизации, культурной революции в нашей стране была ликвидирована противоположность между городом и деревней. Однако величайшие изменения в экономической, политической и культурной областях не означали исчезновения существенных различий между городом и деревней, которые сохраняются и при социализме. Устранение этих различий является объективным процессом, зависящим от экономического и культурного развития города и деревни, и требует создания определенных материальных и духовных предпосылок.

Полное устранение существенных различий между городом и деревней возможно лишь в процессе постепенного перехода от социализма к коммунизму. Эта задача может быть решена только на основе дальнейшего планомерного и мощного развития всех производительных сил страны, особенно производительных сил сельского хозяйства, совершенствования социалистических производственных отношений, роста коммунистической сознательности трудящихся масс города и деревни. Вступление СССР в период развернутого строительства коммунизма открывает широкие перспективы в деле преодоления существенных различий между городом и деревней.

Говоря о различиях между городом и деревней, мы не имеем в виду различия, связанные с технологическими и природными условиями производства. Например, сельскохозяйственное произ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 50.

водство постоянно будет отличаться от промышленного хотя бы потому, что экономический процесс в сельском хозяйстве постоянно переплетается с природным, биологическим процессом. Сельское хозяйство будет иметь свои особенности и в области механизации труда, ибо применяемые в земледелии машины являются подвижными, а не стационарными, как это имеет место на фабриках и заводах. Аналогичные различия наблюдаются не только между промышленностью и сельским хозяйством, но и внутри этих крупных сфер общественного производства. Например, работа на шахте отличается от работы на заводе, фабрике и т. д.

Такого рода технологические различия, порожденные техническими и природными условиями, в принципе неустранимы; они не вытекают из экономических отношений людей, а поэтому и являются несущественными различиями.

К существенным различиям между городом и деревней относятся такие, которые связаны с социально-экономическими и культурно-бытовыми условиями, с производственными отношениями людей.

Проблема существенных различий между городом и деревней присуща социалистической системе народного хозяйства. Вместе с тем эта проблема не может быть правильно понята и рассмотрена вне ее связи с исторически предшествующей ей проблемой противоположности между городом и деревней.

Закономерности развития экономики при капитализме, в силу противоположности между городом и деревней, привели к резкому отставанию уровня развития производительных сил сельского хозяйства от производительных сил промышленности, экономики деревни от экономики города. Это различие в уровне развития производительных сил, как историческое наследие, является основой и обуславливает наличие существенных различий между городом и деревней в СССР в настоящее время.

Таким образом, существенные различия между городом и деревней при социализме обусловлены тем, что развитие производительных сил в социалистическом сельском хозяйстве находится еще на значительно более низком уровне, чем в социалистической промышленности. Это находит свое выражение в том, что сельское хозяйство еще недостаточно оснащено техникой для механизации всех процессов сельскохозяйственного производства. Деревня по уровню технического оснащения, несмотря на крупные успехи, пока еще серьезно отстает от города. В результате этого труд земледельца в смысле его технической вооруженности отличается от вооруженности труда рабочего в промышленности. Далее, процесс перевода земледелия и животноводства на научно обоснованные рациональные системы ведения хозяйства не закончен. Не осуществлена специализация и рациональное размещение сельскохозяйственных культур, внедре-

ние в сельскохозяйственное производство достижений науки и передового опыта недостаточно. Создание системы машин в сельском хозяйстве еще далеко не завершено. В то время, когда в ведущих отраслях промышленности уже создана система машин, приближается к завершению комплексная механизация промышленного производства, в сельском хозяйстве, особенно в колхозном секторе (в животноводстве, при уборке овощей, на погрузочно-разгрузочных работах и др.), еще широко применяется ручной труд. Это выражается также в том, что энерговооруженность работников сельского хозяйства по сравнению с уровнем энерговооруженности рабочих промышленности находится на значительно более низком уровне; мелиорация сельскохозяйственных земель недостаточна; химизация сельского хозяйства развита слабо, а также применение удобрений является несознательным и шаблонным, вследствие чего эффективность минеральных удобрений недостаточная. Сельскохозяйственные производственные здания и сооружения не соответствуют требованиям осуществления комплексной механизации производственных процессов.

Рост производительности труда, являясь отражением уровня развития производительных сил и эффективности их использования, в сельском хозяйстве отстает от роста производительности труда в промышленности. Это можно проследить на следующем примере.

Энергетика сельского хозяйства увеличилась с 1916 по 1960 г. в 6,5 раза². Однако производительность труда в сельском хозяйстве поднялась при этом более чем в 4 раза³. Это немало, конечно. Но если учесть, что за тот же период производительность труда в промышленности возросла более чем в 11 раз⁴, то отставание в развитии советского сельского хозяйства от промышленности становится очевидным.

Такое отставание в уровне развития производительных сил в сельском хозяйстве обуславливает сохранение существенных различий в производственных отношениях между городом и деревней.

Преобладание в сельском хозяйстве мелких хозяйств, основанных на личном труде крестьянина, не эксплуатирующего чужого труда, а также низкий уровень развития производительных сил сельского хозяйства сделали невозможной национализацию крестьянской частной собственности. Она превратилась в социалистическую собственность путем добровольного кооперирования основных средств производства и труда. Сложилась колхозно-кооперативная форма общественной собственности.

Возникновение государственной общенародной социалистической собственности — непосредственный результат национали-

² Народное хозяйство СССР в 1960 году, М., 1961, стр. 483.

³ Там же, стр. 162.

⁴ Там же, стр. 171.

зации крупной капиталистической собственности после революции и перехода ее в распоряжение Советского государства. Таким образом сложились две формы общественной социалистической собственности.

Наличие государственной (общенародной) и колхозно-кооперативной общественной собственности является объективной необходимостью и выражает собой своеобразие путей, по которым рабочий класс и крестьянство приходят к социализму, а затем к коммунизму.

Общенародная собственность является главной и решающей в экономике СССР. Доля государственной собственности в производственных фондах страны в 1958 году составляла примерно 91%⁵. Государству принадлежат сотни и тысячи промышленных предприятий, железнодорожный и прочие виды транспорта, средства связи, 7,4 тыс. совхозов⁶, сотни тысяч предприятий общественного питания и торговли, в подавляющей части жилой фонд в городах и некоторый процент его в селах. Общенародной собственностью является также земля и ее недра.

Коллективной собственностью является разнообразное имущество 45,1 тыс. (1/I-1961)⁷ колхозов. Основу колхозной собственности составляют неделимые фонды, которые неуклонно растут и на конец 1961 года равнялись 19,16 млрд. руб.⁸ Колхозы располагают сложной сельскохозяйственной техникой.

Было бы ошибочным противопоставлять коллективное предприятие государственному, колхоз совхозу или заводу. Производственные отношения являются на государственных предприятиях и в колхозах социалистическими, а значит однотипными в основе. Однотипность социальной природы государственной общенародной и колхозно-кооперативной форм собственности вытекает из единства средств связи, 7,4 тыс. совхозов⁶, сотни тысяч предприятий общественных средств производства и коллективном труде. В силу этого в обоих секторах народного хозяйства люди работают на себя и на свое общество, а их труд носит коллективный характер. Тем самым исключена возможность эксплуатации человека человеком, обогащение одних членов общества за счет других. В обоих секторах народного хозяйства действуют одни и те же экономические законы, хозяйство ведется планомерно, организовано. Развитие обеих форм производства осуществляется в конечном счете в одних и тех же целях — для все более полного удовлетворения постоянно растущих материальных и культурных потребностей всего общества.

⁵ Политическая экономия (наглядное пособие), под ред. Д. Конакова, М., 1959, стр. 95.

⁶ СССР в цифрах в 1960 году. Краткий статистический сборник, М., 1961, стр. 171.

⁷ Там же.

⁸ Там же, стр. 202, 203.

Однотипность социальной природы государственных предприятий и колхозов, социалистический характер и общенародной и колхозной собственности вовсе не означает, что эти две формы производства тождественны между собой и между ними нет различий.

Различия между государственной общенародной и колхозно-кооперативной собственностью на современном этапе состоят прежде всего в различном уровне социалистического обобществления средств производства.

Об этом различии товарищ Н. С. Хрущев говорил следующее: «Конечно, между колхозно-кооперативной собственностью и общенародной собственностью имеются определенные различия, но это лишь разные формы развития одного и того же, а именно социалистического способа производства. Разница лишь в том, что общенародная собственность имеет более высокий уровень обобществления, а колхозная собственность — менее высокий уровень обобществления»⁹.

Государственная собственность — более развитая форма социалистической собственности, она является результатом более зрелых экономических отношений, поскольку здесь уровень обобществления средств производства является более высоким, т. е. обобществлены все без исключения средства производства. Колхозная собственность — менее развитая форма социалистической собственности. Здесь уровень обобществления менее высок, т. е. обобществлены основные средства производства, некоторая же часть средств производства не обобществлена и остается в личной собственности колхозного двора (личное подсобное хозяйство колхозника).

Из вышеизложенного следует, что сохранение существенных различий между городом и деревней при социализме обусловлено отставанием уровня развития производительных сил сельского хозяйства.

Основное существующее социально-экономическое различие между городом и деревней при социализме состоит в наличии двух форм общественной социалистической собственности: государственной и колхозно-кооперативной, связанных главным образом с разницей в степени обобществления основных средств производства.

Ряд авторов работ (М. Азарин, Е. Карнаухова, Г. Дормачаев, А. Куропаткин и др.)¹⁰ и кандидатских диссертаций (М. Коло-

⁹ Н. С. Хрущев, О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций. Доклад на первой сессии Верховного Совета СССР пятого созыва 27 марта 1958 г. Госполитиздат, 1958, стр. 33.

¹⁰ М. Азарин, Уничтожение противоположности между городом и деревней, Москва—Ленинград, 1932; Е. Карнаухова, О ликвидации существенного различия между городом и деревней, Москва, 1953; Г. Дормачев, О ликвидации существенного различия между городом (промышленностью)

сов. Н. Кузовков, М. Гигашвили, П. Смирнов, М. Садыхов и др.)¹¹ на данную тему, к сожалению, не затрагивают вообще вопроса о неравномерном развитии производительных сил сельского хозяйства и промышленности, вследствие чего приходят к неправильным выводам и причину существования всех существенных различий между городом и деревней относят непосредственно и исключительно к наличию двух форм социалистической собственности. С такой трактовкой вопроса согласиться нельзя.

По нашему мнению, более низкий уровень развития производительных сил в сельском хозяйстве, по сравнению с развитием производительных сил в промышленности, обусловленный былой противоположностью между городом и деревней, является основной причиной наличия существенных различий между городом и деревней при социализме, а сложившиеся на этой основе две формы социалистической собственности, как основное социально-экономическое различие между городом и деревней, являются последствием исторического развития производительных сил сельского хозяйства и промышленности.

Различие в формах общественной собственности обуславливает собой и другие различия в отношениях производства между городом и деревней.

В полном соответствии с уровнем обобществления средств производства обобществлен и труд работников. Рабочий класс объединил свой труд в масштабе целого государства, а колхозное крестьянство — в рамках отдельных хозяйств.

Форма собственности на средства производства определяет и форму присвоения результатов труда. Колхоз является собственником производимой в нем продукции, т. е. в деревне господствует кооперативная собственность на продукты труда, а в городе — общенародная, так как продукция, производимая на государственных предприятиях, есть собственность всего общества.

Различия в формах собственности обуславливают и различия в распределении по труду. В государственных предприятиях доля общенародного продукта, поступающего в личное потреб-

---

и деревней (сельским хозяйством) в СССР в период постепенного перехода от социализма к коммунизму. Орловский государственный педагогический институт. Ученые записки, том VIII, выпуск I, Орел, 1954.

¹¹ М. Колосов, Об уничтожении противоположности и ликвидации существенного различия между городом и деревней в СССР, Москва, 1957; Н. Кузовков, Уничтожение противоположности между городом и деревней в СССР и проблема ликвидации различия между ними, Ленинград, 1954; М. Гигашвили, Противоположность между городом и деревней при капитализме и ее уничтожение в СССР, Львов, 1953; П. Смирнов, Роль электрификации социалистического сельского хозяйства в ликвидации противоположности между городом и деревней, Ленинград, 1951; М. Садыхов, Уничтожение противоположности между городом и деревней и пути ликвидации существенных различий между ними, Москва, 1955.

ление рабочего и служащего, выплачивается в форме заработной платы, уровень которой гарантирован государством. Социалистическое государство в плановом порядке устанавливает заранее фонд заработной платы и ее уровень для каждой категории работников.

В колхозах применяется иная форма оплаты труда. В зависимости от количества и качества труда, вложенного в общественное хозяйство, колхозник получает приходящуюся ему долю общественного продукта, созданного в данном колхозе. Размер этой доли зависит как от степени участия колхозника в общественном труде, так и от уровня производительности общественного труда и степени развития общественного хозяйства данного колхоза. Фонд оплаты труда в колхозах складывается в масштабах данной артели, и нормативы оплаты ограничиваются размерами продукции, произведенной в каждом конкретном колхозе. Они могут быть больше или меньше средних общественных нормативов, и это обуславливается производственной деятельностью данного коллектива.

Говоря об особенностях двух форм собственности, нельзя забывать, что на данном этапе развития колхозной формы собственности она еще связана с наличием подсобного хозяйства у колхозников. Личное подсобное хозяйство является добавочным источником дохода колхозников. Этот факт имеет существенное значение, несмотря на то, что подсобное хозяйство колхозников носит преходящий характер, так как оно будет отмирать по мере дальнейшего подъема сельскохозяйственного производства и удовлетворения материальных и бытовых потребностей колхозников за счет общественного хозяйства артели.

Природа собственности определяет собой и форму управления предприятиями. Государственные, общенародные предприятия управляются через государственных уполномоченных — директоров-единоначальников, назначаемых руководящими государственными органами. В отличие от государственных предприятий всеми делами колхозов управляют выборные органы сельскохозяйственной артели — общее собрание колхозников и избираемые ими председатель колхоза, правление и ревизионная комиссия.

К конкретным формам существенных различий между кооперативными и общенародными предприятиями или двумя секторами социалистического народного хозяйства следует отнести имеющиеся в колхозах особенности в части определения размеров накопления и потребления, особенности в планировании, организации производства, трудовой дисциплины, использовании техники и прочего общественного имущества и т. д.

При социализме сохраняются и обусловленные наличием двух форм общественной социалистической собственности социальные различия между рабочим классом и колхозным крестья-

яньством. В социалистическом обществе нет противостоящих друг другу классов, эксплуатируемых и эксплуататоров, социалистическое общество состоит из трудящихся — из рабочих, крестьян, интеллигенции. Между этими социальными группами еще сохраняются существенные различия, но отсутствует классовый антагонизм. Рабочий класс и колхозное крестьянство на данном этапе развития социалистического общества представляют собой два класса и различаются между собой по своему положению в общественном производстве, по своему отношению к средствам производства и к производственной продукции, наконец, по способам получения своей доли общественного продукта.

Однако совокупность существенных различий между городом и деревней не может быть ограничена только различием двух форм собственности и вытекающими отсюда классовыми различиями.

Наряду с отмеченными выше различиями при социализме имеются существенные различия в уровне культуры и благоустройства социалистического города и деревни. При социализме деревня еще существенно отстает от города в области социально-культурного развития и по формам и уровню материально-бытовых условий жизни. Это выражается в отставании деревни по жилищно-коммунальному благоустройству и характеру сельских населенных пунктов, их рассредоточенности; в отставании деревни по уровню образования и здравоохранения, насыщенности ее учреждениями культуры; в отставании деревни по уровню развития в ней средств связи, дорог, транспорта, телефонизации и радиофикации; в относительно меньшей доле вложений в социально-культурное строительство деревни по сравнению с городом; и наконец это выражается в отсутствии общенародного социального страхования для всех работников сельского хозяйства, в слабом развитии пенсионного обеспечения в колхозах. Значительно выше надо поднять культурный уровень деревни. В настоящее время не в каждом колхозе имеет средняя школа, современный клуб, стационарная киноустановка. В домах у колхозников гораздо реже, чем в городах, встречаются телевизоры, крайне мало телефонов. Средства связи и транспорта значительно отстают от городских.

Очень многое надо сделать и по изменению жилищно-бытовых условий колхозников, благоустройству сельских населенных мест. Крестьяне, за редкими исключениями, живут в лишенных удобств домиках без водопровода и канализации, не говоря о газификации. Деревенские улицы, за небольшим исключением, немощены. На селе совсем мало коммунальных предприятий, слабее и сеть лечебных учреждений.

Наличие такого рода существенных различий не порождено самим фактом социалистического обобществления в деревне и не вытекает из природы кооперативной собственности. Они обус-

ловлены прошлой вековой противоположностью между городом и деревней, былой отсталостью деревни. Социалистические отношения являются, наоборот, тем рычагом, посредством которого успешно преодолевается это наследие капитализма.

Из всего сказанного следует, что общей основой сохранения на стадии социализма существенных различий между городом и деревней является различие в уровне развития производительных сил промышленного и сельскохозяйственного производства. Две формы социалистической собственности с их различиями в степени обобществления производства и труда, наличие двух социалистических классов — рабочих и крестьян, различие между городом и деревней в культурном и коммунально-бытовом уровне жизни населения — таковы конкретные существенные различия между городом и деревней на современном этапе коммунистического строительства в СССР.

Существенные различия между городом и деревней преодолеваются в ходе развития социалистического способа производства. Постепенный переход от социализма к коммунизму вместе с тем есть и процесс создания материальных и духовных предпосылок для стирания существенных различий между городом и деревней. Проблема окончательного преодоления существенных различий между городом и деревней может быть решена и решается только на базе дальнейшего развития производительных сил всего народного хозяйства, в том числе и сельского хозяйства. Это может быть достигнуто путем создания материально-технической базы коммунизма и достижения на этой основе высокого уровня развития экономики колхозов. Это будет основой сближения двух форм социалистической собственности и слияния их в единую общенародную собственность. В результате этого слияния будет также упразднено деление нашего общества на классы со всеми вытекающими отсюда последствиями. Высокий уровень развития экономики колхозов создаст необходимые предпосылки для ликвидации отставания деревни в области коммунально-бытового и социально-культурного развития.

Всемерное развитие производительных сил общества, создание единой общенародной коммунистической собственности и ликвидация на этой основе существенных различий между городом и деревней, изживание классовых различий между рабочим классом и колхозным крестьянством, превращение всех работников в тружеников бесклассового коммунистического общества — все это является одной из коренных задач строительства коммунизма в СССР.

Главным социально-экономическим содержанием этой исторической задачи является развитие и совершенствование колхозно-кооперативной и государственной собственности в целях их последующего слияния и создания единой коммунистической собственности. Сближение и слияние двух форм социалистичес-

кой собственности происходит и будет происходить не в результате свертывания колхозно-кооперативной собственности, а путем укрепления, развития и совершенствования обеих форм социалистической собственности — общенародной и колхозно-кооперативной и их последующего слияния на базе весьма высокого уровня развития производительных сил. Это предполагает необходимость использования всех возможностей экономического развития сложившейся формы кооперативного предприятия. — сельскохозяйственной артели, а также совершенствование совхозной формы хозяйства. Партия осудила как неправильную точку зрения, согласно которой колхозная форма собственности якобы изжила себя, сделалась тормозом в развитии производительных сил, мешая коммунистическому строительству. Н. С. Хрущев на XXI съезде партии отметил, что «формы собственности изменяются не произвольно, а развиваются на основе экономики, зависят от характера и уровня развития производительных сил. Колхозный строй полностью отвечает уровню и потребностям развития современных производительных сил в деревне»¹².

Экономическую основу развития колхозного производства и постепенного сближения колхозно-кооперативной собственности с общенародной составляет неуклонное расширение общественных фондов колхозов. «Колхозы не могут развиваться без постоянного расширения своих производственных, страховых, культурно-бытовых общественных фондов»¹³. Рост общественных фондов выражает собой качественное изменение в структуре колхозной собственности в сторону ее сближения с общественной формой собственности. Эти фонды составляют базу общественного богатства колхозов, основу материального благосостояния и культурного уровня колхозников. Они определяют весь процесс расширенного социалистического воспроизводства в колхозах. Через рост общественных фондов будет происходить развитие материально-технической базы колхозного строя, совершенствование производственных отношений в деревне.

Дальнейшее развитие колхозного строя связано с ростом общественного хозяйства в колхозах, с повышением степени обобществления сельскохозяйственного производства. Постепенно вся производственная деятельность колхозников сосредоточивается в общественном хозяйстве. В результате мероприятий партии по крутому подъему сельского хозяйства удовлетворение потребностей колхозников в необходимых продуктах все в большей мере осуществляется за счет общественного фонда, а основ-

---

¹² Н. С. Хрущев. О контрольных цифрах развития народного хозяйства СССР на 1959—1965 годы. Госполитиздат, 1959, стр. 119.

¹³ Программа Коммунистической партии Советского Союза. Госполитиздат, Москва, 1961, стр. 83.

ным источником денежного дохода колхозников все более становится общественное хозяйство колхозов.

В настоящее время благодаря укреплению общественного хозяйства колхозов создаются благоприятные условия для постепенного отмирания личного хозяйства колхозников. Уже ныне экономически крепкие колхозы все больше начинают удовлетворять потребности колхозников в картофеле, овощах, молоке и т. д. Но процесс отмирания личного подсобного хозяйства колхозников будет происходить постепенно. Нельзя допускать его искусственного форсирования. Главным в этом процессе является повышение доходов колхозников от общественного хозяйства. На этой основе и отомрет личное приусадебное хозяйство колхозников. «Когда общественное хозяйство колхозов сможет полностью заменить личное подсобное хозяйство колхозников, когда колхозники сами убедятся в том, что им невыгодно иметь приусадебное хозяйство, они добровольно откажутся от него»¹⁴.

Развитие общественного хозяйства в колхозах влечет за собой совершенствование общественного характера колхозного труда, а также совершенствование форм оплаты труда колхозников, учета, планирования. Они все больше приближаются к формам, применяемым в государственных предприятиях. Все шире применяются в колхозах такие формы удовлетворения потребностей, как пенсии по инвалидности и по старости, оплачиваемые отпуска и т. д. Это направления стирания различий между рабочим классом и колхозным крестьянством.

В укреплении колхозно-кооперативной собственности, подъеме ее до уровня общенародной, существенную роль играет развитие межколхозных производственных связей. По мере роста колхозного производства и доходов колхозов большее значение приобретают различные формы сотрудничества между сельскохозяйственными кооперативами. Уже сейчас многие колхозы объединяют усилия для совместного строительства межколхозных предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции, строительству дорог, ремонтных мастерских, кирпичных заводов и др. Наряду с этим приобретает все больший размах межколхозное строительство культурно-бытовых учреждений — школ, клубов, домов отдыха, больниц и т. д. Тем самым создается межколхозная собственность, процесс обобществления хозяйства выходит за рамки отдельных колхозов.

«Все эти процессы, которые должны проходить на основе добровольности и при наличии необходимых экономических условий, будут придавать колхозно-кооперативной собственности общенародный характер»¹⁵.

¹⁴ Программа Коммунистической партии Советского Союза. Госполитиздат, Москва, 1961, стр. 84.

¹⁵ Там же, стр. 85.

Процесс дальнейшего совершенствования колхозной собственности осуществляется также на основе взаимодействия государственной и колхозной форм собственности в сфере производства. С развитием электрификации сельского хозяйства, механизацией и автоматизацией производства все более будет происходить соединение, своеобразное слияние колхозных средств производства с государственными, общенародными.

В процессе дальнейшего развития колхозов и совхозов постепенно сложатся «... аграрно-промышленные объединения, в которых сельское хозяйство органически сочетается с промышленной переработкой его продукции, при рациональной специализации и кооперировании сельскохозяйственных и промышленных предприятий»¹⁶. Это означает, что сельскохозяйственный труд будет постепенно превращаться в разновидность труда индустриального.

Преодоление существенных различий между городом и деревней идет и по пути роста культурного уровня деревни. Развитие социалистического сельского хозяйства, рост и укрепление колхозного строя привели к изменению всего уклада деревенской жизни. Появление большого отряда сельской интеллигенции, повышение культурно-технического уровня колхозников, развитие на селе широкой сети культурных и научных учреждений — все это ведет к качественному изменению в отношениях между городом и деревней в области культуры, способствует преодолению существенных различий между ними.

В докладе Н. С. Хрущева на XXI съезде КПСС подчеркнуто, что в предстоящем семилетии будет сделан решающий шаг в дальнейшем подъеме сельскохозяйственного производства и на этой основе будет обеспечено «коренное улучшение культурно-бытовых условий жизни сельского населения. А в будущем партия ставит целью превратить колхозную деревню в благоустроенные населенные пункты городского типа с использованием всех достижений современного коммунального и культурно-бытового обслуживания».¹⁷ На основе больших успехов в укреплении и развитии общественного хозяйства колхозов в текущем семилетии осуществляется подъем культуры и быта тружеников деревни. «В конечном счете по культурно-бытовым условиям жизни сельское население сравнивается с городским.»¹⁸

Неуклонное развитие производительных сил социалистического сельского хозяйства, совершенствование производственных отношений в деревне, последовательное осуществление демократических принципов колхозного строя являются главными ус-

¹⁶ Программа Коммунистической партии Советского Союза. Госполитиздат, Москва, 1961.

¹⁷ Н. С. Хрущев, О контрольных цифрах развития народного хозяйства СССР на 1959—1965 годы, Госполитиздат, 1959, стр. 119.

¹⁸ Программа Коммунистической партии Советского Союза. Госполитиздат, Москва, 1961, стр. 86.

ловиями дальнейшего развития и укрепления колхозной собственности и колхозного производства.

Процессы совершенствования колхозно-кооперативной и совхозной форм хозяйства приведут в свое время к возникновению единой формы общественного сельскохозяйственного предприятия, предприятия коммунистического типа и образованию, вместо двух секторов народного хозяйства, единой общенародной экономики с единой формой управления и одинаковым правовым режимом.

В осуществлении этих задач основное и решающее значение будет иметь всемерное развитие производительных сил сельского хозяйства СССР и создание материально-технической базы коммунизма, достижение самого высокого в мире уровня производительности общественного труда.

Период постепенного перехода от социализма к коммунизму является одновременно периодом подготовки необходимых условий и предпосылок для создания единой формы общественного сельскохозяйственного предприятия, периодом создания материально-технической базы коммунизма в сельском хозяйстве как решающего условия ликвидации существенных различий между городом и деревней.

«Ликвидация социально-экономических и культурно-бытовых различий между городом и деревней явится одним из величайших результатов строительства коммунизма.»¹⁹

OLULISTEST ERINEVUSTEST LINNA JA MAA VAHEL SOTSIALISMI TINGIMUSTES

A. Karu

Poliitilise ökonomia kateeder

Resümee

Oluliste erinevuste peamiseks põhjuseks linna ja maa vahel sotsialismi tingimustes on tootlike jõudude madalam arengutase põllumajanduses võrreldes tootlike jõudude arengutasemega tööstuses. Olulisteks erinevusteks linna ja maa vahel on kaks ühiskondlikku sotsialistlikku omandivormi, sellest tingitud erinevused töölisklassi ja kolhoositalurahva vahel ning erinevus kultuurilis-elukondlikul alal. Oluliste erinevuste kaotamine linna ja maa vahel toimub meie maa tootlike jõudude edasise arengu ja sotsialistlike tootmissuhete täiustamise alusel.

¹⁹ Программа Коммунистической партии Советского Союза. Госполитиздат, Москва, 1961, стр. 86.

ÜBER DIE WESENTLICHEN UNTERSCHIEDE ZWISCHEN STADT UND LAND UNTER DEN BEDINGUNGEN DES SOZIALISMUS

A. Karu

Zusammenfassung

Der Hauptgrund der wesentlichen Unterschiede zwischen Stadt und Land unter den Bedingungen des Sozialismus liegt in dem niedrigeren Entwicklungsniveau der Produktivkräfte der Landwirtschaft verglichen mit der Entwicklung derselben in der Industrie.

Einen wesentlichen Unterschied zwischen Stadt und Land bedingen die zwei bestehenden Formen des gesellschaftlichen sozialistischen Eigentums — wodurch sich auch der Unterschied zwischen der Arbeiterklasse und dem Kollektivbauerntum erklärt — und die Besonderheit in den kulturellen und materiellen Lebensbedingungen.

Die Beseitigung der Unterschiede zwischen Stadt und Land erfolgt durch die ununterbrochene Entwicklung der Produktivkräfte unseres Landes und durch die stetige Vervollkommnung der sozialistischen Produktionsverhältnisse.

II. MAJANDUSLIK MÖTE JA RAHVAMAJANDUSE AJALUGU

D. RICARDO KVANTITATIIVSE RAHATEOORIA EKSLIKKUSEST JA KAASAEGSE KVANTITATIIVSE RAHATEOORIA APOLOGEETILISEST ISELOOMUST

Dots. A. Raud

Eesti Põllumajanduse Akadeemia

Ricardo rahaõpetuse allikaks olid XVII sajandi itaalia majandusteadlaste vaated, osalt Locke'i, eriti aga Montesquieu' ja Hume'i vaated. Marx tõestas, et Ricardo ja tema eelkäijate raha-teooria on täiesti ekslik.

Ricardo järgi on raha vaid lihtne vahendaja, mille abil toimub kaupade vahetus. Ta püüdis õigesti seletada raha tekkimist ja loomust kaupade omavahelistest suhetest. Kuid ta üldse ei mõistnud raha kui erilise kauba ühiskondlikku olemust. Ta ei saanud aru, et see eriline kaup kehastab väärtust ja seisab kõigi teiste kaupade vastas kui üldine ekvivalent. Ricardo ei teadnud hoopiski seda, et raha väljendab tootmisvahendite eraomandusel rajaneva kaubatootmise vastuolusid, et raha on tekkinud kaubatootmise arenemise alusel kujunenud vastuolude tagajärjel.

Ricardo ei saa aru, et raha tekkimine kujutab endast ühiskondlike vastuolude — tarbimisväärtuse ja väärtuse vahelise vastuolu, konkreetse ja abstraktse töö, eratöö ja ühiskondliku töö vaheliste vastuolude — ületamise tulemust, kusjuures see leiab aset kauba kahestumisega kaubaks ja rahaks. Kauba vastuolude kasv põhjustas tema kahestumist ühelt poolt kaubaks ja teiselt poolt rahaks. Niisiis lõhenes vastandite ühtsus kaheks väliseks vastandiks.

Ricardo ei märganud raha mitmekülgsust ja taandas selle ainuüksi ringlemisvahendiks. Marx aga näitas raha uurimisel selle rikkalikku sisu. See sisu peegeldab raha tegelikku osa, mida see etendab ühiskonnas, kus valitseb kaubatootmine ja -vahetus. Marx kritiseerib teravalt Ricardo kvantitatiivset raha-teooriat, nimetades seda illusiooniks. Kvantitatiivne rahateooria on tõepoolest illusioon, mis seisab selles, et mitte ringleva raha või rahamaterjali hulk ei sõltu rahamaterjali väärtusest endast, vaid just vastupidi, et kauba hinnad määrab ringlemisvahendite

hulk, selle hulga aga määrab omakorda antud maal olemasoleva rahamaterjali hulk.

Kuldraha hulga suurenemine või vähenemine ringluses leiab aset raha kui aarde funktsiooni tõttu. Seda Ricardo ei mõistnud. Marx märgib, et Ricardo väärdogma seisab selles, et «ebasoodne kaubandusbilans tekib alati ainult ringlemisvahendite üliküllusest... Münditud raha väljavedu tuleb ta odavusest; see ei ole ebasoodsa bilansi tulemus, vaid selle põhjus». ¹ See Ricardo väärdogma ei ole originaalne, sest ta leidub juba N. Barbonil.

Ricardo lähtub oma rahateoorias neljast põhiseisukohast:

1) raharingluse stabiilsus, s. o. rahakursi stabiilsus on rahamaailma rikkuse kasvu tähtsaks tingimuseks;

2) stabiilne raharinglus on võimalik ainult kullastandardi baasil;

3) stabiilne raharinglus kullastandardi baasil on võimalik mitte ainult kuldraha ringlemise teel, vaid ka kuldraha paberahaga asendamise teel;

4) et kuldmündid ringlemisprotsessis kuluvad, siis on mitte-tootlike ringlemiskulude vähendamiseks otstarbekohane asendada kuldmündid paberrahaga.

Neid täiesti õigeid seisukohti kasutas Marx ära oma rahateoorias.

Ricardo arvas õigesti, et raha antud väärtuse puhul sõltub ringlemisvahendite hulk kaubahindadest ja et kui paberraha on välja lastud sellisel hulgal, mis vastab ringlemiseks vajaliku kuldraha väärtusele, siis on paberraha kõige ratsionaalsemaks valuutaks.

Ricardo kui tööväärtusteooria pooldaja määrab algul kuldraha väärtuse nagu kõigi teistegi kaupade väärtuse nende tootmiseks vajaliku tööga. Kuid ta ei ole suuteline lahendada probleemi, millisel viisil tekib vastavus raha ja kaupade vahel, kui ringleva raha antud hulga puhul kaupade vahetusväärtuste summa muutub. Ta jõuab välja ekslikule seisukohale, et sealjuures kujuneb kuldmündil suurem või väiksem väärtus võrreldes sellega, mis tal tegelikult on, kaupade hinnad aga muutuvad olenevalt ringlemisvahendite hulgast.

Marx toonitab, et poliitilise ökonomia klassikalise koolkonna arenemise perioodil oli metallringlus valitsevaks ringlemisvormiks. Sellepärast käsitab see koolkond metallraha kui münti, metallmünti aga kui lihtsat väärtusmärki.

Marx märgib, et Ricardo loobub äkki omaenda teesidest ja asub vastupidisele seisukohale.

Mis oli selle põhjuseks? Selle põhjuseks oli asjaolu, et Ricardo ei uurinud «raha kui niisugust, nagu ta seda tegi vahe-

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 131.

tusväärtuse, kasumi, rendi jne. suhtes»². Ricardo käsitas raha vaid ringlemisvahendina. Ta ei mõistnud raha kui aarde funktsiooni. Sellepärast oli ta ekslikul seisukohal, et igasugune rahavormis olev kulla hulk peab kujunema ringlemisvahendiks. Kui kaevandused annavad rohkem kulda, kui ringlemiseks vaja, siis väheneb vastavalt ka kulla väärtus, kusjuures kaupade hinnad tõusevad sellesamas proportsioonis. Seega määrab Ricardo raha väärtuse raha hulgaga. Niisiis toimub ringluses oleva täisväärtusliku raha hulga suurenemise või vähenemise tagajärjel kaubahindade kõikumine.

Ricardo eeldab võimalust, et ajutiselt võib ringleva kulla hulk kõrvale kalduda sellest hulgast, mida on vaja ringlemiseks, s. o. eeldab võimalust, et ringluses esineb täisväärtuslike müntide ülejääk või puudujääk. Kuid Ricardo ei suutnud seda tõestada, vaid ainult eeldas seda. Ricardo tõestus aga seisneb selles, «et abstraherutakse kõigist raha funktsioonidest, välja arvatud raha kui ringlemisvahendi funktsioon»³.

Marx näitab, et poleemikas oma vastastega ei leidnud Ricardo küllaldasi argumente kvantitatiivse rahateooria põhjendamiseks. Sellepärast võttis ta kasutusele dogmaatilisi väiteid. Tema sellise dogmaatilise väite musternäitena toob Marx märkuses ära Ricardo järgmise ütluse: «Seda, et kaupade hinnad tõusevad või langevad proportsionaalselt raha hulga suurenemisele või vähenemisele, pean ma vaieldamatuks faktiks.»⁴

Ricardo ajab tegelikult segi kuldraha ja paberraha. Ühtlasi aga on ta õigel arvamusel, et stabiilne raharinglus on võimalik ainult kullastandardi baasil, et paberraha sõltub kullast. Ta eitas võimalust, et paberraha hulka saab kindlaks määrata ilma kulla kui väärtusmõõdu abita.

Ricardo on seisukohal, et kuldmüntide vaba ringlemise ja nende vermimise täieliku vabaduse tingimustes hakkab ringluses olemasoleva raha hulka reguleerima kaupade hindade kõikumine. Ricardo arvates on isegi kuldraha kulla esindajaks. Sellepärast kujutavat ringluses olev raha endast kogu seda metallraha hulka, mida on vaja täisväärtuslikuks ringlemiseks. Ricardo eeldas ekslikult, et kõik vermitud mündid lähevad ringlusse, kusjuures nende tegelikul väärtusel ei ole mingit tähtsust.

Ricardo arvab, et kaupade hindade kõikumine on tingitud ringluses oleva raha hulgast. Kui ringluses oleva raha antud hulga puhul on tekkinud rohkem kaupu, siis kaupade hinnad langevad; kui kaupu on vähem, siis nende hinnad tõusevad. Marx lükkab selle Ricardo seisukoha ümber järgmiselt: «Mida oli vaja tõestada, on see, et kaupade hinnad või kulla väärtus sõltuvad

² К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 172.

³ Sealsamas, lk. 176.

⁴ Sealsamas, lk. 177.

ringleva kulla hulgast. Tõestus aga seisab selle eelduses, mida on vaja alles tõestada, nimelt, et igasugune rahana kasutatava väärismetalli hulk — olgu selle metalli hulga ja tema sisemise väärtuse suhe milline tahes — peab muutuma ringlemisvahendiks, mündiks ja järelikult ringlevate kaupade väärtusmärgiks, ükskõik milline on nende kaupade väärtuse kogusumma.»⁵

Sellest ebaõigest eeldusest teeb Ricardo vale järelduse, et kui kuldraha on ainult ringlemisvahend, siis asub ta alati ringluses. Ricardo ei mõista, et see on õige ainult paberraha ringluse suhtes. Ta ajab segi kullaringluse ja paberraha ringluse. Ricardo ei olnud suuteline kindlaks määrama raha olemust ega uurima väärtusvorme ja raha funktsioone. Ta ei näinud, et kaupade ringlemine on primaarne, raharinglus sekundaarne. See viiski teda kvantitatiivsele rahateooriale ja taganemisele tööväärtusteooriast.

Seletades kulla rahvusvahelist liikumist väitis Ricardo, et normaalse raharingluse puhul on kõigis maades ringlemas nii palju raha, kuipalju on vaja kulla väärtuse ja ringluses olevate kaupade väärtuse vahelise vastavuse kujunemiseks. Kui aga mingisugusel maal on kuldraha rohkem, kui on ringlemiseks vaja, siis tõusevad sellel maal kaupade hinnad ja langeb kuldmündi väärtus. See põhjustab seda, et sellele maale veetakse kaupu sisse, kuld aga voolab teistesse maadesse, kus tema väärtus on kõrgem. Kui aga antud maal on kuldraha vähem, kui on ringlemiseks vaja, siis toimub kõik ümberpöörduvalt. Niisuguse teooria ekslikkus seisab selle tunnistamises, et rahvusvahelise kaubanduse peamiseks põhjuseks on eri maades ringleva kulla hulk.

Raharingluse kutsub esile kaupade ringlemine. Sellepärast määravad raha hulga kaubaringluse vajadused. Kui on tegemist täisväärtusliku rahaga, siis läheb ta ringlusse kui eriline kaup, millel on teatud väärtus juba enne ringlusse astumist. Kaubad aga lähevad ringlusse hindadega, sest nende väärtus on juba enne ringlusse astumist mõõdetud rahas. Järelikult ei ole raha väärtus ega kaupade hinnad ringluse tulemus, sest nad kujunevad enne ringlemisprotsessi. Sellepärast määrab ringlusse mineva raha hulga tegelikult ringluse vajadus. Ringluse põhiteguriteks, nagu Marx kindlaks tegi, on kaupade hindade summa ja samanimelise rahaühiku keskmine käibekiirus.

Marx rõhutab, et hindade kõikumine, täisväärtuslike müntide relatiivse väärtuse tõus või langus ei saa olla nende hulga reguleerijaks.

Isegi siis, kui ringluses on mitteväärtuslikke hõbe- ja vaskmünste rohkem, kui see on vajalik — kusjuures ühteagu on ringluses ka täisväärtuslikke münste —, ei esine kaupade hindade

⁵ К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 176.

tõusu. Marx märgib, et kui hõbe- ja vaskmünste lastakse välja suuremas koguses, kui nende ringlemise sfäärid vajavad, siis kaupade hinnad selle tõttu ei tõuseks, kuid leiaks aset nende märkide kuhjumine jaekaupmeeste kätte, kes lõppude lõpuks oleksid sunnitud neid metallina müüma.

Kulla väärtus luuakse tööga kullatootmise protsessis. Kullatootmise allika juures esineb kuld niisamasuguse kaubana kui kõik teisedki kaubad. Niisiis läheb kuld kui raha ringlusse, kusjuures tal on teatud väärtus. Juba enne ringlemisprotsessi täidab kuld kui raha väärtusmõõdu funktsiooni. Sellepärast on täiesti ilmne, et hindade kõikumine ringlemisprotsessis ei ole tingitud ringluses olemasolevate täisväärtuslike ringlemisvahendite hulgast. Kulla juurdevool ringlusse ja tema lahkumine ringlusest ei olene hindade taseme kõikumisest. Samuti ei ole tingimata vajalik, et kõik täisväärtuslikud ringlemisvahendid lakkamatult ringluses oleksid. Ringluses oleva täisväärtusliku raha hulga määravad ringluse vajadused.

Kapitalismi tingimustes teenindavad ringlust mitte üksnes vermitud mündid, vaid ka väärtusmärgid ja krediitraha. «Ricardo, nagu ta eelkäijadki, ajab pangatähtede või krediitraha ringluse segi lihtsate väärtusmärkide ringlusega. Temale on tähtsaks faktiks paberraha ostujõu vähendamine ja üheaegne kaubahindade tõus.»⁶

Ricardo arvas õigesti, et kunagi ei saa olla absoluutselt muutmatu väärtusega raha, sest raha väärtus muutub niisamuti, nagu muutub rahastandardiks võetud kauba väärtus. Ta soovib hoolitseda selle eest, et raha ei alluks mingitele muudele kõikumistele peale nende, mis rahastandarditele osaks saavad. Ricardo oli kaugel sellest arusaamisest, et kaubad astuvad ringlemisprotsessi ilma hinnata, raha aga ilma väärtuseta, nagu oletas omal ajal Hume ja nagu oletavad kaasaegsed kvantitatiivse rahateooria esindajad. «Kapitali» III köite XXXIV peatüki sissejuhatavas osas kirjutab Egnels, et Ricardo järgi määrab metallraha väärtuse selles asjastatud tööaeg ainult siis, kui raha hulk on normaalses vahekorras ringlevate kaupade massi ja hinnaga. Kui ringluses oleva raha hulk on suurem sellest vahekorrast, siis raha väärtus langeb ja kaubahinnad tõusevad; kui ringluses oleva raha hulk on väiksem sellest vahekorrast, siis raha väärtus tõuseb ja kaubahinnad langevad. Esimesel juhul hakkab maa välja vedama kulda, mille väärtus on tavalisest väärtusest madalam, ja sisse vedama kaupu. Teisel juhul hakkab kuld voolama sellele maale, kus tema väärtus on kõrgem, kaupu aga hakatakse sellelt maalt välja vedama nende maade turgudele, kus neid kaupu on võimalik normaalsete hindadega müüa. Samasuguses olukorras on ringluses olevad vahetatavad panga-

⁶ К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 171.

tähed. See kuldraha ja pangatähtede, s. o. kõigi antud maa ringlemisvahendite väärtuse langemine on Ricardo avastus, mille lord Overstone ja teised aastail 1844—1845 Robert Peeli panga-seadusandluse aluseks võtsid.

Krediidi küsimusi vaatles Ricardo raharingluse seisukohalt. Põhilisele küsmusele, mis teda huvitab, nimelt küsimusele, kas võivad pangad ringlemisvahendite hulka suurendada, annab ta eitava vastuse. Ta argumenteerib seda oma väära kvantitatiivse rahateooriaga. Siin Ricardo ilmselt alahindab krediiti ja panku. Ricardo lähtub õigest teesist, et protsendinormi määrab kasumi-norm. Kuid seda teesi mõistab ta mehhaaniliselt, lihtsustatult: ta ei näe pankade mõju protsendi turunormile. Ricardo teoreeti-line, viga seisab selles, et ta jätab silmapaari vahele rahaturu iseärasuse, sest rahaturul on nõudmine ja pakkumine hoopis kontsentreeritumad kui kaubaturul. Selles kontsentratsioonis etendavad pangad otsustavat osa ja sellepärast on neil võimalik avaldada olulist mõju protsendi turunormi kujunemisele. Seda tõendab ka ajalugu: pankade levimine, nagu on näidatud «Kapi-tali» III köite XXXVI peatükis, toob endaga kaasa protsendi-normi languse. Mõjukad finantsgrupid Inglismaal eesotsas Over-stone'iga püüdsid seda Ricardo viga kasutada enda rikastumise huvides.

Nende mõjukate rahandustegelaste «tegevust» iseloomustab Marx järgmiselt: «Krediidisüsteem, mille keskpunktiks on nii-nimetatud natsionaalpangad ja nende ümber grupeerunud suured rahaga kauplejad ja liigkasuvõtjad, on hiiglaslik tsentralisatsioon, ja ta annab sellele parasiitide klassile muinasjutulise võimu mitte ainult tööstuskapitaliste aeg-ajalt laostada, vaid ka tege-likku tootmisse kõige kardetavamal viisil vahele segada; seal-juures ei tea see jõuk tootmisest mitte midagi ja tal ei ole sellega midagi tegemist. 1844. ja 1845. aasta aktid näitavad, et need bandiidid, kellega liituvad rahandustegelased ja stockjobbers (börsispekulandid), kujunevad üha võimsamaks.»⁷

* *
*

Et kvantitatiivse rahateooria Ricardo ja teised endised vari-andid olid lõplikult paljastatud, püüavad kaasaegsed kodanlikud majandusteadlased seda teooriat «parandada», jättes aga puudu-tamata tema olemuse. Kvantitatiivse rahateooria «parandatud» variandid on laialdaselt levinud kapitalismi üldkriisi ajajärgul. Mis on selle põhjuseks? Eelkõige on see tingitud asjaolust, et kvantitatiivne rahateooria ja ka kaasaegse kodanliku poliitilise ökonomia vulgaarne metodoloogia, mis lähtub sellest, et ringlus

⁷ К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 560.

valitseb tootmise üle, vastavad riiklik-monopolistliku kapitalismi nõuetele.

Kaasaegne finantsoligarhia kasutab tänaseni kvantitatiivse rahateooria teisendeid juhendina raharingluse reguleerimise alal. Raharingluse reguleerimises näeb ta kaubahindade ja tööliste palga vähendamise ning kapitalistliku tsükli kulgemise mõjutamise vahendit. Kaasaegne kvantitatiivne rahateooria väidab, et raharingluse laiendamine põhjustavat kaupade hindade tõusu, mis stimuleerivat tootmist ja suurendavat kasumeid. Raharingluse ahendamine aga kutsuvat esile kaupade hindade langemise ja majandusliku aktiivsuse vähenemise.

Kvantitatiivse rahateooria uute variantide tähtsamateks esindajateks on D. Patinkin⁸, E. R. Rolf⁹, G. D. H. Cole¹⁰, A. Hansen¹¹, B. Hansen¹², J. C. R. Dow¹³, S. E. Harris¹⁴ ning teised kodanlikud, reformistlikud ja revisionistlikud majandusteadlased.

NLKP programmis on öeldud selle kohta: «Püüdes hoida rahvahulki vaimses vangistuses, leiutavad kodanliku korra kaitsjad üha uusi «teooriaid», mis maskeerivad kodanliku korra ekspluataatorlikku olemust, ilustavad kapitalismi.»¹⁵

Kvantitatiivse rahateooria uuendatud teisendiks on «palga ja hindade inflatsioonispiraali» teooria, mis püüab moonutada kapitalistlikes maades esineva inflatsiooni ning sellega kaasneva tööliklassi reaalspalga langemise tõelisi põhjusi.* See teooria väidab, et palga tõus põhjustavat hindade kasvu. Hindade tõus kutsuvat esile palga uue kasvu, mis järgneb tööliste nõudmisele, mida ametiühingud toetavad. Palga kasvule järgnevat uus hindade tõus ning nii jätkuvat see pidevalt. Selles seisvatki «inflatsioonispiraal».

«Palga ja hindade inflatsioonispiraali» teooria samastab igasugust hindade tõusu inflatsiooniga. Kuid hindade tõus võib toimuda ka seoses konjunktuuri muutumisega ning kapitalistliku tsükli teatud faasi mõjul. Inflatsiooninähtuse kodanliku tõlgendamise eesmärgiks on inflatsiooni klassiolemuse varjamine. Kodanlikud majandusteadlased lahutavad inflatsiooninähtuse paberrahalisest ringlusest, sest hindade tõus võib nende arvates

⁸ D. Patinkin, Money, Interest and Prices, New York 1956.

⁹ E. R. Rolf, The Theory of Fiscal Economics, Los-Angeles 1956, lk. 83.

¹⁰ G. D. H. Cole, Money. Its Present and Future, London 1945.

¹¹ A. Hansen, Monetary Policy and the Control of Inflation. «Review of Economics and Statistics» Nr. 3, August, 1951, lk. 192—194.

¹² B. Hansen, A Study in the Theory Inflation, London 1951.

¹³ J. C. R. Dow, Analysis of the Generation of Price Inflation. «Oxford Economic Papers (New Series)», October 1956, lk. 267—271.

¹⁴ Seymour E. Harris, The Economics of Mobilization and Inflation, New York 1951.

¹⁵ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 48.

* Mõned autorid nimetavad seda teooriat inflatsiooniteooriaks.

esineda ka kuldvaluuta puhul. See on inflatsiooni mõiste täielik moonutamine.

«Palga ja hindade inflatsioonispiraali» teooria erivariantideks on «tootmiskuludealase inflatsiooni» teooria, «liignõudmise» teooria ja «liiginvesteeringute» teooria. Kõik need on seoses kaasaegsete raha-, krediidi- ja maksude teooriatega.

«Tootmiskuludealase inflatsiooni» ja «liignõudmise» teooriate ühiseks jooneks on see, et nad, lähtudes apologetilistest eesmärkidest, püüavad kaasaegse kapitalistliku majanduse suurimad pahed veeretada töölisklassile. Majandusteadlased, kes seletavad inflatsiooni tootmiskulude kasvuga, nihutavad esiplaanile kõikidest tootmiskuludest palga. Need majandusteadlased, kes arvavad, et kaasaegse inflatsiooni põhjuseks on «liignõudmine», suunavad oma tähelepanu ainult töörahva tarbimisalasele nõudmisele.

«Tootmiskuludealane inflatsioon» võivat tekkida ja areneda sõltumatult riigieelarve defitsiitsusest ja inflatsiooni teguritest pangakrediidi valdkonnas. Sellise inflatsiooni tagajärjel sattuvat ringlusse üha rohkem krediit raha, pangatähti ja pangadeposiite, võrreldes ringluses oleva kaupade hulgaga. Sellest teevad kodanlikud majandusteadlased apologetilise järelduse, et inflatsiooni tekkimises ja arenemises on süüdi proletariaat.

Tõeliselt on «tootmiskuludealase inflatsiooni» teooria töölisklassi vastu suunatud apologetiline laim. Palga kasvu ja hindade tõusu vahel ei ole ju mingit otsest põhjuslikku seost. Palga tõus, mille eest tuleb proletariaadil visalt võidelda, ei ole hindade tõusu põhjus, vaid just vastupidi — hindade tõus sunnib proletariaati võitlema kõrgema, s. o. normaalse palga eest, mis oleks lähedasem tööjõu väärtusele.

«Tootmiskuludealase inflatsiooni» teooria väidab, et kaupade hinnad kujunevad tootmiskuludest, milledesse kuulub ka kasum. Kulude iga osa (see teooria aga räägib ainult palgast) suurendamine viivat hindade tõusule.

Kuid juba Ricardo kummutas selle vulgaarse kontseptsiooni. Teadusliku väärtusteooria alusel avastas Marx palga, hinna ja kasumi vahelise tegeliku seose. Ta tõestas, et muude võrdsete tingimuste puhul «üldine palgataseme tõstmine viib üldise kasuminormi langemisele, kuid üldiselt ei mõjuta kaupade hindu»¹⁶. Kaupade hindade aluseks on nende väärtus, mille määrab see ühiskondlikult vajalik töö hulk, mis nende tootmiseks kulub, aga mitte palk. Palk on ainult osa tööliste tööga loodud uuest väärtusest ($v+m$), ning palga (v) taseme muutumine viib kõigi muude võrdsete tingimuste puhul lisaväärtuse (m) suuruse

¹⁶ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, I köide, Tallinn 1957, lk. 352

vastupidisele muutumisele, aga hoopiski mitte kaupade väärtuse ja hindade muutumisele.

Kui enamasti kapitalismi tõusu faasis läheb töölistel korda saavutada palga tõusu, siis kapitalistid võivad ikkagi säilitada või tõsta kasuminormi ainult tööliste töö tootlikkuse ja intensiivsuse suurendamise või tööpäeva pikendamise teel. See seaduspärasus toimib ka praegu — monopolistliku kapitalismi tingimustes. Kuid hind kujuneb riiklik-monopolistliku kapitalismi tingimustes oluliselt teisiti kui enne imperialismi.

Hindade pideva kasvu tendents on omane kaasaegsele kapitalistlikule majandusele, mis areneb kapitalismi üldkriisi antagonistlikes tingimustes. See tendents tuleneb majanduse militariseerimisest, võidurelvastumisest, riigi rahanduse inflatsioonilisest iseloomust, monopolsetest hindadest. Neis protsessides etendavad otsustavat osa monopolid ja viimaste teenistuses olevad valitsused. Paberrahaline ringlus võimaldab pidevalt tõsta hindu. Väide, millel rajaneb «tootmiskuludealase inflatsiooni» teooria, on täiesti vale. Taotledes kõrgeid kasumeid tõstavad monopolid kaupade hindu. Kodanlik riik aitab kaasa monopoolselt kõrgete kasumite saamisele. Tööliste võitlus palga tõstmise eest on sisuliselt reageerimine hindade kasvule, mida monopolid ja neist sõltuvad valitsused esile kutsuvad, sest see võimaldab suurendada monopolide kasumeid ja alandada tööliste reaalpalka. Seda tõe püüab «tootmiskuludealase inflatsiooni» teooria mitte ainult varjata, vaid ta taotleb veel süüd monopolistlikult kapitalilt, finantsoligarhialt ja tema riigilt tööliklassile veeretada.

Tööliklass ei suhtu hoopiski passiivselt hindade tõstmisse. Ta võitleb nende tõstmise ja elukalliduse vastu kõigi võimalike abinõudega. Selles võitluses on tema liitlaseks töötav talurahvas, teenistujad ja väikekodanlus, keda monopolid rõhuvad.

«Liignõudmise» teooria järgi on kaubahindade tõusu põhjuseks mitte imperialistlike riikide valitsuste kulude kasv, mitte võidurelvastumine, vaid töörahva nõudmise kasv tarbekaupade järele. See teooria väidab, et ringluses oleva rahahulga isegi võrdlemisi väikese suurenemise puhul tekib inflatsiooni oht sel juhul, kui kogu kasvav tulu kasutatakse tootmis-esemete ostmiseks. Kui aga rahahulk suureneb tunduvalt, ei avaldu mingit inflatsioonilist mõju, kui see raha muudetakse hoiuks.

See kvantitatiivse rahateooria variant on pärast Teist maailmasõda kapitalistlikes maades esineva sõjalis-inflatsioonilise konjunktuuri sünnitis, mis võimaldab kaasaegsetel kodanlikel majandusteadlastel apologetiliselt põhjendada kapitalistlikes maades esinevat inflatsiooni. Kõnealune teooria püüab õigustada töörahva elatusaseme alandamise ja ebatootlike kulude finantseerimise programmi, mida realiseerivad imperialistlike riikide valitsused.

«Liignõudmise» teooria pooldajad püüavad, moonutades tegelikkust, varjata valitsuste nõudmisi strateegiliste kaupade ostmise ja sõjaliste assigneeringute alal ning selle mõju inflatsiooni tekkimisele ja süvenemisele. Nad kujutavad kaupade nõudmist, mida tarbimisvahendite tarbijad, s. o. töörahvas esitab, inflatsiooni tekkimise ja süvendamise otsustava tegurina.

Kuid on ju teada, et sõjajärgsel perioodil ei ole kapitalistlike riikide valitsuste nõudmine piirdunud ainult sõjaliste materjalide ja varustusega, vaid see hõlmab laialdases ulatuses sääraseid kaupu, nagu toidukaubad, puuvill, vill, riie, jalatsid jne. Nende kaupade hinnad sõltuvad tunduval määral just valitsuste nõudmisest. Nii viisi tahetakse tekitada arvamust, nagu põhjustaks inflatsiooni töörahva tarbimine.

«Liignõudmise» teooriat püütakse põhjendada niisuguse väitega: väikese tuluga isikutel ja perekondadel on «halb komme» kulutada kõik, mis nad on saanud. Nende tulud võrduvat järelikult nende ostualase nõudmisega. Eksploataatorlike klasside tulu aga olevat ainult potentsiaalne nõudmine, sest rikastel on «säästmise kalduvus», ning seepärast tunduv osa nende tuludest muutuvat deposiitideks (hoiusteks).

Kuid säärase seisukoha kummutas juba Ricardo, tõestades, et kapital, mis esineb ainult raha kujul, ei loo mingit kasumit. Kapitalismi põhiliseks majandusseaduseks on ju lisaväärtusseadus. Kapitalistide kapitalid saavad kasvada ainult lisaväärtuse tootmise, mitte aga raha säästmise teel.

Kaasaegsed kodanlikud, reformistlikud ja revisionistlikud majandusteadlased, käsitledes «liignõudmise» proleemi, püüavad kinni mätsida tohutute sõjaliste kulude pideva suurendamise osa inflatsiooni kasvus.

«Liignõudmise» teooria eesmärgiks on õigustada neid tohutuid ressursse, mis lähevad imperialistlike riikide valitsuste kulude ja ostude kätte, ning eelkõige valitsuste tellimusi täitvate monopolide kõrgeid kasumeid. Inflatsiooni tõttu jääb palga tase maha kaubahindade tõusust. See võimaldab kapitalistidel saada tööliste palga arvel veelgi suuremaid kasumeid. «Liignõudmise» teooriast järeldub, et on vaja ahendada töörahva ostualast nõudmist ja laiendada sõjalist tootmist tsiviiltootmise vähendamise arvel, selleks et suurendada maksukoormat ja monopolidele rohkem tellimusi soetada. Püüdes edasi nihutada või isegi vältida majanduskriisi, taotleb kaasaegne finantsoligarhia «liignõudmise» likvideerimist säästude kasvu stimuleerimise, maksukoorma suurendamise ja teiste finantsabinõude rakendamise teel.

Niisiis on «liignõudmise» teooria eesmärgiks varjata imperialistlike riikide sõjaliste kulude domineerivat osa inflatsiooni tekkimises ja kasvus. See teooria on suunatud töörahva huvide vastu, sest ta õigustab tööliste ja teenistujate palga ja talu-

rahva tulude vähendamise poliitikat. «Liignõudmise» teooria on sõjalis-inflatsioonilise konjunktuuri «põhjendamise» teooria.

«Liignõudmise» kaotamiseks teostati kapitalistlikes maades sõja ajal ja pärast sõda palga «kinnikülmutamist», rakendati sundsäästmise poliitikat ning rahareforme, suurendati makse ja riigilaene.

«Inflatsioonispiraali» teooria kolmandaks variandiks on «liiginvesteeringute» inflatsioonilise rolli teooria. «Liiginvesteeringute» likvideerimine on natsionaalse tulu ümberjaotamise viis, mida teostatakse riigieelarve kaudu monopolide kasuks. Selleks on kapitalistlikes maades sisse seatud riigikontroll investeeringute mahu üle. Nimetatud kontrollil on õigus keelata tootmise laiendamist üle teatud piiri ja nõuda, et vaba rahakapitali eest ostetaks riiklikke väärtpabereid, või siis määrata kergendusi maksude ja pikaajaliste hoiuste alal. See tagab vaba rahakapitali valgumise riigieelarvesse ja sealt riiklike tellimuste teel monopolide kätte.

«Liiginvesteeringute» teooria põhiviga seisneb selles, et ta ignoreerib kapitalistlikku laiendatud taastootmist, mis on kapitalismi arenemise seadus. «Liiginvesteeringute» teooria moonutab investeerimise osa inflatsioonis, sest ta ei võta arvesse majanduse militariseerimist, võidurelvastumist kui hindade tõusu ja inflatsiooni kasvu kõige tähtsamat tegurit.

Et mitte võimaldada «liiginvesteeringuid», mis võivad olemasolevatele monopolidele uusi konkurente tekitada, on kõikides kapitalistlikes maades kehtestatud niinimetatud «normaalsed» investeeringud. Selleks lülitatakse «inflatsiooni kontrollimise» programmi erafirmade uute ehitiste keelamine või vähendamine ning riigieelarvest finantseeritavate ühiskondlike tööde mahu piiramine.

Kaasaegsed kodanlikud majandusteadlased väidavad demagoogiliselt, et kui õigeaegselt kõrvaldada «liignõudmine» ja «liiginvesteeringud», siis olevat võimalik vältida majanduskriise. Elu on tõestanud nende väidete paikapidamatust.

Niiviisi püüavad kaasaegsed kodanlikud majandusteadlased «teaduslikult» põhjendada tööliste palga «kinnikülmutamise» ja vähendamise, maksude suurendamise «vajadust» ning natsionaalse tulu üha tunduvama osa mobiliseerimist riigieelarvesse, et seda monopolide huvides ümber jaotada.

Kõik need kvantitatiivse rahateooria uusimad variandid teenivad riiklik-monopolistliku kapitalismi huve ning väljendavad kapitalismi sügavaid vastuolusid tootlike jõudude ja tootmisuhete vahel.

«Hindade ja palga inflatsioonispiraali teooria» ja selle variandid toovad tõsist kahju töölisliikumisele. Nende eesmärgiks on tumestada töörahva teadvust ja laostada töölisliikumist. Nad püüavad ideoloogiliselt õigustada töörahva riisumist kaasaegse

finantsoligarhia poolt. Parempoolsed sotsialistid ja revisionistid kasutavad seda teooriat eesmärgil «põhjendada» oma manitsusi, et töölisel loobuksid võitlusest palga tõstmise eest.

Kuidas kodanlikud majandusteadlased iganes taotleavad varjata ja moonutada kapitalistlikes maades süveneva inflatsiooni põhjusi, suureneb inflatsioon aastast aastas. Teise maailmasõja lõpul kasvas Ameerika Ühendriikide tööstusliku tootmise maht (peaasjalikult sõjatööstuse arvel) kahekordseks, kuid ringluses olev rahahulk suurenes 3,2-kordseks. Pärast seda kasvas vahe veel enam: 1958. aastal ületas tööstuslik tootmine sõjaeelse taseme 2,2-kordselt, ringluses olev rahahulk aga 4,8-kordselt. Tuleb silmas pidada, et samal ajal kiirenes ringlemine, mis veel enam suurendas liigset rahahulka võrreldes ringlemiseks vajaliku kuldraha hulgaga. Ajavahemikus 1937. kuni 1957. aastani langes dollari ostujõud enam kui kahekordselt. Inglise naelsterlingil kahanes see 3,4-kordselt, Prantsuse frangil 32-kordselt, Itaalia liiril 58-kordselt, Jaapani jeenil 292-kordselt.

Inflatsiooniga kaasnevat ringluses oleva rahahulga suurenemist ja hindade tõusu põhjustavad kapitalistlikes maades peamiselt võidurelvastumine ja sõjaliste kulude tohutu kasv, majanduse militariseerimine. Hindu tõstavad ja kruvivad üles kapitalistlike riikide monopolid, kes saavad hiigelkasumeid mitte ainult tohututest maksudest, vaid ka kasvavast inflatsioonist. Valitsuse tellimused ja ostud mõjutavad oluliselt inflatsiooni suurenemist kapitalistlikes maades, sest nad kutsuvad esile mitmesuguste kaupade ja materjalide monopolsete hindade tõusu, riigieelarveliste kulude kasvu ja eelarvete kroonilise defitsiitsuse.

Vastandades tööliklassi võitlusele palga suurendamise eest palga «kinnikülmutamise» poliitika, püüavad «palga ja hindade inflatsioonispiraalteooria» autorid kujutada seda poliitikat kui inflatsioonivastast abinõu, kui võitlust hindade stabiliseerimise eest. Kuid kaitstes ühtlasi monopolide huve, kes on kehtestanud monopoolsed hinnad, on nad selle vastu, et seataks sisse kontroll hindade üle, mis võiks olla tõeliseks inflatsioonivastaseks abinõuks.

Kaasaegsed kodanlikud majandusteadlased püüavad «inflatsioonispiraalteooriaga» varjata inflatsiooni tegelikku põhjust, milleks on majanduse militariseerimine ning sellega kaasnev riigivõla kasv ja riigieelarve defitsiitsuse suurenemine. Kui 1949. aastal moodustasid Põhja-Atlandi bloki liikmesriikide otsesed sõjalised kulud 18,7 miljardit dollarit, siis 1958. aastal ulatusid need 60,2 miljardi dollarini. NATO riigid kulutavad relvastumiseks iga aasta üha suurema osa oma natsionaalsest tulust. Ametlike andmete järgi kulutasid nad selleks otstarbeks NATO eksisteerimise aja kestel üle 600 miljardi dollari. Aastast aastas suureneb kapitalistlike maade riigieelarvete defitsiitsus. Näiteks Inglismaa riigieelarve defitsiit moodustas 1955. aastal miinus 68

miljonit naelsterlingit, kuna 1959. aastal juba miinus 326 miljonit naelsterlingit. Ameerika Ühendriikide riigivõlg oli 1939. aastal 45,9 miljardit dollarit, 1959. aastal aga 284,7 miljardit dollarit, mille eest tuli riigil samal aastal protsentidena maksta 7,6 miljardit dollarit.

«Inflatsioonispiraalteooria» on välja mõeldud selleks, et hindade inflatsioonilise kasvu tingimustes põhjendada tööraha reaalpalka alandamist palga «kinnikülmutamisega» ja et niiviisi õigustada monopolide tohutuid kasumeid ning juhtida töölisklassi tähelepanu kõrvale võitlusest palga kõrgendamise eest.

Kõikides kapitalistlikes maades propageeritakse majandusteaduslikus kirjanduses, riigitegelaste ja monopolide esindajate esinemistes palkade stabiliseerimist, s. o. võimalikult madala taseme säilitamist, inflatsiooni vastu võitlemise eesmärgil. Selle teesiga ühinevad parempoolsed sotsialistid, leiboristid ja revisionistid.

On iseloomulik, et kodanlikud majandusteadlased hoiduvad kirjutamast sellest, millist osa etendavad monopoolsetl kõrged kasumid kaubahindade tõusus. Revisionistid ja reformistid (näiteks E. Browder¹⁷, J. Strachey¹⁸ ja teised) seletavad valelikult, et kapitalismi eesmärgiks olevat mitte kasumi saamine, vaid kõigi inimeste heaolu tagamine seoses tootlikkuse tõusuga. Sama teesi kaitsevad «rahvakapitalismi» ja «majandusliku humanismi» kodanlikud teooriad. Monopolide trude teenrite arvates on kapitalistide kasumid täiesti puutumatud. Keynes ja tema järglased väidavad apologetiliselt, et madalad kasumid nõrgendavad kapitalistide ettevõtlikkuse stimuleerimist ja suurendavad tööpuudust. Kasumite kasv aga tugevdavat seda stiimulit ja vähendavat tööpuudust. Sellest tehakse järeldus, et on vaja tagada kapitalistidele maksimaalselt kõrgeid kasumeid. «Parempoolsed sotsialistid», öeldakse NLKP programmis, «alus- tasid sellest, et vastandasid sotsiaalsed reformid sotsialistlikule revolutsioonile, jõudsid aga välja riiklik-monopolistliku kapitalismi kaitsmiseni. Minevikus veensid nad proletariaati, et nende lahkeliid revolutsioonilise marksismiga ei puuduta niivõrd tööliikumise lõppeesmärki, kui võrd selle teostamise vahendeid. Nüüd salgavad nad sotsialismi avalikult maha. Varem keeldusid parempoolsed sotsialistid laiendamast klassivõitluse tunnustamist proletariaadi diktatuuri tunnustamiseni. Tänapäeval eitavad nad mitte ainult klassivõitlust, vaid ka antagonistlike klasside olemas- olu kodanlikus ühiskonnas.»¹⁹

See kõik näitab, et kodanlike, reformistlike ja revisionistlike majandusteadlaste alatusel ei ole piiri, kui nad hoolitsevad

¹⁷ Vt. E. Browder, Marx and America, New York, lk. 22.

¹⁸ Vt. J. Strachey, Contemporary Capitalism, London 1957.

¹⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 51.

finantsoligarhia monopoolselt kõrgete kasumite suurendamise eest ning ühtlasi manitsevad töölisklassi leppima madala palgaga.

Uha suuremate monopoolsete kõrgete kasumite saamise õigustamiseks väidavad kodanlikud majandusteadlased ja revisionistid, et marksistlik väärtusteooria ei kehtivat kaasaegse kapitalismi suhtes. Nad kinnitavad, nagu ei oleks tööväärtusteooria alusel võimalik seletada monopoolseid hindu. Seda teesi esitab revisjonist R. Hilferding oma raamatus «Finantskapital»²⁰, mis ilmus 1910. aastal. Sama seisukohta propageeris Venemaal «legaalne marksist» P. Struve. Kõnealuse teesi eesmärgiks on tõestada, et imperialism olevat kvaliteedilt erinev kapitalism, kus monopolid on avastanud «uued» kasumiallikad, mis ei rajane enam töörahva ekspluateerimisel, vaesumisel jne.

Seda teesi propageerivad ameerika kodanlik majandusteadlane Zweezy²¹ ja inglise progressiivne majandusteadlane Meek²². Zweezy väidab, et monopolide valitsemise tingimustes ei allu vahetussuhted tööajale ega ole teoreetiliselt tõestatavas suhtes tööajaga, nagu see oli tootmishindade puhul. Meeki arvates võimaldavad tootmissuhted monopolistlike kapitalistide teatud gruppidel avastada kasumiallikad, mis erinevad lisaväärtusest.

Kuid ei Zweezy ega ka Meek ei näita neid monopoolselt kõrgete kasumite salapäraseid «allikaid», nad ei vastanda marksistlik-leninlikule kasumi- ja monopoolselt kõrge kasumi õpetusele midagi peale mainitud põhjendamatute väidete. Zweezy püüab aga üldse eitada igasugust teooriat, mis seletab monopoolseid hindu. Sääraste mõlgutustega tahetakse eitada, et monopoolselt kõrgete kasumite allikaks on lisaväärtus.

ОБ ОШИБОЧНОСТИ РИКАРДОВСКОЙ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ТЕОРИИ ДЕНЕГ И АПОЛОГЕТИЧЕСКОМ ХАРАКТЕРЕ СОВРЕМЕННОЙ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ТЕОРИИ ДЕНЕГ

Доц. А. Рауд

Резюме

Маркс дает уничтожающую критику рикардовской количественной теории денег, называя эту теорию иллюзией.

Причиной ошибки Рикардо, указывает Маркс, является то, что он не исследовал денег самих по себе, а рассматривал их

²⁰ Vt. P. Гильфердинг, Финансовый капитал, М. 1959, lk. 304.

²¹ Vt. Paul M. Zweezy, The Theory of Capitalist Development. Principles of Marxian Political Economy, New York 1956, lk. 270.

²² Vt. Ronald L. Meek, Studies in the Theory of Value, London 1956, lk. 285, 292.

лишь как средство обращения. Не понимая функции денег как сокровища, он ошибочно считал, что любое количество золота в форме денег должно сделаться средством обращения. Если из рудников притекает больше золота, чем необходимо для обращения, то оно соответственно понизится в своей стоимости и цены товаров в такой же пропорции повысятся. Таким образом, стоимость денег, по Рикардо, определяется их количеством.

Рикардо считает, что количество денег в обращении автоматически регулируется колебанием цен товаров. Он ошибочно предполагал, что вся начеканенная монета войдет в обращение, причем ее фактическая стоимость не будет иметь при этом значения, и даже золотые деньги являются представителями золота.

Рикардо не мог обосновать свою количественную теорию денег, а только предполагал ее. Доказательство же, говорит Маркс, состоит в отвлечении от всех других функций, выполняемых деньгами, кроме их функций средства обращения. Рикардо только догматически утверждал, что товары повышаются или падают в цене пропорционально увеличению или уменьшению количества денег. Таким образом, он смешивал золотые деньги с бумажными деньгами.

Объясняя международное движение золота, Рикардо утверждал, что при нормальном состоянии денежного обращения все страны имеют в обращении столько денег, сколько их необходимо для установления соответствия между стоимостью золота и стоимостью товаров, находящихся в обращении. Но если в какой-либо стране золотых денег будет больше, чем необходимо для обращения, то в этой стране цены товаров повысятся и стоимость золотой монеты упадет. Это приведет к тому, что в эту страну будут ввозиться товары и золото начнет переходить в другие страны, где его стоимость выше. Если в стране золота окажется меньше, то все происходит наоборот. Ошибочность этой теории заключается в признании того, что основной причиной международной торговли является количество обращающегося в разных странах золота. Но в действительности обращение денег вызывается обращением товаров, поэтому количество денег определяется потребностями товарооборота. Вследствие излишка или недостатка полноценных денег колебание цен при этом невозможно, так как в условиях капитализма при закрытой чеканке обращение обслуживается не только чеканной монетой, но и знаками стоимости и кредитными деньгами.

Поскольку рикардовский вариант количественной теории денег был Марксом полностью раскритикован, современные буржуазные экономисты, реформисты и ревизионисты пытаются эту теорию улучшить и обновить, оставляя незатронутой ее сущность. Новейшей модификацией количественной теории денег является теория «инфляционной спирали заработной платы и цен». Эта теория проповедуется буржуазными экономистами в

нескольких вариантах. В статье дается анализ и критика теории, объясняющей инфляцию ростом издержек производства, разоблачаются теории «избыточного спроса» и «избыточных инвестиций» и показывается их реакционный и апологетический характер. Целью этих теорий является идеологическое оправдание ограбления трудящихся со стороны современной финансовой олигархии.

VON DEN IRRTÜMLICHKEITEN DER QUANTITATIVEN GELDTHEORIE D. RICARDOS UND VOM APOLOGETISCHEN CHARAKTER DER GEGENWÄRTIGEN QUANTITATIVEN GELDTHEORIE

A. Raud

Zusammenfassung

Marx übt eine vernichtende Kritik an der quantitativen Geldtheorie und nennt sie eine Illusion. Ricardo betrachtet das Geld als zirkulierende Form, die innerhalb der Warenmetamorphose entsteht und als Tauschwert wieder verschwindet. Ricardo analysiert den Wert und das Geld und vergißt dabei ihre qualitative Definition, daß die individuelle Arbeit durch ihre Absonderung in Form der abstrakten gesellschaftlichen Arbeit betrachtet werden muß.

Ricardo ist nicht imstande, das Problem zu lösen, wie die Übereinstimmung zwischen Geld und Waren entsteht, wenn sich die Summe der Werte der Waren beim gewissen zirkulierenden Geld verändert. Er kommt zu der falschen Auffassung, daß die Goldmünze in diesem Fall einen höheren oder niedrigeren Wert hat, d. h. sie wird zu einem Wertzeichen. Infolgedessen erfahren die Preise der Waren eine Änderung und sind von der Menge der Zirkulationsmittel abhängig.

Eine neue Verbreitung fand die quantitative Geldtheorie in der Periode der allgemeinen Krise des Kapitalismus und Imperialismus. Die neueste Modifikation der quantitativen Geldtheorie ist die sogenannte Theorie der Inflationsspirale von Lohn und Preis, die die bürgerlichen Ökonomen in verschiedenen Variationen propagieren.

TOOLISPEREKONDADE TULUD JA KULUD KODANLIKUS EESTIS (1925. AASTA KODANLIKU BÜDŽETI UURIMUSE KRIITILINE ÜLEVAADE)

G. Rekker

Poliitilise ökonomia kateeder

Proletariaadi materiaalne ja kultuuriline olukord väljendub mitmeti. Pildi annab ka see, millises ulatuses rahuldati kodanliku ühiskonna rõhutatud ja ekspluateeritava klassi materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. Proletariaadi majandusliku olukorra üheks näitajaks on töölisperekondade büdžett — tulud ja kulud —, mis selgitab tema olukorda täpsemalt kui reaalpalk. Üldjoontes väljendab reaalpalk nominaalpalga ostujõudu. Seevastu tulud ja kulud viitavad teatavates ühiskondlikes tingimustes kujunenud töölisperekondade materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise astmele. Käesolevas artiklis ongi lähteaspektiks võetud kodanlikus Eestis valitsenud ühiskondlikud suhted. Töös käsitletakse 1925. aasta töölisbüdžeti uurimust, mida Nõukogude Eesti majandusalases kirjanduses pole veel üksikasjaliselt analüüsitud.

Kodanlikus Eestis uurisid 1925. aasta töölisbüdžetti Tallinnas Riigi Statistika Keskbüroo ja Narvas linnavalitsuse tööbörs. Nad toetusid andmetele Tallinna ja Narva tööliste kohta. Toitluse alal haaras uurimine Tallinnas oktoobrikuud ja Narvas ajavahemikku 15. oktoobrist kuni 15. novembrini. Ülejäänud andmed koguti eelmise aasta kohta, arvates toitluse uurimise algusest.

Esialgul vaadeldi Tallinna 300 töölisperekonna ja Narva 150 töölisperekonna olukorda. Esimeste puhul arvestati kuupalka ja perekonna suurust. Kavatseti võtta vaatluse alla 80 perekonda kuupalgaga 3000 kuni 5000 mk., 100 perekonda — 5000 kuni 7000 mk., 70 perekonda — 7000 kuni 9000 mk., 30 perekonda — 9000 kuni 11 000 mk., 20 perekonda 11 000 kuni 13 000 mk.

Tallinnas olid töölisel pärit põhiliselt metalli- ja puidutööstusest, kuna Narvas tekstiilitööstusest. Uurimuses olid esindatud aga enamikus kõrgemal palgaredelil olevad töölisperekonnad. Selle õigustamiseks väidetakse, nagu oleks esialgselt kavast, s. o. madalapalgaliste majandusliku olukorra analüüsimisest tulnud

loobuda põhjusel, et viimased ei soovinud seda. Kaudselt antakse mõista, et see polnudki vajalik. Töölisbühžeti uurimuses märgitakse, et «...osa haigekassa poolt esitatud perekondi polnud nõus oma majapidamistest teateid andma. Suurem osa neist olid just madalalpalgalised, majanduslikult väga viletsas seisukorras ning sellepärast elust tüdinenud ja närvilised töölised»¹. Lisaks jäeti kasutamata rida nn. kõlbmatuid andmeid, näiteks uskumatult napp teenistus.² Kogutud andmeid kasutati Tallinnas 81,4 kuni 95,6 protsenti, Narvas 17,7 protsendist kuni 100 protsendini. Kõige vähem usutavad olid aastatulud ja -kulud. Tõepäraselt analüüsiti toitumist (võeti arvesse söögiaegadel tarvitatud toidud), samuti perekonna koosseisu. Tüüpiliseks tuleb lugeda neljaliikmelisi mehe ülalpidamisel olevaid ja kolmeliikmelisi naise ülalpidamisel olevaid perekondi.* See kehtis nii Tallinna kui ka Narva kohta. Mis puhtub töölisperekondade vanuselisesse koosseisusse, siis võib märkida, et toitluse andmetel moodustasid perekonnaliikmetest noored alla 14 eluaasta Tallinnas keskmiselt 33,9% ja Narvas 32,5%, noored vanuses 14—17 aastat (nn. alaealised) Tallinnas 12,5% ja Narvas 8,4%. Nii Tallinnas kui ka Narvas oli enamiku perekondade sissetuleku põhiallikaks mehe palk. Mitte kõik perekonnaliikmed ei leidnud kroonilise tööpuuduse tõttu teenistust. Keskmiselt käis alaliselt tööl 33 protsenti Tallinna ja 31,4 protsenti Narva töölisperekonna liikmetest. Nende osatähtsus oleks olnud veelgi väiksem, kui kodanlik statistika oleks arvestanud tööpuudust või «tüüpilise» perekonna puhul oleks eristanud üheliikmelisi (seal käidi tööl 100-protsendiliselt) ja kaheliikmelisi töölisperekondi, kus keskmine rakendatus võrdus 52,4 protsendiga. Neljast inimesest koosnevates perekondades käis toitlusandmetel tööl Tallinnas 31,3 ja Narvas 27,2 protsenti perekonnaliikmetest.

Tööpuuduse ulatuse mõju töölisklassi elutasemele kodanlik töölisbühžett ei peegeldanud. Kodanlikule statistikale on üldse omane viletsuse ja vaesuse varjamine statistiliste arvude taha. Seda taotlevad ka reformism ja revisionism. Järelikult oli 1925. aasta töölisbühžett valikuuurimus, mis ilustas proletariaadi tegelikku olukorda kodanlikus Eestis. Kuid vaatamata sellele võimaldab bühžeti kriitiline analüüs marksistlik-leninliku metodoloogia alusel teatud määral selgitada proletariaadi materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise ulatust, proletariaadi elatustaseme iseloomulikke külgi kodanliku diktatuuri perioodil Eestis.

Kõigepealt tuleb proletariaadi olukorda hinnata tulude ja

¹ Eesti töölisbühžet (1925. a.), Tallinn, lk. 7.

² Idem, lk. 11.

* Kodanlik bühžetiuurimus nimetas mehe ülalpidamisel olevaid perekondi «meespeaga perekondadeks» ja naise ülalpidamisel olevaid perekondi «naispeaga perekondadeks».

kulude vahekorra ning tulude koostise alusel. Seda selgitab järgmine tabel.

Tabelist ilmneb, et töölisperekonna aastatulud sõltusid kuu- tuludest, põhiliselt aga iga perekonnaliikme aastasest teenistusest. Tallinna 176 töölisperekonna keskmine tulu aastas võrdus 108 122 margaga (100 marka = 1 kroon) ja Narva 11 töölisperekonna aastatulu 87 203 margaga. Tüüpilise neljaliikmelise Tallinna perekonna tulu kõikus 8000—10 000 marga vahel kuus ja ulatus 102 835 margani aastas. Narvas oli kolmeliikmelise perekonna aastatulu keskmiselt 87 203 marka. Kui Narva puhul arvestada madalamat korteriüüri ja alandatud hinnaga kütuse kättesaadavust, ka siis ei ületa siinsete töölisperekondade kulud büdžetiuurimuses toodud keskmist. Tuleb silmas pidada ka uuritavate üldisest kõrgemat palka, sest töölisbüdžetis ei arvestatud vaesemaid perekondi. Mõõda mindi ka tööpuuduse mõjust tööliklassi majanduslikule olukorrale. Sellepärast tuleks keskmiseks ning tüüpiliseks tuluks lugeda Tallinnas 6000—8000 marka ja Narvas umbes 5000 marka kuus (60 000 marka aastas).³ Kõigele lisaks tuleb silmas pidada ka vastavate perekondade kulusid, tulude ja kulude vahekorda. Viimaste vahekorra võrdlemisest selgub, et Tallinnas ületavad kulud tulusid 26 korral 30-st (siin on arvestatud eraldi kõiki tulusid ja kulusid). Narvas ületavad kulud tulusid 100-protsendiliselt, eriti madalapaigalistel. Mida see näitab?

Kõigepealt peegeldab kulude ülekaal tuludest töölisperekondade büdžeti defitsiiti. Ühtlasi näitab ta tulude piiratud, proletariaadi madalat elatustaset. Kuid küsimus nõuab lahendust ka teisest aspektist — kuidas üldse võivad kulud olla suuremad kui tulud? * Arvutamise veaks seda lugeda ei saa. Ajutine põhjus peitub tarbimiskrediidi kasutamises. Viimane kujutas endast töölisperekonna üht kululiiki. Tarbimiskrediidi kasutamist kodanlikus ühiskonnas tingis perekondade tulude piiratus. Sellele vihjatakse ka kodanlikus töölisbüdžetis: märgitakse, et töölisperekondades on laialt levinud toiduainete ja muude tarbeesemete ostmise kauplusest võlgu.⁴ Näiteks Tallinnas oli kaheliikmelistel perekondadel «võlgu võetud» keskmiselt 3905 marga eest, defitsiit aga võrdus 4070 margaga. Kolmeliikmeliste perekondade võlg küündis 4166 margani, defitsiit 7573 margani.⁵ Tarbimiskrediidi kasutamine süvendas töölisbüdžeti defitsiiti. Need juhtumid sage-

³ 1925. aastal oli suurtööstuse töölise keskmine palk 700 krooni aastas (70 000 mk.). Keskmine kuupalk võrduks (70 000 : 12) 5833 margaga. Kui arvestada, et «perekonnapea» palk võrdub keskmiselt 77,5 protsendiga tuludest, peaksid tulud moodustama (5833+1312) 7145 marka kuus.

* Pikema perioodi kestel on tulud ja kulud üldjoontes võrdsed. Nende ajutine lahkuminek võib olla tingitud sellest, et kulud koos võlasummaga ületavad perekonna sissetuleku.

⁴ Eesti töölisbüdžet (1925. a.), Tallinn, lk. 20—21.

⁵ Idem, lk. 68—71.

Töölisperekondade tulud ja kulud ühe perekonna kohta 1925. a. ⁶

Büdjedirühmad (kuutulu alusel)	Pere- kondade arv	Perekonna kohta keskmise tulude üldsumma aas- tas markades	Perekonna kohta keskmise kulude üldsumma aas- tas markades
Tallinnas			
1 perekonnaliige			
kuni 6000 mk.	3	36 271	40 316
2 perekonnaliiget	20	87 388	91 458
kuni 6000 mk.	6	54 176	57 608
6000—8000 mk.	7	84 768	84 149
8000—10 000 mk.	3	115 462	109 048
10 000—12 000 mk.	3	111 534	130 427
12 000 mk. ja rohkem	1	148 346	175 914
3 perekonnaliiget	38	100 187	105 543
kuni 6000 mk.	4	58 124	62 392
6000—8000 mk.	14	81 592	86 145
8000—10 000 mk.	10	102 503	105 668
10 000—12 000 mk.	4	129 172	132 199
12 000 mk. ja rohkem	6	148 422	161 595
4 perekonnaliiget	53	112 177	119 750
kuni 6000 mk.	2	72 346	59 358
6000—8000 mk.	9	81 322	86 492
8000—10 000 mk.	18	102 835	107 250
10 000—12 000 mk.	15	122 725	131 130
12 000 mk. ja rohkem	9	152 978	172 462
5 ja rohkem perekonnaliiget	62	119 687	126 270
6000—8000 mk.	11	86 394	87 110
8000—10 000 mk.	21	103 803	110 138
10 000—12 000 mk.	16	120 139	128 438
12 000 mk. ja rohkem	14	169 159	178 758
Keskmise	176	108 122	114 410
kuni 6000 mk.	15	54 070	55 659
6000—8000 mk.	41	83 364	86 139
8000—10 000 mk.	52	103 890	108 216
10 000—12 000 mk.	38	121 431	130 056
12 000 mk. ja rohkem	30	159 466	173 342
Narvas			
3 perekonnaliiget	2	104 965	112 925
4 perekonnaliiget	5	68 810	68 222
5 ja rohkem perekonnaliiget	4	101 313	105 129
Keskmise	11	87 203	89 770

nesid sissetulekute vähenemisega ja töölisperekondade suurene-
misega. Nii näiteks võrdus Tallinnas kaheliikmelise perekonna
defitsiit 4070 margaga aastas, mis moodustab 4,6 protsenti tulu-

⁶ Tabel koostatud järgmistel andmetel: Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn
1937, lk. 263; Eesti töölisbüdzhet (1925. a.), Tallinn, lk. 68, 69, 72, 73.

Tulude ja sissetuleku koostis protsentides

Üle- (+) või puu- dujäägi (-) protsent tuludest	Pere- konnapea põhi- teenistus	Pere- konna- pea juhulik teenis- tus	Naiste osa	Laste osa	Sisse- tulek taga- varast	Sisse- tulek enese- kitsen- damise arvel	Tulu abi- andjailt	Muud
-11,1	86,6	9,1	—	—	—	4,3	—	—
-4,7	77,0	5,1	3,0	4,6	0,1	5,7	3,6	0,9
-6,3	67,7	6,5	8,0	3,7	—	5,1	7,9	1,1
+0,7	69,3	8,3	—	11,4	0,2	3,5	5,1	2,2
+5,6	79,9	5,0	—	—	—	12,8	2,3	—
-17,0	86,6	1,0	7,9	—	—	5,4	—	—
-14,6	100,0	—	—	—	—	—	—	—
-5,3	74,3	4,4	7,1	3,4	2,8	6,0	1,2	0,8
-7,3	75,6	7,5	—	—	2,6	9,9	—	4,4
-5,6	82,3	6,7	1,4	1,3	—	6,1	1,1	1,1
-3,1	75,1	3,6	3,3	8,2	2,9	3,6	3,3	—
-2,3	71,4	2,0	20,1	—	0,4	5,0	—	1,1
-8,9	64,5	3,0	13,0	3,4	7,9	8,2	—	0,02
-6,8	79,4	1,9	8,0	3,0	1,4	5,6	0,2	0,5
+17,9	96,5	—	—	—	—	—	3,5	—
-6,3	89,8	2,9	1,5	—	0,05	4,8	—	0,9
-4,3	76,1	2,8	11,8	1,7	1,0	6,3	0,1	0,2
-6,8	79,7	2,3	8,8	—	3,3	4,7	—	1,2
-12,7	75,9	—	6,2	10,8	0,2	6,7	0,2	—
-5,5	68,5	4,1	5,2	12,6	0,3	5,7	1,8	1,8
-0,8	69,7	7,0	7,2	4,0	—	5,4	4,0	2,7
-6,1	85,6	2,3	1,8	2,0	—	2,8	3,4	2,1
-6,9	61,2	6,2	9,8	14,4	0,4	6,6	0,1	1,3
-5,7	58,2	2,9	3,6	24,3	0,8	7,9	0,8	1,5
-5,8	73,9	3,6	6,2	6,9	1,2	5,7	1,3	1,1
-2,9	77,6	6,0	3,2	1,5	0,7	5,5	3,8	1,7
-2,3	78,2	6,3	2,8	3,5	0,03	5,2	2,3	1,7
-4,2	80,0	2,9	5,4	2,9	0,9	4,8	2,2	0,9
-7,1	71,6	3,7	10,4	6,0	1,5	5,6	0,04	1,2
-8,7	65,8	2,0	6,0	15,7	1,9	7,4	0,5	0,7
-7,6	55,7	4,9	—	37,7	—	1,7	—	—
+0,9	86,5	1,0	—	1,4	2,0	5,6	3,5	—
-3,8	66,4	—	6,5	17,3	1,3	8,5	—	—
-2,9	71,2	1,4	2,8	16,1	1,3	5,9	1,3	—

dest, viieliikmelisel perekonnal aga 6583 margaga, mis teeb 5,5 protsenti tuludest. Seega oli puudujääk peaaegu võrdne keskmise kuupalgaga. Näites toodud kulude summa kasvas kaheliikmelise perekonna suurenedes kolme liikme võrra 34700 marka ehk 37

protsenti; kui perekonna liikmete arv suurenes kahe ja poole kordseks, kasvas büdžeti defitsiit 2513 marga võrra ehk 61 protsenti. Kodanlikus Eestis oli töölisperekonna büdžeti defitsiit majanduslik paratamatus.

Proletariaadi tulude käsitlemisel tuleb selgitada ka nende koostist. Analüüs näitab, et Tallinna ja Narva töölisperekondade tulud koosnesid peamiselt «perekonnapea» põhi- ja juhuslikust teenistusest. Vaatluse alla võetud Tallinna 176 perekonna tuludest moodustas «perekonnapea» sissetulek 77,5 protsenti, Narvas 72,6 protsenti. Meestööliste juhuslik teenistus seisnes tavaliselt kodus tellimuse alusel töötamises. See fakt ja perekonnaelarve defitsiit kõnelevad palgatöö saamise võimaluste piiratusest ja palkade väiksusest. 1937. aastal oli reaalpalk 13 protsenti madalam kui 1913. aastal.⁷

Teiste perekonnaliikmete palgatööle kuulus tulude üldsummas tagasihoidlik osa. Näiteks Tallinna perekondade tuludest moodustas naiste palk keskmiselt 6,2 protsenti ja noorte palk 6,9 protsenti, Narvas vastavalt 2,8 ja 16,1 protsenti. Palgatöö leidmise võimaluste avardamisega kasvas naiste ja noorte osatähtsus perekonna teenistuses. Real juhtudel ulatus naiste palk kuni 20 protsendini ja noorte oma kuni 24,7 protsendini tuludest. Naistöölisel elatusid peamiselt majateenistusest ja pesupesemisest.

Nagu eespool öeldust selgub, oli naiste ja noorte siirdumine tööturule majanduslikult paratamatu. Kas ja kuivõrd aga õnnestus neil parandada töölisperekonna olukorda, see sõltus paljus töö kestusest ja palga tasemest. Üldiselt kasvas tulu perekonna suurenedes üsna vähe. Niisiis liikmete arvu rohkenemisega töölisperekonna olukord halvenes. Nii näiteks tuli Tallinnas kahe-liikmelises perekonnas tulu ühe liikme kohta 3641 marka kuus, viieliikmelises perekonnas aga 1851 marka kuus. Samasugune seaduspärasus valitses ka Narvas. Selle tõttu kasvas perekonna suurenedes ka sissetulek, kuid see saavutati nt. enesekitsendamisega. Näiteks Narvas moodustasid seda liiki «tulud» kolmeliikmelises töölisperekonnas 1,7 protsenti tuludest, neljaliikmelises töölisperekonnas 5,6 protsenti, viieliikmelises ja suuremas töölisperekonnas 8,5 protsenti. Ka Tallinnas kasvas nende tulude osatähtsus perekonna suurenemise puhul. Enesekitsendamisega saadi sissetulekut allüürnikelt üüri võtmisest (ühtaegu tähendas see korteriolude halvenemist), rõivastuse ja majatarvete müümisest ning pantimisest. Seda liiki sissetulekud viitasid proletariaadi olukorra halvenemisele ja kaudselt selle ekspluateeritava klassi absoluutsele vaesumisele.

Tuludes etendas tähtsusetut osa (1,4 protsenti) summa abi-

⁷ K. Kask, Tööstustööliste majanduslikust olukorrast kodanlikus Eestis, Tallinn 1957, lk. 34.

andjailt, kas sugulastelt (ühe töölisperekonna toetus teisele ei parandanud töölisklassi olukorda) või hoolekandelt.

Nimetamisväärsed ei olnud ka «mustadeks päevadeks» kogutud tagavarad. Seda laadi tulu koosnes protsendist, tagasisaadud laenust, eelmise aasta ülejäägist ja hoiumaddest. Ka «tulu» hoiumaddest saadi ainult üksikutel juhtudel ja see ei ulatunud ühe protsendinigi. Kodanlikus büdžetis märgitakse küll, et Narvas moodustasid nn. tulud hoiumaddest keskmiselt 0,5 protsenti tuludest.⁸ Tegelikult said aga ainult neli viieliikmelist ja suuremat perekonda hoiustelt 1,3 protsenti sissetulekut. Ülejäänud perekondade nimetatud tulu võrdus nulliga. Töölisperekondade tulude vähesus tõendas, et kapitali akumulatsiooni üldise seaduse toimeil halvenes kodanlikus Eestis proletariaadi olukord nii absoluutselt kui ka relatiivselt.

Töölisperekonna majaanusliku olukorra hindamisel tuleb kõrvuti tuludega käsitleda ka kulusid. Ülevaate nendest annab tabel 2.

Tabelist selgub, et valdava osa töölisperekonna väljaminekutest moodustasid toitluskulud, Tallinnas keskmiselt 58,5 protsenti ja Narvas 62,1 protsenti. Kui lugeda tüüpiliseks neljaliikmelist töölisperekonda kuutuluga Tallinnas 6000—8000 mk. ja Narvas ligi 5000 mk. (II rühm), siis läks toitlusele vastavalt 63,7 ja 68,2 protsenti kuludest. Et toitluskulud aasta kohta leiti büdžetis puhtaritmeelisel (ühe kuu tarbimine ja kulud korrutati 12-ga), siis võib neis eeldada nihkeid isegi ühe aasta jooksul. Lisaks ei arvestatud tööpuudust ega hindade üldist tõusu. Vastasel korral kajastaks büdžett individuaalse tarbimise vähenemist. Andmete tinglikkusest hoolimata selgub toitluse üsna suur osatähtsus üldkuludes. Mida rohkem raha läheb aga toidu peale, seda väiksemad on teised väljaminekud. Toitluskulude suur osatähtsus ning nende rohkenemine tähendab niigi madala elatusaseme edasist langust. Sissetulekute suurenemine või vähenemine muudab toitluskulude osatähtsust, toob kaasa nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid muutusi tarbimisstruktuuris. Nii langes 6000—8000 margalisest kuutulust toitluskuludele keskmiselt 63,7 protsenti, 10 000—12 000 margalisest kuutulust 51,7 protsenti. Selles arvutuses eeldatakse perekonnaliikmete hulga muutumatust. Vastasel korral kujuneks pilt teistsuguseks. Näiteks 6000—8000 margani küündivate kuutulude rühmas läheb kaheliikmelisel perekonnal toidu peale 56,4 protsenti väljaminekutest, kuna neljaliikmelisel perekonnal 66,7 protsenti. Kaheliikmelises perekonnas, kus kuutulud moodustasid 10 000—12 000 marka, ulatusid toidu peale minevad kulud 53,6 protsendini, kuna niisama suure sissetulekuga neljaliikmelises perekonnas 55,7 protsendini.⁹ Seega sõltub

⁸ Eesti töölisbüdžet (1925. a.), Tallinn, lk. 72, 73.

⁹ Idem, lk. 31.

Töölisperekondade kulud (protsentides)¹⁰

Büdzeti rühmad	Toitlus	Riietus	Korter, küte, valgustus
Tallinnas			
1 perekonnaliige			
kuni 6000 mk.	56,0	22,0	9,9
2 perekonnaliiget	53,6	15,8	15,7
kuni 6000 mk.	63,0	13,2	15,9
6000—8000 mk.	56,4	16,2	14,1
8000—10 000 mk.	47,3	14,8	23,2
10 000—12 000 mk.	53,6	15,5	15,8
12 000 mk. ja rohkem	37,7	22,7	7,2
3 perekonnaliiget	54,1	18,0	14,5
kuni 6000 mk.	62,9	10,6	19,3
6000—8000 mk.	58,9	14,1	16,7
8000—10 000 mk.	57,0	18,7	12,0
10 000—12 000 mk.	48,2	23,1	12,9
12 000 mk. ja rohkem	46,2	21,1	14,3
4 perekonnaliiget	58,3	15,9	13,2
kuni 6000 mk.	73,0	5,2	16,7
6000—8000 mk.	66,7	7,9	15,0
8000—10 000 mk.	61,9	11,1	13,7
10 000—12 000 mk.	55,7	17,9	14,6
12 000 mk. ja rohkem	51,5	24,4	9,6
5 ja rohkem perekonnaliiget	62,1	14,3	12,3
kuni 6000 mk.	—	—	—
6000—8000 mk.	71,8	7,8	13,9
8000—10 000 mk.	65,2	12,0	13,7
10 000—12 000 mk.	62,8	16,1	12,2
12 000 mk. ja rohkem	55,0	17,4	10,5
Keskmine	58,5	15,7	13,3
kuni 6000 mk.	63,4	12,6	16,1
6000—8000 mk.	63,7	11,4	15,1
8000—10 000 mk.	61,5	13,1	14,0
10 000—12 000 mk.	57,7	17,5	13,5
12 000 mk. ja rohkem	51,7	20,3	10,8
Narvas			
3 perekonnaliiget	57,2	25,0	5,7
4 perekonnaliiget	68,5	8,4	13,5
5 ja rohkem perekonnaliiget	59,6	18,8	5,4
Keskmine	62,1	16,6	8,3

toitluskulude osatähtsus üldkuludes nii tulu suuruselt kui ka perekonnaliikmete arvust, nad on pöördproportsionaalsed tuludega ja otseproportsionaalsed perekonna suurusega. Tuleb aga rõhutada, et tulude kasv vähendab toitluskulude osatähtsust üldkuludes ka siis, kui perekond suureneb.

¹⁰ Tabeli koostamisel olid aluseks: Eesti töölisbüdzhet (1925. a.), Tallinn lk. 73; Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn 1937, lk. 623.

Tabel 2

Korteri sisustus	Puhastus	Ravimine ja tervis-hoid	Reisid, liiklus	Haridus	«Lõbus-tus»	Otsesed maksud	Muud
1,8	2,7	1,4	1,2	0,5	0,8	2,3	1,4
2,8	2,5	0,2	0,9	1,3	2,4	1,9	2,9
0,1	2,2	0,4	0,3	0,9	—	1,7	2,3
1,4	2,7	0,1	0,4	1,1	3,6	1,1	2,9
1,1	2,4	0,03	2,7	1,3	4,5	2,3	0,4
6,5	2,6	0,1	0,7	0,9	1,8	2,1	0,4
7,3	2,5	—	0,9	3,4	0,9	3,8	13,6
1,8	2,7	0,3	1,2	2,1	2,4	0,8	2,1
0,7	2,3	—	1,1	1,0	2,0	0,1	—
0,8	2,6	0,1	0,7	2,9	1,1	0,3	1,8
1,4	3,0	0,6	1,1	2,1	2,4	0,4	1,3
2,3	2,6	0,5	2,3	1,1	3,3	1,5	2,2
3,4	2,8	0,2	1,2	1,8	3,7	1,5	3,8
1,0	2,8	0,3	0,6	3,0	3,1	0,8	1,0
0,3	2,8	—	—	1,6	0,1	0,3	—
0,2	2,6	—	0,6	2,1	3,4	0,2	1,3
0,7	2,9	0,4	0,6	4,4	2,6	0,6	1,1
0,8	3,0	0,3	0,6	2,3	3,5	0,5	0,8
2,1	2,6	0,3	0,6	2,9	3,4	1,6	1,0
0,6	2,7	0,2	0,6	3,0	2,7	0,7	0,8
—	—	—	—	—	—	—	—
0,04	2,5	0,1	0,3	1,6	1,5	0,2	0,3
0,5	2,5	0,1	0,5	2,9	1,9	0,2	0,5
0,4	2,5	0,1	0,2	2,9	1,9	0,7	0,2
1,2	3,2	0,3	1,0	3,8	4,7	1,2	1,7
1,2	2,7	0,3	0,7	2,7	2,8	0,8	1,3
0,6	2,4	0,4	0,6	1,0	0,7	1,1	1,1
0,5	2,5	0,1	0,5	2,1	2,2	0,4	1,5
0,8	2,7	0,3	0,8	3,2	2,3	0,5	0,8
1,2	2,7	0,2	0,7	2,4	2,6	0,8	0,7
2,2	2,9	0,3	0,9	3,1	4,0	1,5	2,3
—	—	—	—	—	—	—	—
1,6	1,8	—	—	0,5	7,7	0,4	0,1
0,3	2,5	—	0,2	3,7	1,5	0,2	1,2
2,0	2,9	—	0,3	1,7	5,3	2,1	1,9
1,3	2,5	—	0,2	2,1	4,5	1,1	1,3

Tulude hulga muutumine avaldab mõju samuti tarbimise kvalitatiivsele küljele. Sissetulekute suurenemisel kasvab kallihinnalisemate produktide ja väheneb odavamate tarbimine, ja vastupidi. Kodanlikule Eestile iseloomulikult peegeldus tulude kahane-mine loomse toidu asendamises taimsega.

Kodanlikus Eestis 1925. aastal teostatud büdžetiuurimuses arvestati toitluse kvalitatiivse külje selgitamisel perekonnaliikmed

soo ja vanuse alusel ümber täistarvitajaiks (Vologda büdžeti-uurimuse¹¹ järgi):

- 1) mees vanusega 18—60 aastat . . . . 1,0 täistarvitajat
- 2) naine vanusega 17—55 aastat . . . . 0,8 täistarvitajat
- 3) mees vanusega üle 60 aasta ja nooruk (14—17 aastat) . . . . . 0,8 täistarvitajat
- 4) naine vanusega üle 55 aasta ja tüdruk (14—16 aastat) . . . . . 0,6 täistarvitajat
- 5) mõlemast soost lapsed
  - a) 7—13 aastani . . . . . 0,55 täistarvitajat
  - b) 1—6 aastani . . . . . 0,3 täistarvitajat
  - c) alla 1 aasta . . . . . 0,1 täistarvitajat

Niisuguse määrangu puudusteks on üldistatus ja umbkaudsus, sest ei arvestata töö erinevustega seotud tööpinget. Eeltoodud arvestuse järgi oli Narva töölisperekondades keskmiselt 2,77 täistarvitajat ja Tallinnas 2,91. Selguse mõttes võiks lisada, et Tallinnas ja Narvas võrdus keskmiselt neljaliikmeline töölisperekond vastavalt 2,87 ja 2,85 täistarvitajaga.

Toitluse kvantitatiivset ja kvalitatiivset külge iseloomustab tabel 3.

Tabel näitab, et nii Tallinna kui ka Narva töölisperekondade toidusedelis oli taimetoidu osatähtsus suur. Rahalises väljenduses kõikus see 53—61 protsendi ja kalorilise järgi 74—81 protsendi ümber. Kui aluseks võtta kaal, siis selgub, et taimetoit moodustas Tallinnas 69 protsenti ja Narvas 74 protsenti toidust. Millest on see tingitud? Taimetoit koosneb odavamatest toiduainetest (leib, sai, jahu, kartul, puuvili, taimevõi), loomne toit aga haarab hinnalt kallimaid ja suurema kalorisisaldusega aineid (piim ja piimasaadused, või ja rasv, liha ja lihasaadused). Töölisbüdžetist näeme, et hädavajalikeks on kujunenud taimetoidud (Narvas rohkem kui Tallinnas), nendeta ei oleks töölisperekonna eksisteerimine mõeldav. Ülejäänud toiduained on vähem hädavajalikud ning nende ostmisel tuleb arvestada teisi väljaminekuid. Kaupade sellise jaotuse tingib nende erinev kallidus. Näiteks Tallinnas maksis 1000 brutokalorit aedvilja 10 mk. ühe perekonna kohta, liha ja lihasaadused 36,2 mk. Seega loomse toidu kalor oli kallim kui taimse toidu kalor.

Niisiis avaldavad toiduainete tarbimise struktuurile mõju ka hinnad. Madalapalgalisele on leib hädavajalik ja vorst vähem hädavajalik toiduaine. Jõukamate rühmas aga kujuneb ka vorst hädavajalikuks toiduaineks. Järelikult hädavajalike tarbeesemete struktuuri antud tulude baasil määravad peale tarbeesemete hindade ka väljakujunenud põhijooned tarbimises. Selles mõttes on

¹¹ Чаянов и Студенский, История бюджетных исследований, Москва 1922 (algallikas on kasutatud 1925. aasta töölisbüdžeti-uurimuses).

Töölisperekondades ühe täistarvitaja kohta päevas tarvitatud toiduainete hulk ja vahekord (1925. a.)¹²

Toiduained	Toiduainete hulkgrammides		Rahalises väärtuses protsentides		Protsentides kalorite alusel	
	Tallinna keskmine	Narva keskmine	Tallinna keskmine	Narva keskmine	Tallinna keskmine	Narva keskmine
A. Taimetoit . . .	1651,6	1707,1	53,55	61,04	74,99	81,36
1. Tera- ja kaunvili	699,7	757,5	30,75	33,07	45,06	50,54
a) rukkileib (jäme)	448,2	578,2	12,48	18,19	26,48	35,77
b) teised jahusaadused	166,7	82,3	11,41	6,04	10,89	5,55
c) tangud ja jahu	63,3	70,7	5,02	6,08	5,79	6,76
d) muud teraviljasaadused	14,7	20,8	1,36	2,34	1,34	1,98
e) kaunviljasaadused	6,5	5,5	0,48	0,42	0,56	0,48
2. Keedu- ja aedviljad	775,7	832,3	10,10	12,98	16,19	17,52
a) kartulid	611,8	619,4	6,79	6,61	14,80	15,69
b) muud keedu- ja aedviljad	163,9	212,9	3,31	6,37	1,39	1,83
3. Puuvili ja marjad	73,4	17,2	2,30	0,81	2,31	0,65
4. Teised taimsed toiduained	102,8	100,1	10,40	14,18	11,43	12,65
a) taimevõi	8,4	18,7	1,91	5,21	1,76	4,11
b) suhkur	85,3	68,1	6,17	6,15	8,91	7,30
c) muud	9,1	13,3	2,32	2,82	0,76	1,24
B. Loomne toit	728,3	567,6	45,64	38,33	24,91	18,61
1. Piim, piimasaadused ja munad	466,6	357,5	11,50	9,14	8,06	6,05
a) piim ja koor	464,7	354,7	10,06	8,40	7,96	5,95
b) muud piimasaadused	0,7	1,2	0,13	0,08	0,05	0,03
c) munad	1,2	1,6	0,41	0,66	0,05	0,07
2. Või ja rasv	20,9	7,9	8,26	4,00	4,35	1,70
a) või	15,5	6,5	6,66	3,51	3,09	1,36
b) rasv	5,4	1,4	1,60	0,49	1,26	0,34
3. Liha ja lihasaadused	128,5	85,8	18,71	16,02	8,26	6,00
a) Loomaliha	27,4	35,6	3,68	5,65	1,10	1,50
b) sealihha	38,5	28,2	8,43	7,68	3,07	3,01
c) lambaliha	25,3	6,0	3,32	0,96	2,03	0,53
d) muu liha	16,8	9,5	1,06	0,79	0,96	0,53
e) muud lihasaadused	20,5	6,5	2,22	0,74	1,10	0,43
4. Kala	112,3	116,4	7,17	9,17	4,24	4,86
a) heeringas	29,3	39,1	2,59	4,31	1,79	2,51
b) silgud	40,1	55,9	2,01	2,57	1,15	1,54
c) muu kala	42,9	21,4	2,57	2,29	1,30	0,81
C. Joogid, maius- ja maitseained	2,0	0,3	0,81	0,63	0,10	0,03

¹² Tabel koostatud andmetel: Eesti töölisbühžhet (1925. a.), Tallinn, lk. 37.

ka näiteks tubakas hädavajalik tarbeese. Taimse toidu ülekaal väljendab tarbimise madalat taset. Ulatuslikult söödi leiba. Rukki-leiva osatähtsus võrdus 26,5 protsendiga toidust, kuna piim ja piimasaadused moodustasid 8,01 protsenti. Loomsed saadused moodustasid Tallinnas rahalises väljenduses 45,5 ja kaloriliselt 24,9 protsenti toidust. Töölised tarbisid odavamaid toiduaineid ja seejuures ülekaalukalt taimset toitu. Selle koostises olid esmajärguliselt tähtsad leib ja kartulid. Neid tarbiti Tallinnas 1651,6 grammist (taimetoidu üldkogus) üle 1000 grammi, s. o. ligikaudu kaks kolmandikku taimsest toidust. Ka taimevõi osatähtsus on suur (Tallinnas 37 protsenti võist). Narvas tarbiti taimevõid rohkem kui Tallinnas ja ka rohkem kui koorevõid. Tähendab, Narva töölisperekondade majanduslik olukord oli halvem. Mis puutub loomsesse toidusse, siis peale liha ja lihasaaduste söödi üsna ulatuslikult kala. Tallinna töölisperekondades tarbiti liha ja lihasaadusi mõnikümmend grammi rohkem kui kala, kuna Narvas kasutati kala toiduks rohkem kui liha. Põhiliselt söödi silku ja heeringat (viimane moodustas ligikaudu 61—81 protsenti kala-toidust).

Majanduslik olukord sundis töölisi asendama kallist liha ja võid, samuti ka rasva ja piima kalaga, tarbima ulatuslikult leiba ja kartulit. Leib ja kartul moodustasid Tallinnas 41,3 protsenti toiduainete üldhulgast. Kui lähtuda kalorilisusest, siis andis leib Tallinnas rohkem kui 45 protsenti, Narvas umbes 50 protsenti, juurvili ümmarguselt 16—17 protsenti kaloritest. Toiduainete tarbimise sõltuvust palga ja perekonna suuruselt kinnitab järgmine tabel.

Tabel 4

Toiduainete tarbimine päevas erineva kuukuluga Tallinna töölisperekondades¹³

Töölisperekonna kuukulu rühm markades	Rukki-leib	Odra-tangud	Kartul	Või	Looma-liha	Vorst	Suhkur
	grammides						
Kuni 6000	427	33	663	13	17	4	60
6000—8000	524	24	696	9	17	2	81
8000—10 000	441	21	579	14	25	3	78
10 000—12 000	398	20	576	20	33	5	91
12 000 ja enam	436	16	596	21	37	6	95
Töölisperekond kuukuluga 6000—8000:							
2 perekonnaliiget	354	23	896	15	31	7	99
3 perekonnaliiget	481	27	721	11	17	4	83
4 perekonnaliiget	564	29	753	7	21	0,7	81

¹³ Eesti töölisbühžhet (1925. a.), Tallinn, lk. 78—81.

Tabeli andmed näitavad:

1) odavamaid toiduaineid (leib, odratangud, kartulid) tarbitakse napima sissetulekuga perekondades rohkem kui suurt sissetulekut saavates perekondades;

2) kallimate toiduainete (või, vorst, suhkur) tarbimine kasvab vastavalt perekondade tulude rohkenemisele;

3) toiduainete tarbimine sõltub niihästi perekonna sissetulekute suurusest kui ka liikmete arvust;

4) perekonna kasvades (tulu jääb samaks) suureneb odavamate ja väheneb kallimate toiduainete tarbimine;

5) odavamate ja lihtsamate toiduainete tarbimise kasv viitab tarbimistaseme alanemisele.

Tarbimise mõttes on mõned toiduained (näiteks leib ja kartul) «painduvamad» kui teised (näiteks vorst). Väikese sissetulekuga perekonnale on leib ja kartul niisama vajalikud toiduained nagu jõukatele. Leiva ja kartuli napimas koguses tarbimine suurema sissetulekuga perekondades pole eriti mainimisväärne. Seevastu näiteks vorst kujuneb nn. hädavajalikuks toiduaineks ainult vastavate sissetulekute olemasolul. Jõukamates perekondades süüakse liha, vorsti, võid jne. alati rohkem kui madalamapalgalistes.

Töölisperekondade toitlustustaset selgitavad ka toitude struktuur ja söögikordade arv. Kodanlik büdžetiuurimus¹⁴ tugineb selles lõigus andmetele 264 Tallinna ja 66 Narva perekonna kohta. Söögikorrad jaotusid nelja rühma: 1) hommikueine kuni kella 9-ni; 2) lõunaode kella 9—13; 3) lõuna kella 13—18; 4) õhtueine pärast kella 18. Liigitus kellaaja järgi oli tingitud tööliste tööpäeva iseloomust (algus, söögivaheaeg, kestus). Tavaliselt söi tööliste põhihulk kolm korda päevas, 6—7 protsenti Tallinna töölisperekondadest tegi seda ainult kaks korda. Üle nelja korra päevas söi ainult üks perekond nii Tallinnas kui ka Narvas.

Mida kujutasid endast töölisperekonna hommikueine, lõuna ja õhtusöök? Hommikuti söi enamik töolistest. Eine koosnes põhiliselt «vedeltoidust, leivast ja leivakõrvasest», nagu märgitakse büdžetiuurimuses. Paljud piirdusid kas kohvi või tee ja palja leivaga. Ligikaudu neli viiendikku töölisperekondadest tarvitas «leivakõrvast», peamiselt võid või margariini ja kala.

Lõunaode oli osal perekondadel esimene, osal teine söögikord. Tallinlased kinnitasid keskpäeval keha põhiliselt tööl, kuna narvalased kodus. Oode sarnanes hommikueinega, ainult «leivakõrvaseks» võeti enamasti kala (Tallinnas 66,4 protsenti, Narvas 60,0 protsenti).

Lõunatati harilikult kodus. Roogi oli üks kuni kaks. Ühe roaga piirdus Tallinnas 76,6 protsenti töölisperekondadest. Narvas 83,6 protsenti.

¹⁴ Eesti töölisbüdžet (1925. a.), Tallinn, lk. 51—54.

Tallinnas ja Narvas kuulus supp vastavalt 51,9 protsendi ja 78,2 protsendi töölisperekondade toidusedelisse, juurvilja (kartulid, kaalikad) kasutasid toiduks 43,5 ja 21,8 protsenti, liha ja kala 72,7 protsenti mõlema linna töölisperekondadest, putru 10,4 protsenti Tallinna ja 5,5 protsenti Narva töölisperekondadest, 20,1 protsenti Tallinna töölisperekondadest tarvitasid jooke (tee või kohv). Liha ja kalaroogetest oli Tallinnas esikohal kala, Narvas loomaliha.

Ohtuti einetas 92,1 protsenti Tallinna ja 96,7 protsenti Narva töölisperekondadest. Ohtusöögi puudumine reas töölisperekondades ei räägi nende majandusliku olukorra kasuks. Põhiliselt joodi teed või piima, söödi leiba, juurvilja ja kala. Vähesel määral kasutati võid või margariini. Osa perekondi söi ohtuti suppi või putru ning puuviljakeedist. Üldiselt oldi kodanlikus büdžetiuurimuses sunnitud konstateerima «tarvitatud toitudes võrdlemisi suurt lihtsust, mitmekesiduse puudust ja harva söömist».¹⁵

Toitumise analüüs näitab töölisperekondade madalat elatusaset. Kodanlikus Eestis toimus töäjõu taastootmine vaevalt füüsilise eksistentsi piirides. Isegi kodanlikus büdžetiuurimuses märgitakse nõrdimisega, et «võime kahtlemata lugeda uuritavate perekondade toidusisalduse napiks, osalt, võib-olla, koguni alatoitlusele siirduvaks»¹⁶.

Töölisperekondade kulude teise pealiigi moodustasid korterikulud. Üür, küte ja valgustus nõudsid Tallinnas keskmiselt 13,3 protsenti ja Narvas 8,3 protsenti, korteri sisustus aga 1,2–1,3 protsenti töölisperekondade väljaminekutest. Kokku ulatusid korterikulud Tallinnas 14,5 ja Narvas 9,6 protsendini kulude üldsummast (vt. tabel 2).

Ka korterikulud väljendavad töötavate hulkade elatusaset. Nad on kindlas seoses perekonna tuludega. Juba XIX sajandi 60-ndatel aastatel järeldas saksa statistik Schwabe laialdase materjali analüüsamise alusel: «Mida jõukam keskmiselt on perekond, seda suurema summa kulutab ta oma korteri peale, kuid seda väiksem on keskmiselt nende kulude protsent.»¹⁷ See «seadus», mille järgi väiksemate tuludega perekondades on korterikulud suhteliselt kõrgemad, suuremate tuludega perekondades aga väiksemad, kehtis ka kodanliku Eesti kohta. Kodanliku Eesti 1925. aasta büdžetiuurimuse järgi läks kuni 6000 marka teenival Tallinna perekonnal üürile, küttele ja valgustusele 16,1 protsenti ning 12000 marka ja suurema sissetulekuga perekonnal 10,8 protsenti kuludest. Kõrvalekaldumised olid tingitud sellest, et osa töölisperekondi maksis üüri seaduses ettenähtud tariifide kohaselt (madalam üür), teised kõrgete, nn. vabaturu normide järgi.

¹⁵ Eesti töölisbüdžhet (1925. a.), Tallinn, lk. 54.

¹⁶ Idem, lk. 45.

¹⁷ Berliner Städtisches Jahrbuch, IV Jahrgang, 1868.

Kapitalistlikus ühiskonnas kajastavad korteriolud proletaariaadi täiendavat ekspuuteerimist. Domineerib suhteliselt kõrge üür. Korteriüüri monopolne iseloom on tingitud monopolist maale kui eraomandile ja maja-eromandist. Kõrge korteriüür ja üüri kasv võimaldasid töötajaid täiendavalt ekspuuteerida ja olid maa- ning majaomanike rikastumise üheks allikaks.

Tööline põrkab alati kokku korteri kallidusega. Korteriolusid iseloomustab ka asjaolu, et mida madalam on üür, seda suhteliselt halvemad on elamistingimused.

Kodanlikud teoreetikud, reformistid ja revisionistid seletasid korterikriisi peamiselt nn. poliitiliste sündmustega. Näiteks Tallinna korterikriisi põhjuseks peeti järgmisi asjaolusid: 1) kodanliku diktatuuri kehtestamisega läksid paljud majad valitsus-asutuste kätte; 2) Tallinna jäid elama paljud endised vene sõjaväelased; 3) Nõukogude Venest immigrerunud 100 000 optandist siirdus tunduv osa Tallinna.¹⁸ Millega aga seletada korterikriisi teistes linnades (Tartu, Pärnu jt.)? Sellele ei osanud kodanlikud teoreetikud vastata. Korterikriisi põhjustasid madal reaalpalk, kõrge ja kasvav korteriüür, agraarne ülerahvastus (töotsijate valgumine linnadesse), üldse kapitalistlik akumulatsioon. Muidugi oli ka häid vabu kortereid. Viimased aga polnud peamiselt oma kalliduse tõttu tööliste kättesaadavad. Korteriolusid iseloomustades märkis K. Marx: «Iga erapooletu vaatleja näeb, et mida ulatuslikum on tootmisvahendite tsentralisatsioon, seda suurem on vastav tööliste koondumine samale pindalale ja, järelikult, mida kiirem on kapitalistlik akumulatsioon, seda viletsamad on tööliste korteriolud. ... Teiselt poolt teab igaüks, et korteri kallidus on pöördproportsionaalne korterite headusega ja et majadega spekulerejad ekspuuteerivad vaesuse kaevandusi suurema kasumi ja vähemate kuludega, kui kunagi ekspuuteeriti Potose kaevandusi.»¹⁹

Korteri kallidus avaldas tunduvat mõju tööliste elamistingimustele. Seda kinnitavad andmed 265 Tallinna ja 57 Narva töölistkorteri kohta.²⁰ Uurimus haarab 1187 elanikku Tallinnas ja 221 elanikku Narvas. Narvas paiknesid töölistkorterid esimesel ja teisel korrusel. Tallinna tööliste kodudest 8,7 protsenti asus keldrikorrusel ja 2,3 protsenti katusekorrusel. Esimese üldrahvaloenduse andmetest selgub, et Tallinna kortereist paiknes keldrija poolkeldrikorrusel 6,6 protsenti ja pööningukorrusel 5,6 protsenti, Narvas vastavalt 1,0 protsenti ja 5,3 protsenti korterite üldarvust.²¹ Tallinna keldrikortereis elasid harilikult 4- kuni 5-liikmelised perekonnad, kelle keskmine kulu kuus kõikus 6000—10 000 margani. Majade väiksuse tõttu asusid töölistkorterid osalt ka

¹⁸ Eesti töölisbühdzhet (1925. a.), Tallinn, lk. 55, 56.

¹⁹ K. M a r x, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 571.

²⁰ Eesti töölisbühdzhet (1925. a.), Tallinn, lk. 56—64.

²¹ 1922. aasta üldrahvaloenduse andmed, vihuü IV ja VI, Tallinn 1924.

esimesel (35—40 protsenti üldarvust) ja teisel korrusel. Tartus oli keldri- ja poolkeldrikortereid 382. Nad moodustasid 2,3 protsenti üldarvust (Tartus oli 1927. aastal 16 526 korterit). Pööringukorrusel asus 177 korterit ehk ligikaudu 1 protsent.²² Harielikult olid keldrikorruused külmad ja niisked, katusekorrustel aga valitses talvel külmus ja suvel kuumus. Seega sundis korterite kallidus ning selle tõus töölisperekondi madala reaalpalka ja tööpuuduse tõttu taluma ebatervislikke elamistingimusi. Seevastu kodanlased, kõrgepalgalised riigiametnikud jt. jõukad kihid elasid avarates ning tervislikes korterites. Nii peegeldus ka korterioludes tööliste ja kapitalistide pöördproportsionaalne seisund.

86 protsenti Tallinna ja 83,9 protsenti Narva tööliste kodudest koosnesid ühest toast. Iga saja korteri kohta tuli ainult 10—15 kahetoalist korterit. Väga vähe oli kolmetoalisi ja suuremaid kortereid Tallinnas (iga saja kohta ainult kaks). Tartus moodustasid ühetoalised korterid 47,4 protsenti üldhulgast. Tubade arvult suuremates korterites elasid kaupmehed, töösturid, majaperemehed, osalt ametnikud. Väiksematega pidid leppima tööliised, käsitöölised, õpilased ja töövõimetud. Paljudel oli ainult kööktuba ja nimelt töölistel 65,4 protsenti ning töövõimetutel 62,1 protsenti korterite üldarvust.²³ Kodanlaste kodud olid linna igas rajoonis parimad ja tunduvalt suuremad kui töölikorterid. Isegi kodanlikus korteriuurimuses oldi sunnitud tunnistama, et «...mida halvemad on rajooni korteriolud, seda suurema protsendi elanikest rajoonis moodustavad tööliised»²⁴.

Märkida tuleks ka seda, et töölikorterite pindala ei muutunud proportsionaalselt perekonna suurenemisega. Näiteks Tallinna kaheliikmelistest perekondadest elas 96,2 protsenti ühetoalistes korterites; need olid koduks ka 83 protsendile viieliikmelistest ja suurematest perekondadest. Samasugune olukord valitses Narvas. Üheainsa toaga pidid seal leppima 88,2 protsenti kaheliikmelistest perekondadest ja 91,7 protsenti viieliikmelistest ja suurematest perekondadest (arvestatud pole allüürnikke). Ka kodanlik büdžetiuurimus pidi tüüpiliseks tunnistama ühetoalise korteri, suurem oli «töölisele aga vaevalt kättesaadav».²⁵ Seegi näitab korteriolude vahetut seost tööliste majandusliku olukorraga.

Kui korteriolude käsitlemisel arvestada ka allüürnikke, siis selgub, et keskmiselt tuli elanikke iga toa kohta Tallinnas 3,8 ja Narvas 3,2. Allüürnikke pidas 52 protsenti Tallinna töölisperekondade üldarvust, kuna Narvas ulatus see protsent 19,6-ni. Üürilisi võtsid majanduslikult halvemal järjel olevad tööliisperekonnad rohkem kui jõukamad.²⁶ Saadav üür oli neile

²² Tartu I, Tartu 1933, lk. 276 ja 290.

²³ Idem, lk. 268, 270.

²⁴ Idem, lk. 268.

²⁵ Eesti tööliisbüdžhet (1925. a.), Tallinn, lk. 59.

²⁶ Idem, lk. 63.

täiendavaks elatusallikaks. Sellel eesmärgil pidasid mõned ka kostilisi. Leidus töölisi, kes oma majandusliku olukorra tõttu olid sunnitud elama kaasüürilisena. Koguteoses «Tartu» märgitakse, et paratamatuseks oli «...kehvadele ...nurgaelanikuks hakkamine»²⁷.

Keskmine perekonna korteriüür ulatus Tallinnas 674 margani kuus. Kuid tihtipeale võtsid majaomanikud liigkasu, nõudes keldrikorrusel asuva niiske ja hämara toa eest 2500 marka kuus.²⁸ Narvas olid korterid teatud määral odavamad vabrikukorterite olemasolu tõttu. Viimaste kuuüür kõikus 0,5—2,4 margani ühe isiku kohta. Vabrikukorterite alandatud üür kujutas endast osalt (vahe hariliku ja vabrikukorteri üüri vahel) naturaaltasu, mida kasutati ka majanduslikuks sunduseks ja keskmise palga alandamiseks. Pealegi olid need korterid üsna antisanitaarsed. Töölised olid üha halveneva majandusliku olukorra tõttu sunnitud otsima odavaid ja sealjuures tavaliselt halvemate elamistingimustega kortereid. Seda põhjustas sageli ka üüri tõstmine majaomanike poolt. Tööliste alalisele hirmule tööpuuduse ees lisandus hirm korterist väljatõstmise ees. Neil lasus ähvardusena kogu aeg majaomanike omavoli.

Tähelepanuväärne osa töölisperekondade kulude kontos läks rõivastele, keskmiselt 15—16 protsenti. See suurenes töölisperekonna tulude kasvades. Rõivastuskuludest ühe kolmandiku nõudis jalatsite ostmine ja parandamine. Töölisbühjetuurimus pidi märkima: «Selle raha eest on ka kõige hädavajalikuma kehakatte muretsemine meie hindade juures raske.»²⁹ Sageli tuli selleks kärpida kas toidule minevaid kulusid või otsida juhuslikku lisateenistust.

Ravikulud paistavad olevat väikese osatähtsusega selle tõttu, et bühjetuurimuses jäeti tähele panemata palgast mahaarvatavaid summasid haigekassale, mis võrdusid 2 protsendiga tööliste palgast. Selliselt leitud, vähendatud ravikulud, mis põhinesid perekonna eriarvel, ulatusid 0,3 protsendini kuludest.

Lisaks nimetatutele nõudsid oma osa haridus, «lõbustused» ja otsesed maksud. Hariduskulude alla arvati peamiselt ajalehtede ja raamatute muretsemise summad. Siia lülitati ka lastele hariduse võimaldamisega seotud minimaalsed kulutused. Lõbustuskulude rubriiki arvati väljaminekud, mis olid seotud teatris, kontserdil ja kinos käimisega ning tubaka ja tubakasaaduste, samuti alkoholi tarbimisega. Need moodustasid keskmiselt 4,5 protsenti Tallinna ja 6,6 protsenti Narva töölisperekondade kuludest.

Otseste maksude (riigi- ja omavalitsusmaksud, organisatsioon-

²⁷ Tartu I, Tartu 1933, lk. 261.

²⁸ Eesti töölisbühjet (1925. a.), Tallinn, lk. 63.

²⁹ Idem, lk. 29.

nilised maksud, kirikumaksud) osatähtsus kõikus ühe protsendi piirides.

Ülejäänud kulud olid seotud põhiliselt isikliku hügieeni, postimaksu ja reisimisega. Nende osatähtsus koos nn. muude kuludega (matuse-, pulma-, kohtu- jt. kulud) võrdus keskmiselt 4—5 protsendiga töölisperekonna kuludest.

Büdjeti uurimuse andmed tõendavad, et proletariaat suutis oma vajadustest rahuldada ainult väikese osa. Iseloomulikult kõlab kapitalismi kohta NLKP programmi antud üldistus: «Palk jääb maha tööliste ja tema perekonna ainelistest ja kultuurilistest vajadustest, mis ühiskonna arenedes kasvavad»³⁰.

Isegi kodanlikud teoreetikud olid sunnitud büdjeti uurimuses nõrdimusega rääkima tööliste «äärmiselt piiratud eluviisist»³¹.

1925. aasta kodanliku töölisbüdjeti kriitiline analüüs viib järgmistele järeldustele:

1) Töölisbüdjett oli valikuurimus, mille eesmärgiks seati tööliste olukorra ilustamine.

2) Perekonnapea palk oli tulude põhiallikas, see moodustas kolm neljandikku tuludest. Tööpuuduse ja palga väikseuse tõttu süvendas tarbimiskrediidi ulatuslik kasutamine perekonna eelarve defitsiiti.

3) Põhiosa töölisperekonna kuludest läks toidule, rõivastusele, korterile. Need moodustasid ligi 90 protsenti kulude üldsummast, sealjuures toitluskulud 60—70 protsenti ja korteriga seotud väljaminekud 14—15 protsenti. Toitluse ja korteri suur osatähtsus väljaminekutes viitab proletariaadi madalale elatustasemele.

4) Töölisperekondade toidus kuulus ülekaal taimsele toidule, mis oli odavam. Põhiliselt söödi leiba ja kartulit (kaks kolmandikku taimsest toidust). Palga väiksus võimaldas töölistel tarbida ainult kõige hädavajalikumaid toiduaineid.

5) Tüüpiliselt elasid töölisperekonnad suhteliselt kõrge üüriga ühetoalises korteris, kus sageli valitsesid ebatervislikud elamistingimused. Majaomanike poolt kehtestatud kõrge korteriüür väljendas tööliste täiendavat eksploateerimist väljaspool tootmissfääri.

6) Ülejäänud kulude (hariduse, ravi jne.) väike osatähtsus tõendab, et üld- ja kultuurilisi vajadusi sairahuldada väga napilt.

7) Kokkuvõttes suutsid töölisel oma põhilisi vajadusi rahuldada üksnes füüsilise eksistentsi piires.

Artiklis ei ole käsitletud kõiki töölisperekondade majanduslikku olukorda väljendavaid tegureid. Põhieesmärgiks oli kriitili-

³⁰ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 28.

³¹ Eesti töölisbüdjett (1925. a.), Tallinn, lk. 30.

selt analüüsida 1925. aasta kodanlikku büdžetiurimust ja sel alusel esile tuua proletariaadi majandusliku olukorra mõningaid iseloomulikke jooni.

ДОХОДЫ И РАСХОДЫ РАБОЧИХ СЕМЕЙ В БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ (КРИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР БУРЖУАЗНОГО ОБСЛЕДОВАНИЯ ПО БЮДЖЕТУ РАБОЧИХ СЕМЕЙ В 1925 ГОДУ)

Г. Реккер

Резюме

В данной статье рассматриваются доходы и расходы рабочих семей в Эстонии в первые годы буржуазной диктатуры.

Автор дает критический анализ буржуазного обследования по бюджету рабочих семей в 1925 году.

Автор доказывает, что буржуазное обследование бюджетов рабочих семей было выборочным обследованием, целью которого являлось в основном приукрасить экономическое положение пролетариата.

Критический анализ буржуазного обследования бюджетов семей рабочих показывает, что заработная плата главы семьи составляла $\frac{3}{4}$ доходов.

Основными бюджетными расходами семей рабочих являлись расходы на питание, одежду и квартиру. Они составляли из расходов 90 процентов. В расходах высокая доля питания и квартиры доказывает низкий уровень жизни пролетариата в буржуазной Эстонии.

Вопреки буржуазным идеологам, ревизионистам и реформистам анализ доходов и расходов рабочих семей доказывает, что в буржуазной Эстонии происходил процесс обнищания пролетариата.

EINNAHMEN UND AUSGABEN DER ARBEITERFAMILIEN IM BÜRGERLICHEN ESTLAND (KRITISCHER ÜBERBLICK ÜBER DIE BÜRGERLICHE UNTERSUCHUNG DES ARBEITERBUDGETS IM JAHRE 1925)

G. Rekker

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel behandelt der Verfasser die Einnahmen und Ausgaben der Arbeiterfamilien als einen die wirtschaftliche Lage des Proletariats darstellenden Faktor und kriti-

siert dabei sowohl die Methode als auch die reformistischen und revisionistischen Ansichten der bürgerlichen Budgetforscher.

Der Verfasser kommt zum Schlußergebnis, daß die bürgerlichen Forscher des Arbeiterbudgets eine Auswahl der Fälle trafen, mit der Absicht, die Lage der Arbeiter in einem günstigeren Lichte zu zeigen. Aus dem Artikel geht hervor, daß Verpflegung und Wohnung ungefähr 80% der Ausgaben bildeten. Die Arbeiter lebten in verhältnismäßig teuren Einzimmerwohnungen, wo oft ungesunde Lebensbedingungen herrschten. Die Arbeiter konnten nur die notwendigsten Bedürfnisse zur Erhaltung ihrer physischen Existenz befriedigen, des öfteren diese nur sehr unbefriedigend. Die Analyse der Einnahmen und Ausgaben der Arbeiterfamilien zeigt uns den niedrigen Lebensstandard des Proletariats im bürgerlichen Estland.

TERAVILJATOOTMISE TASEME ERINEVUSEST EESTIMAA MÕISATES XVIII SAJANDIL

Oigustead. kandidaat I. Sildmäe

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Põhjasõja tulemusel tekkinud uutes tingimustes arenes põllumajandus Eestimaal XVIII sajandi jooksul väga ulatuslikult. Rahvaarvu kiire juurdekasv ja talupoegade teoorjusliku koormuse suurendamine võimaldasid pärast sõda kiiresti taastada ja laiendada külvipinda ning tõsta mõisate sissetulekuid teraviljakasvatusest.

Juba 1732. a. maarevisjoni ajal oli 60—70% mõisates taastatud suurele näljahädale ja sõjale eelnenu perioodi mõisakülvide tase.¹ Ülekubermanguliselt ületas mõisate viljatootang XVII sajandi kõrgseisu 1740-ndate aastate lõpul ja 1750-ndate aastate algul.² Mõisakülvid suurenesid ka sajandi teisel poolel, nii et võrreldes 1680-ndate aastatega olid mõisate külvid XVIII sajandi lõpuks kasvanud: Harjumaal 2,0-kordseks, Virumaal 1,7-kordseks, Järvamaal 2,1-kordseks ja Läänemaal 2,5-kordseks. Et sajandi jooksul tõusis ka viljade saagikus, siis oli teravilja- saakide kasv veelgi suurem — ligikaudu kolmekordne.³

Samal ajal mõisate andmeid omavahel võrreldes ilmneb, et teravilja tootmise areng ja tase olid eri mõisates vägagi erinevad.

Meid huvitab küsimus külvide, teopäevade jne. arengust talupoja ja tema kasutuses oleva põllumaa kohta. Järgnevas käsitluses aluseks võetud arvutused töøjõulise mehe⁴ kohta ei taotle olla näitajateks ühe tootja kohta, sest tootmisprotsessist võtsid sageli osa ka naised, lapsed ja vanad jne. Et aga töøjõulised mehed moodustasid kogu vaadeldaval perioodil peamised töøjõu põldude harimisel ja nende suhe mõisa ülejäänud elanik-

¹ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 466—469.

² ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 479—482; 487—490.

³ Vt. lähemalt Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest, Tallinn 1960, lk. 185.

⁴ Töøjõulise mehe all mõistetakse 15—60 aasta vanust põllumajanduse alal töötavat meessoost isikut. Vakuraamatutes olid töøjõuliste meeste arvud toodud talude viisi ja on selliselt ka kogu sajandi jooksul võrreldavad.

konnaga oli stabiilne, siis on arvutused töøjõulise mehe kohta teatud ettevaatusega küllalt sobivaks näitajaks olukordade võrdlemisel (igatahes palju sobivamaks kui arvutused suuresti kõikuva talupoja adramaa kohta).⁵

Kuivõrd erinev oli külvide tase ja nende areng eri mõisates ja taludes, selle kohta mõned näited.

Harjumaal Rapla kihelkonnas Kabala mõisas tuli 1732. aastal rukkikülvi ühe töøjõulise mehe kohta mõisapõllul 1,03 tündrit ja talupõllul 0,87 tündrit, 1803. aastal aga vastavalt 1,28 ja 2,29 tündrit.⁶

Üksikute talude viisi oli olukord järgmine.

Tabel 17

Rukkikülv töøjõulise mehe kohta talupõllul

Talude nimi	Töøjõulise mehi			Rukkikülv talupõllul (tündrites)	
	1732. a.	1765. a.	1803. a.	1732. a.	1803. a.
Soetku	3	2	3	2	7
Karja	2	4	3	2	7
Pilpa	1	2	3	3/4	7
Tiidori	2	3	3	1 1/2	7
Sööse	—	3	3	3/4	7
Tõnso	3	2	3	2	7
Kollo	1	2	3	3/4	7
Peti	2	2	3	2	3 1/2
Talli	1	1	2	1 1/2	7
Laikmaa, Jaan	2	5	3	2	3 1/2
Laikmaa, Jüri	2	4	4	2	3 1/2

Harju-Jaani kihelkonnas Raasiku mõisas ulatus rukkikülv töøjõulise mehe kohta 1732. aastal mõisapõllul 0,72 tündrini ja talupõllul 0,93 tündrini; 1803. aastal vastavalt 0,78 ja 1,43 tündrini.⁸

Juuru kihelkonnas Keava mõisas oli 1732. aastal rukkikülvi töövõimelise mehe kohta mõisapõllul 1,04 tündrit ja talupõllul 1,40 tündrit; 1774. aastal talupõllul 1,69 tündrit.⁹

⁵ Vt. Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest, Tallinn 1960, lk. 186.

⁶ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 467, lk. 167; f. 864, nim. 1, s.-ü. 10, lk. 7.

⁷ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 467, lk. 167; f. 3, nim. 1, s.-ü. 496, lk. 686; f. 864, nim. 1, s.-ü. 10, lk. 7.

1765. aasta kohta külvandiandmed puuduvad.

⁸ Sealsamas, f. 3, nim. 1, s.-ü. 466, lk. 221;

f. 864, nim. 1, s.-ü. 1, lk. 3 jj.

⁹ Sealsamas, f. 3, nim. 1, s.-ü. 466;

f. 3, nim. 1, s.-ü. 487, lk. 492.

Rukkikülv tööjõulise mehe kohta talupõllul

Talu nimi	Tööjõulisi mehi		Rukkikülv talu- põllul (tündrites)	
	1732. a.	1774. a.	1732. a.	1774. a.
Raka	1	3	1½	3
Viru	2	2	3	3
Tooma	2	4	3	6
Uustalu	2	1	1½	3
Otsa Tõnis	1	2	1½	3
Sõnni Toomas	3	2	3	5
Sõnni Jaan	1	3	1½	5

Läänemaal Ridala kihelkonnas Ungru mõisas oli rukkikülvitööjõulise mehe kohta 1732. aastal mõisapõllul 0,42 tündrit, talupõllul 0,54 tündrit, 1803. aasta vakuraamatu alusel vastavalt 1,00 ja 1,44 tündrit.¹⁰

Virumaal Lüganuse kihelkonnas asuvas Purtse mõisas tuli rukkikülvitöövõimelise mehe kohta 1731. aastal talupõldudel 1,15 tündrit, mõisakülvitöövõimelise mehe kohta puuduvad andmed.¹¹ 1803. aastal oli rukkikülvitöövõimelise mehe kohta talupõldudel tõusnud 1,43 tündrit ja mõisapõldudel 1,01 tündrit.¹²

Tabel 3

Rukkikülv tööjõulise mehe kohta talupõllul

Talu nimi	Tööjõulisi mehi		Rukkikülv talu- põllul (tündrites)	
	1731. a.	1803. a.	1731. a.	1803. a.
Napa	1	4	2	4½
Matsu	2	5	2⅔	7½
Jaagu	2	3	2⅓	4½
Oru	2	3	2⅔	4½
Hannuse	2	2	2⅔	3½

¹⁰ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 468, lk. 828 jj.;
f. 864, nim. 1, s.-ü. 167, lk. 3 jj.

Need vakuraamatutes toodud andmed on kontrollitavad mõisniku taskuraamatu põhjal, mis on säilinud Ungern-Sternbergi perekonna arhiivis, f. 1423, nim. 1, s.-ü. 21.

¹¹ 1724. aastal oli külv mõisapõllul 0,65 tündrit rukist tööjõulise mehe kohta.

¹² 1731. aasta kohta on kasutatud Stackelbergi perekonna arhiivis leiduvat vakuraamatut, ENSV RAKA, f. 1861.

1803. aasta andmed on võetud ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 216.

Juba nendestki andmetest nähtub, kuivõrd erines külvi hulka tööjõulise mehe kohta eri mõisates eri aegadel ja erineva suurusega taludes.

1803. aastaks ulatus maakondlik keskmine¹³ rukkikülv tööjõulise mehe kohta Harjumaal mõisapõllul 1,0 tündrini ja talupõllul 1,3 tündrini, Virumaal vastavalt 1,1 ja 1,8 tündrini, Järvamaal 1,3 ja 1,9 tündrini ning Läänemaal 1,05 ja 1,3 tündrini.¹⁴ Samal ajal leidis mõisaid, kus keskmine rukkikülv töövõimelise mehe kohta oli tunduvalt suurem kui maakondlik keskmine (rühm I).

Tabel 4¹⁵

Rukkikülv tööjõulise mehe kohta mõisa- ja talupõllul
Rühm I

Mõisa nimi	Tööjõulise mehe kohta rukkikülvi (tündrites)			Mõisa- ja talukülvi suhe
	mõisapõllul	talupõllul	kokku	
Järvamaa:				
Moe (Ambla khk.)	2,22	2,36	4,58	1 : 1,06
Nõmmküla (Ambla khk.)	1,72	2,62	4,34	1 : 1,52
Käravete (Ambla khk.)	1,32	2,68	4,00	1 : 2,03
Virumaa:				
Kloodi (Rakvere)	1,68	2,87	4,55	1 : 1,71
Küti (Viru-Jaagupi)	1,63	2,65	4,28	1 : 1,63
Põllula (Viru-Jaagupi)	1,47	2,52	3,99	1 : 1,71
Konju (Jõhvi khk.)	1,49	1,72	3,21	1 : 1,15
Harjumaal:				
Kabala (Rapla khk.)	1,30	2,03	3,33	1 : 1,56
Hagudi (Rapla khk.)	1,32	1,88	3,20	1 : 1,42
Tuhala (Kose khk.)	1,11	1,82	2,93	1 : 1,64
Ohukatku (Rapla khk.)	1,12	1,32	2,44	1 : 1,18
Läänemaal:				
Tuudi (Karuse khk.)	1,56	1,60	3,16	1 : 1,03
Saastna (Karuse khk.)	1,14	1,66	2,80	1 : 1,46
Kasti (Märjamaa khk.)	1,20	1,53	2,73	1 : 1,28
Massu (Hanila khk.)	1,08	1,59	2,67	1 : 1,47

¹³ Maakondlikud keskmised rukkikülvid on saadud sel teel, et mõisate rukkikülvide summa tündrites on jagatud tööjõuliste meeste üldarvuga mõisates. Keskmiste arvutamisel on aluseks võetud ENSV RAKA Vahekohtu fondides säilinud külviandmed, s. o. Harjumaalt 18, Virumaalt 40, Järvamaalt 39 ja Läänemaal 46 mõisa andmed.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—256.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 26, 27, 186, 242, 245, 8, 17, 6, 10, 64, 49, 134.

Nendessamades kihelkondades leidus aga ka mõisaid, kus keskmine rukkikülv tööjõulise mehe kohta oli maakondlikust keskmisest väiksem (rühm II).

Tabel 5¹⁶

Rukkikülv tööjõulise mehe kohta mõisa- ja talupõllul
Rühm II

Mõisa nimi	Tööjõulise mehe kohta rukkikülvi (tündrites)			Mõisa- ja talukülvi suhe
	mõisa-põllul	talupõllul	kokku	
Järvamaa:				
Kirna (Türi khk.)	1,09	0,96	2,05	1 : 0,88
Mäu (Paide khk.)	1,00	1,61	2,61	1 : 1,61
Virumaa:				
Pagari (Jõhvi khk.)	0,71	1,19	1,90	1 : 1,68
Aamõis (Lüganuse khk.)	1,15	0,80	1,95	1 : 0,69
Harjumaa:				
Vahakandi (Rapla khk.)	0,62	1,18	1,80	1 : 1,90
Hertu (Rapla khk.)	0,88	0,95	1,83	1 : 1,08
Raiküla (Rapla khk.)	0,81	1,20	2,01	1 : 1,48
Läänemaa:				
Koluvere (Kullamaa khk.)	0,68	1,09	1,77	1 : 1,60
Vatla (Karuse khk.)	0,97	1,14	2,11	1 : 1,18

Toodud andmed näitavad, kuivõrd erinev oli külvi ja loomulikult siis ka saagi suurus tööjõulise mehe kohta eri mõisates.

Rukkikülvi hulk mõisapõllul töövõimelise mehe kohta kõikus Järvamaal ühest tündrist poolteise ja üksikjuhul isegi üle kahe tündri; Virumaal oli külve alla tündri kuni ligi kaks tündrit; Harju- ja Läänemaal olid väiksemad külvid alla ühe tündri, suurimad külvid küündisid aga vaevalt poolteise tündrini. Külvide seisukohalt vaadatuna oli niisiis talupoja eksploateerimine kõige suurem Järva- ja Virumaal ning mõnevõrra väiksem Harju- ja Läänemaal.

Maakondade piirides oli suurimate ja väiksemate mõisakülvide vahe kõikides maakondades ligikaudu pool tündrit (Järvamaal natuke rohkem). Maakondade-vaheliselt aga oli suurimate ja väikseimate mõisa rukkikülvide vahe tööjõulise mehe kohta üle ühe tündri.

Rukkikülv tööjõulise mehe kohta talupõllul kõigub ulatuslikumalt kui mõisapõllul. Järvamaal on see ühest tündrist kahe

¹⁶ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 66, 81, 23, 24, 19, 190, 30, 33.

ja poole, ligi kolme tündrini, Virumaal umbkaudu samades piirides, Harju- ja Läänemaal ühest kuni kahe tündrini. Niisiis on talu rukkikülvi «keskmise» kõikumine mõisate vahel maakondade piirides ligikaudu üks kuni poolteist tündrit, maakondade vaheliselt — niisama palju.

Kõigi nende erinevuste juures on aga oluline märkida, et külvid töøjõulise mehe kohta mõisa- ja talupõldudel olid omavahel tihedalt seotud, käisid n.-õ. käsikäes. Nendes mõisates, kus külv töøjõulise mehe kohta mõisapõllul oli maakondlikust keskmisest suurem, oli ta sellest suurem ka talupoja põllul. Ja vastupidi: suhteliselt väiksema külviga mõisapõllul kaasneb ka väiksem külv talupõllul. Sellisest seosest ei leia me peaaegu ühtki erandit. See näitab, et mõisapõldude laiendamisega XVIII sajandil ei käinud paratamatult kaasas talupõldude vähenemine.¹⁸ Suuremad külvid töøjõulise inimese kohta olid just nende mõisate põldudel, kus ka talude külvid olid suhteliselt suuremad.

Millest olid siis tingitud suured erinevused külvi ulatuses eri mõisates?

Erinevusi mõisa- ja talukülvides töøjõulise mehe kohta ei põhjustanud mitte ainult erinevad looduslikud tingimused, vaid ka mitmesugused majanduslikku laadi tegurid ja traditsioonid, mida püüamegi allpool lähemalt vaadelda.

Juba õige vanal ajal võttis mõisnik talupoja maksustamisel aluseks talupoja külvi suuruse. Sellest on tulnud ka maksustamisühiku nimetus «adra». Siinkohal ei hakka me pikemalt käsitleda selle maksustamisühiku (adramaa) suurust ja tema muutumist ega ka temalt nõutavate koormiste suuruse dünaamikat eelnenud sajandite jooksul. Märgime vaid niipalju, et vaatamata sajandite jooksul asetleidnud mitmesugustele muutustele külvi ja koormiste suurustes enestes valitses ikka ja alati seos just talupoja kasutuses oleva maa suuruse (külvi) ja mõisa koormiste vahel. Vaid mitmesuguseid ametimehi, nagu mõldreid, kõrtsmikke jt., maksustati teistel alustel.

Töøjõulise inimese kohta tuleva teokoormise suurendamisega kaasnes ka talupõldude (külvide) traditsioonikohane laiendamine. Nii kujuneski välja, et nendes mõisates, kus 1803. aastal olid kõige suuremad teokoormised teopäevades, olid ka kõige suuremad mõisa- ja talukülvid. Selle väite illustreerimiseks esitame andmed korralise teo suuruse kohta samades mõisates.

Tabelitest näeme, et 1732. aastal olid korralise teo koormised töøjõulise mehe kohta kõikides mõisates (s. t. nii I kui ka II rühmas) enam-vähem ühesugused.

1803. aastaks oli keskmine teokoormis teopäevades aga suurem nendes mõisates, kus ka külv töøjõulise mehe kohta oli

¹⁸ Selliselt väidetakse näiteks «Eesti rahva ajaloo» III, Tartu 1935, lk. 1340, 1341, 1344 jm.

Tabel 6¹⁹

Korralise teo suurus tööjõulise mehe kohta mõisates, kus külv ületas maakondliku keskmise külv (päeva nädalas, rakmetegu aastaringsest, jalategu kevade- ja sügisperioodil)

(I rühma mõisad)

	1732. a.		1765. a.		1803. a.	
	Rakme	Jala	Rakme	Jala	Rakme	Jala
Järvamaa:						
Moe (Ambla khk.)	1,00	1,00	1,15	0,98	1,09	1,45
Nõmmküla „	1,15	1,56	1,09	1,49	2,13	2,75
Käravete „	1,51	1,83	R ²⁰	R	1,85	179,
Virumaa:						
Kloodi (Rakvere khk.)	1,32	0,79	R	R	1,77	2,65
Küti (Viru-Jaagupi khk.)	1,33	2,17	R	R	1,98	2,78
Pöllula „	1,20	1,20	1,28	1,28	1,68	2,52
Konju (Jõhvi khk.)	0,77	0,77	1,21	2,66 ²¹	1,28	1,91
Harjumaa:						
Kabala (Rapla khk.)	1,82	1,51	1,57	1,44	1,97	1,97
Hagudi „	1,07	0,85	1,85	1,85	1,68	1,68
Tuhala (Kose khk.)	1,52	1,64	1,46	1,46	1,46	2,14
Ohukatku (Rapla khk.)	1,40	1,40	2,03	2,11	1,76	1,62
Läänemaa:						
Tuudi (Karuse khk.)	0,67	0,50	1,36	1,09	1,92	1,92
Saastna „	1,50	0,67	1,42	1,60	1,92	1,96
Kasti (Märjamaa khk.)	1,58	1,06	R	R	2,15	2,15
Massu (Hanila khk.)	1,53	1,22	1,75	1,26	1,94	1,06

Tabel 7²²

Korralise teo suurus tööjõulise mehe kohta mõisates, kus külv oli väiksem kui maakondlik keskmine külv (päeva nädalas, rakmetegu aastaringsest, jalategu kevade- ja sügisperioodil)

(II rühma mõisad)

	1732. a.		1765. a.		1803. a.	
	Rakme	Jala	Rakme	Jala	Rakme	Jala
Läänemaa:						
Koluvere (Kullamaa khk.,)	2,48	0,88	R	R	1,16	1,26
Vatla (Karuse khk.)	1,23	2,32	R	R	2,18	2,15

¹⁹ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 6, 8, 10, 17, 26, 27, 49, 64, 134, 186, 242, 245.

²⁰ R tähendab, et mõis võttis omaks rootsiaegse adramaade arvu. Need mõisad maarevisjonidel vakuraamatuid ei esitanud.

²¹ Tingitud suure hulga vabadike suhteliselt suurest jalapäevade arvust.

²² ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 19, 23, 24, 30, 33, 66, 81, 190.

	1732. a.		1765. a.		1803. a.	
	Rakme	Jala	Rakme	Jala	Rakme	Jala
Harjumaas:						
Vahakandi (Rapla khk.)	1,29	1,21	R	R	1,18	— ²³
Hertu „	1,60 ²⁴	—	1,16	1,16	1,47	1,35
Raiküla „	1,54	1,30	1,38	1,57	1,24	1,42
Virumaa:						
Pagari (Jõhvi khk.)	0,35	0,48	R	R	1,20	1,67
Aamõis (Lüganuse)	0,32	0,32	R	R	0,60	1,20
Järvamaa:						
Kirna (Türi khk.)	1,23	1,23	R	R	0,88	0,88
Mäu (Paide khk.)	1,21	1,21	R	R	1,34	1,06

suurem (s. t. I rühmas).²⁵ Korralise teotöö kasv on siin tavaliselt aset leidnud nii ajavahemikus 1732—1765 kui ka 1765—1803. Seevastu mõisates, kus külv tööjõulise mehe kohta oli 1803. a. allpool maakondlikku keskmist (II rühm), me korralise teotöö kasvu teopäevades võrreldes 1732. aastaga enamikul juhtudel ei näe, või on see siis olnud väga väike.

XVIII sajandi teisel poolel ja lõpus valitsenud olukordade analüüsimisel tuleb niisiis ka teotöö seisukohalt teopäevades eristada kahesuguseid mõisaid. Ühed olid suure teokoormisega (teopäevades) mõisad, kus olid ka kõrgemad mõisa- ja talukülvid tööjõulise mehe kohta.²⁶ Nagu järgnevalt näeme, hakkas nendes mõisates suur teokoormis sajandi lõpus juba negatiivselt mõjuma talukülvidele. Samal ajal oli teistes mõisates nii külv kui ka talupoegade tegu mõisale teopäevades inimese kohta tunduvalt väiksemad kui esimestes. Niisiis ei olnud teokoormise ülemäärane kasv nendes mõisates talukülvide väiksuse põhjuseks. Oleks külv nende mõisate põldudel ja tegu nendes mõisates kõige kõrgemad olnud (või vähemalt kõige suuremate hulka kuulunud), siis võiksime arvata, et seal kunagi varem oli talupoja külv töövõimelise mehe kohta suurem kui sajandi lõpus ja et see nüüd liigse teokoormise tõttu on pidanud vähenema. Nüüd aga niisugust oletust teha ei saa. Nii mõisakülv kui ka tegu töövõimelise mehe

²³ Täpsemad andmed puuduvad.

²⁴ s. o. koos jalapäevadega.

²⁵ Erandiks on Moe mõis (Ambla kihelkonnas), kus mõisnik nõudis eriti suurte tükitöönormide täitmist, nii et päevanormi tegemiseks kulus kaugelst rohkem kui üks päev.

²⁶ Iseloomulik on veel see, et nendes mõisates oli korralise teopäeva kohta langev mõisakülvi hulk suurem kui teise rühma mõisates. Siit vajadus teokoormise suuruse määramisel alati koos jälgida teokoormise suurust teopäevades ja teopäeva kohta langevat töö hulka mõisas. Vt. lähemalt «Teotöö kasvust ja selle saavutamise mõnedest meetoditest Eestimaa mõisates XVIII sajandil».

kohta olid nendes mõisates kogu XVIII sajandi jooksul tavaliselt enam-vähem ühel tasemel, olles aga madalamad kui nendes mõisates, kus sajandi lõpus olid suured mõisakülvid ja korralise teo päevad.

Ilmselt on tegemist kahesuguse arengusuunaga. Ühed mõisad on teraviljakasvatuses piirdunud peamiselt selle laiendamisega tööjõuliste inimeste juurdekasvu arvel (II rühm). Teistes on lisaks tunduvalt suurendatud mõisa teokoormist tööjõulise mehe kohta ja ühenda des selle talupoegade huviga laiendada teraviljatootmist taludes on saavutatudki tööjõulise mehe kohta suuremad külvivid nii mõisa- kui ka talupoollul (I rühm).

Konstateerinud selliseid erinevaid arengusuundi ja -taset, peame tahtmatult küsima: miks ei suurendatud siis talupoegade teokoormisi ja mõisakülve kõikjal ühtviisi? Loomulikult võisid igas mõisas selleks olla omad eri põhjused, kus põlluks kõlblike

Tabel 8²⁷

Talude ja tööjõuliste meeste arv mõisates

I rühma mõisad

II rühma mõisad

Suhteliselt suurema külviga (tööjõulise mehe kohta) mõisad	1803. a.		Suhteliselt väiksema külviga (tööjõulise mehe kohta) mõisad	1803. a.	
	Talude arv	Töö- võime- lisi mehi		Talude arv	Töö- võime- lisi mehi
J ä r v a m a a					
Moe (Ambla)	21	58	Kirna (Türi)	58	169
Nõmmküla „	20	32	Mäu (Paide)	61	161
Kärvete „	33	68			
V i r u m a a					
Kloodi (Rakvere)	36	77	Pagari (Jõhvi)	97	255
Küti (Viru-Jaagupi)	51	110	Aamõis (Lüganuse)	57	130
Põllula „	45	107			
Konju (Jõhvi) „	18	47			
H a r j u m a a					
Kabala (Rapla)	32	90	Vahakandi (Rapla)	35	97
Hagudi „	13	37	Hertu „	130	311
Tuhala (Kose)	36	92	Raiküla „	95	273
Ohukatku (Rapla)	24	58			
L ä ä n e m a a					
Tuudi (Karuse)	22	61	Koluvete (Kultamaa)	216	547
Saastna „	91	214	Vatla (Karuse)	51	124
Kasti (Märjamaa)	50	106			
Massu (Hanila)	45	102			

²⁷ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 6, 8, 10, 17, 19, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 49, 64, 66, 81, 186, 190, 242, 245.

maade vähesus, kus halb töö organisatsioon jne. Kõigile neile mõisatele, kus külv ühe töövõimelise mehe kohta oli alla maakondliku keskmise (rühm II), on aga ühine see, et nad on suhteliselt suuremad mõisad, s. t. suurema arvu talude ja töajõuliste inimestega.

Talusid oli teise rühma mõistes tavaliselt üle 50 ja töajõulisi mehi rohkem kui 100.

Seevastu mõisad, kus külv töövõimelise mehe kohta ületas maakondliku keskmise (rühm I), olid talude ja inimeste arvu poolest väiksemad, talusid 20—50 ja töajõulisi mehi kuni 100.

Siit järeldub, et kehtiva teorjusliku süsteemi juures oli töö organisatsioon ja tulemused suurtes mõisates suhteliselt nõrgemad kui väikestes ja keskmistes mõisates. Esinevad erandid (näiteks Saastna mõis Läänemaal) näitavad, et see võis olla ka teisiti, kuid tüüpiliselt oli XVIII sajandi lõpul Eestimaal töötootlikkus suurtes mõisates madalam kui keskmistes ja väikestes mõisates.

Suurte mõisate omanikud said rohkem tulusid juba tänu mõisa suurusele. Ja et nendes mõisates olid teotingimused sageli kergemad kui väikestes, siis valgus ka mujalt inimesi just sinna. Seetõttu jõuavad suured mõisad tavaliselt ka varemini rootsiaegse adramaade arvu omaksvõtmiseni kui väikesed (vt. tabelid 6 ja 7). Nende mõisate omanike tulud kasvasid sajandi jooksul küllalt jõudsasti tänu sellele töajõuliste inimeste arvu suurenemisele.

Väikeste mõisate omanikud seevastu püüavad oma tulusid suurendada iga üksiku talupoja ekspluateerimise tugevdamisega. Ja et seda oli kergem saavutada, kui kõrvuti mittemajandusliku sunniga rakendati ka talupoja majanduslikku huvi, siis leiabki XVIII sajandi jooksul nendes mõisates aset teokoormise kasv koos talukülvide kasvuga. Nende mõisate majanduslikud tulemused XVIII sajandil näitavad, et teorjuse tingimustes oli võimalusi teravilja tootmise oluliseks suurendamiseks töajõulise inimese kohta nii mõisa- kui ka talupõllul, ning et neid võimalusi osa mõisnikke ka praktikas rakendas.

Asjaolu, et suurtootmine teraviljakasvatuses andis XVIII sajandi lõpus Eestimaal halvemaid tulemusi kui tootmine väikestes ja keskmistes mõisates, on tollal maal valitsenud olukorrale majanduslikust seisukohast teravaks hukkamõistuks. Ühtlasi näitab see, et suurte ja väikeste mõisate omanikud seisid sajandivahetusel mõisamajanduse edasiarendamises mõnevõrra erineva olukorra ning probleemide ees. Ilmekalt tuleb see esile, kui vaadelda ja võrrelda olukordi erineva suurusega taludes. Selleks jaotame talud veoloomade arvu järgi kolme gruppi (esimeses grupis talud, kus oli 0—1 veoloom, teises grupis 2—3 veoloomaga talud, kolmandas grupis talud 4 ja enama veoloomaga).

Mõisates, kus rukkikülv töajõulise mehe kohta ületas maa-

kondliku keskmise, (I rühm), oli 1803. aastal talu rukkikülv esimese grupi taludes tavaliselt kõikide talude keskmisest külvist väiksem (üksikjuhtudel, kus see suurem oli, moodustasid esimese grupi talude tööjõulised mehed tavaliselt väga väikese osa tööjõuliste meeste üldarvust). Teise grupi taludes seevastu oli külv peaaegu kõikjal suurem kui talude keskmine külv mõisa kohta. Kolmanda grupi taludes oli külv enam-vähem niisama suur kui keskmine külv, kuid valdavalt väiksem kui teise grupi taludes (vt. tabel 9).

Eeltoodu näitab, kuivõrd sügavalt oli Eestimaa küla XVIII—XIX sajandi vahetusel kriisinähtustest haaratud. Kuigi keskmised külvivid on kõrged, tuleb kolmanda grupi, s. o. veoloomade poolset tugevamate taludes külvi töövõimelisele mehele paljudel puhkudel vähem kui veoloomade poolset väiksemates taludes. Nagu näeme lisan toodud tabelitest, oli nendes mõisates ka teopäevade arv just kolmanda grupi taludes väga kõrgele viidud, nii et see hakkas takistama talupoegadel oma põldude harimist. Seepärast vähenesid talukülvivid tööjõulise inimese kohta kõigepealt kolmanda rühma taludes.

Mõisates, kus rukkikülv töövõimelise mehe kohta ei ulatanud maakondliku keskmiseni (II rühm), oli 1803. aastal talu rukkikülv esimese grupi taludes märgatavalt väiksem kui kõikide talude keskmine (või puudus üldse). Teise grupi taludes kõikus külv enam-vähem keskmise külvi tasemel (esineb ka suuremaid kõrvalekaldumisi mõlemale poole). Kolmanda grupi taludes oli külv aga tavaliselt suurem kui keskmine külv mõisas ja enamikul puhkudel ka suurem kui teise grupi taludes. Sellest on ka üksikuid erandeid, millede puhul kõrvalekaldumised ei ole aga kuigi suured (vt. tabel 10).

Kui võrdleme omavahel I ja II rühma mõisate vastavaid talude grappe, selgub, et tööjõulise mehe kohta väiksema külviga mõisates (rühm II) oli kõikides talude gruppides külv väiksem kui tööjõulise mehe kohta suurema külviga mõisates (rühm I). Nagu nägime eespool, tuli nendes mõisates ka mõisakülv tööjõulise mehe kohta vähem (vt. tabel 5). II rühma mõisates olid ka teokoormised kõigis talude gruppides madalamad, kohati isegi tunduvalt madalamad. See näitab, et nendes mõisates ei olnud teotöö inimese kohta ka kõige suuremates taludes viidud mujal rakendatava maksimaalse piirini. Külv nende mõisate põldudel oli loomulikult siis ka suhteliselt väiksem. Korralise teotöö aja seisukohalt vaadatuna laseb see asjaolu eeldada reserve olemasolu viimastes, s. t. võimalust teotööd tõsta mujal tuntud ja rakendatud maksimaalsete piirideni, et sel teel suurendada mõisakülve. Täheandab, nendes mõisates kolmanda grupi talud ei tundnud tööjõust niivõrd puudust, et see oleks sundinud külvi talus inimese kohta vähendama. Öeldut kinnitab veel asjaolu, et siin kolmanda grupi taludes on tavaliselt suurem

Rukkikülvi suurus tööjõulise mehe kohta talude suurusgruppide viisi
 I rühma mõisates

Mõisa nimi	Talude arv	Talude kesk- mine rukkikülv (tünd- rites)	Talude suurusgrupid				Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)		
			0—1 veoloom		2—3 veolooma			4 ja rohkem veolooma	
			Tööjõuliste meeste % arvust	Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)	Tööjõuliste meeste % arvust	Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)		Tööjõuliste meeste % arvust	Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)
J ä r v a m a a									
Moe (Ambla khk.)	21	2,36	39,7	2,25	36,2	2,48	24,1	2,32	
Nõmmküla (Ambla)	20	2,62	18,8	1,00	25,0	3,00	56,2	3,00	
Kärvete (Ambla)	35	2,68	4,4	—	36,8	2,72	58,8	2,85	
V i r u m a a									
Kloodi (Rakvere)	36	2,88	5,2	2,50	31,2	3,13	63,6	2,79	
Küti (Viru-Jaagupi)	51	2,65	1,8	2,75	35,5	2,72	62,7	2,60	
Põllula	45	2,52	10,3	2,73	52,3	2,57	37,4	2,40	
Konju (Jõhvi)	18	1,72	17,0	0,38	57,5	2,00	25,5	2,00	
H a r j u m a a									
Kabala (Rapla)	32	2,29	—	—	5,6	2,10	94,4	2,31	
Hagudi (Rapla)	13	1,88	—	—	10,8	2,50	89,2	1,80	
Tuhala (Kose)	36	1,82	2,2	2,83	31,5	1,93	66,3	1,73	
Ohukatku (Rapla)	24	1,32	5,2	1,72	13,8	1,38	81,0	1,29	
L ä n e m a a									
Tuudi (Käruise)	22	1,60	1,6	2,50	3,3	1,25	95,1	1,60	
Saasina (Käruise)	91	1,66	4,7	—	10,3	1,66	85,0	1,75	
Kasti (Märjamaa)	50	1,53	11,3	1,08	6,6	2,43	82,1	1,51	
Massu (Hanila)	45	1,59	0,9	—	16,7	1,32	82,4	1,66	

²⁸ ENSV RAKA, f. 864, nim. I, s.-ü. 6, 8, 10, 17, 26, 27, 49, 64, 134, 186, 242, 245.

Rukkikülvi suurus tööjõulise mehe kohta talude suurusgruppide viisi
II rühma mõisates

Mõisa nimi	Talude arv	Talude suurusgrupid					
		0—1 veoloom		2—3 veolooma		4 ja enam veolooma	
		Tööjõuliste meeste % meeste üld- arvust	Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)	Tööjõuliste meeste % meeste üld- arvust	Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)	Tööjõuliste meeste % meeste üld- arvust	Rukkikülvi tööjõulise mehe kohta (tündrites)
L ä ä n e m a a							
Vatla (Karuse)	51	1,14	—	8,9	1,75	87,9	1,13
Koluvere (Kullamaa)	216	1,10	1,00	26,3	0,84	69,7	1,20
H a r j u m a a							
Vahakandi (Rapla)	36	1,18	0,83	15,5	1,12	80,4	1,21
Hertu (Rapla)	130	0,95	0,45	16,7	1,13	56,9	1,12
Raiküla (Rapla)	95	1,20	0,85	11,7	0,91	84,6	1,26
V i r u m a a							
Pagari (Jõhvi)	97	1,19	1,09	55,3	1,24	36,1	1,13
Aamõis (Lüganuse)	57	0,80	0,71	39,2	0,67	50,0	0,92
J ä r v a m a a							
Mäu (Paide)	61	1,61	1,11	26,7	1,58	67,7	1,66
Kirna (Türi)	58	0,96	—	7,7	1,07	88,2	1,00

²⁰ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 19, 23, 24, 30, 33, 66, 81, 190.

külv tööjõulise mehe kohta kui teise grupi taludes (vt. tabel 10).

Niisiis näitab külvide ja teokoormiste analüüs talude gruppide viisi, et II rühma mõisates ei takistanud tootmise arendamist mitte töötajate seisukohalt äärmise piirini viidud teotöö, nagu I rühma mõisates, vaid väga väikesed talukülvid tööjõulise inimese kohta ja talupoja külv suhtes kõrgele viidud teotöö. Viimase väite kinnituseks esitame andmed, kui palju tuli talupojal ühe tündri rukkikülvi eest mõisale korralist rakme- ja jalategu teha.

Tabel 11³⁰

Korralise teo päevi nädalas talupoja ühe tündri rukkikülvi kohta

I rühma mõisad	1803. a.		II rühma mõisad	1803. a.	
	Rakme	Jala		Rakme	Jala
J ä r v a m a a					
Moe (Ambla)	0,46	0,62	Kirna (Türi)	0,91	0,91
Nõmmküla „	0,81	1,05	Mäu (Paide)	0,83	0,66
Kärvete „	0,69	0,67			
V i r u m a a					
Kloodi (Rakvere)	0,61	0,92	Pagari (Jõhvi)	1,01	1,40
Küti (Viru-Jaagupi)	0,75	1,05	Aamõis (Lüganuse)	0,75	1,50
Põllula „	0,67	1,00			
Konju (Jõhvi)	0,74	1,11			
H a r j u m a a					
Kabala (Rapla)	0,86	0,86	Vahakandi (Rapla)	1,00	— ³¹
Hagudi „	0,89	0,89	Hertu „	1,55	1,43
Tuhala (Kose)	0,81	1,17	Raiküla „	1,03	1,19
Ohukatku (Rapla)	1,33	1,23			
L ä ä n e m a a					
Tuudi (Karuse)	1,20	1,20	Koluvere (Kullamaa)	1,06	1,15
Saastna „	1,15	1,19	Vatla (Karuse)	1,90	1,87
Kasti (Märjamaa)	1,41	1,41			
Massu (Hanila)	1,22	0,67			

Näeme, et just II rühma mõisates, s. o. tööjõulise mehe kohta väiksema külviga mõisates, nagu Kirna, Pagari, Aamõis, Hertu, Vatla, on korraline tegu talupoja ühe tündri rukkikülvi kohta kõige ulatuslikum. Loomulikult oli siin talupoeg kõige kategoorilisemalt teo suurendamise (s. t. ka mõisapõllu laiendamise) vastu. On ju renditingimused maa seisukohalt temale kõige

³⁰ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 6, 8, 10, 17, 19, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 49, 64, 66, 81, 134, 186, 190, 242, 245.

³¹ Ei ole teada.

halvemad, samuti ka võimalused teotöö kasvades oma põlde laiendada.

Arvutused talupoegade kasutusse jääva teravilja hulga kohta näitavad, et nendes mõisates, kus teravilja tootmine oli suhteliselt kõrgem, s. t. I rühma mõisates, jäi teise ja kolmanda grupi taludel teravilja ka müügiks peale enese tarbimise. Talude edasine suurendamine nendes mõisates ei näi aga enam kaasa toovat müügiteravilja hulga suurenemist, vaid paljudel puhkudel selle vähenemist taludes. Siin tuleb ilmsiks vastuolu: mõisnik püüab suurte talude kaudu tootmist veelgi laiendada, kuna aga talupojal kaob huvi talu edasise suurendamise vastu.

Teisel pool on mõisad (II rühm), kus suuremates taludes on teravilja ülejääk talus küll mõnevõrra suurem kui väiksemates taludes, kuid kus see jääk kõikides talude rühmades on nii väike, et sellest jätkub vaevalt toiduks, mitte aga müügiks. Ka sellistes tingimustes puudub talupojal huvi talu suurendamise vastu. Nagu eespool nägime, valitsesid nendes mõisates selline olukord ja teravilja tootmise enam-vähem niisugune tase taludes kogu XVIII sajandi jooksul. Tootmistaseme seisukohalt ei ole siin erilist muutust halvenemisele aset leidnud. Sajandi lõpuks nendes mõisates ilmneva talupoegade terava rahulolematuse põhjuseks ei ole liiati kõrged teokoormised ega ka teraviljatootmise vähenemine taludes, vaid selle vähesuse eriti terav tunnetamine uutes ajaloolistes tingimustes — kaubamajanduse arenemise tingimustes.

Kui teraviljatootmise selline madal tase nende mõisate taludes andis sajandi jooksul valitsenud naturaalmajapidamise tingimustes talupoegadele hädapärase toiduse, stimuleerimata neid tootmise intensiivistamisele, siis sajandi viimastel aastakümnetel, kui kasvavad turusuhted (kaubatootmine) haaravad ikka enam mitte ainult mõisamajandust, vaid ka talupoegi, annavad raske majanduslik olukord ja arenguvõimaluste puudumine suhteliselt madala tootmistasemega mõisates (II rühm) end eriti teravalt tunda.

* *
*

Seoses külvide suure kasvuga mõisapõldudel leiavad sajandi jooksul aset mõisa keskmise suuruse kasv ja samuti ka olulised ümberpaiknemised mõisate suurusrühmades külvi seisukohalt vaadates. 1680-ndatel aastatel domineerisid mõisad rukkikülviga 1—50 tündrit (kogu teraviljade külviga mõisa põllule 1—100 tündrit).³² Sellised moodustasid 60—70% mõisate üldarvust. Suuri mõisaid — aastase rukkikülviga 100—200 tündrit — leidis

³² Rühmitamisel on aluseks võetud ainult mõisakülvide suurused. Et koos mõisate külvidega kasvasid ka talude külvid, siis toob rühmitamine kogukülvide alusel esile samasugused arengusuunad.

väga vähe, alla 10% üldarvust.³³ Niisugune olukord valitses ka 1732. a. revisjoni ajal. Suuri mõisaid oli siis veelgi vähem.

XVIII sajandi lõpus oli mõisaid aastase rukkikülviga 1—50 tündrit maakonniti erinevalt, kuid mitte rohkem kui 25—30%; nüüd domineerisid mõisad rukkikülviga 50—100 tündrit (30—40%). Suuri mõisaid rukkikülviga 100—200 tündrit leidis 20—30% ja Eestimaa oludes väga suuri mõisaid, aastase rukkikülviga mõisapõllule üle 200 tündri, 5—10% mõisate üldarvust.³⁴

Mõisate arv Eestimaal XVIII sajandi jooksul oluliselt ei muutunud. 1732. aasta maanimistuse alusel oli eramõisatena kasutusel 528 mõisat, peale selle veel 28 riigimõisat, 6 rüütelkonna mõisat ja 10 linnamõisat.³⁵ Kõik kokku 572 maanimistuse ühikut. 1774. aasta maanimistuse leidub eramõisaid 596 (ehk 522 maanimistuse ühikut), riigimõisaid 14 ja mitmesuguseid muid mõisaid, nagu hospitalimõisad jne. — 15.³⁶

Maakonniti jagunesid era- ja riigimõisad 1696. ja 1774. aastal järgmiselt:

Tabel 12³⁷

Era- ja riigimõisate arv maakonniti

Maakond	1696. a.		1774. a.	
	Eramõisaid	Riigimõisaid	Eramõisaid	Riigimõisaid
Harjumaa	91	64	146	5
Virumaa	109	33	159	2
Järvamaa	42	41	88	3
Läänemaa	68	57	129	4
Kokku	310	195	522	14

Eeltoodu näitab, et XVIII sajandi kolme esimese veerandi jooksul mõisate arvulist killustumist ei toimunud, vaid leidis aset nende põllupinnaline suurenemine.

Ühtlasi võime täheldada mõisate koondumist üksikute perekondade kätte. 1732. aastal oli 36 perekonna valduses 282 mõisat ehk 19,6% perekondade käes 53,4% eramõisate üldarvust.³⁸

³³ Vt. võrdluseks A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund 1954, lk. 57—58. Autoril on erinev klassifitseerimise alus, kuid ta jõuab samadele tulemustele.

³⁴ Aluseks on võetud 1803. a. vakuraamatute andmed, ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—245.

³⁵ ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. g I 6.

³⁶ ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. g I 14.

Vrd. A. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, lk. 19.

³⁷ Alus: 1696. aasta maanimistuse ja 1774. a. maanimistuse.

³⁸ Üldse esineb 1732. a. maanimistuse 184 mõisnike perekonnanime.

Kõige rohkem, 26 mõisat, oli Wrangelitel (142⁹/₁₀ revisjoni adramaad), 19 mõisat kuulus Tiesenhausenitele (208⁴/₅ revisjoni adramaad), 18 mõisat Stackelbergidele (181 revisjoni adramaad), 11 mõisat Üxküllidele (76²/₅ revisjoni adramaad), 10 mõisat Lodedele (63⁴/₅ revisjoni adramaad), 9 mõisat oli viiel perekonnal (Rosen, Berg, Rehbinder, Zöge, Baranoff), 8 mõisat kolmel perekonnal (Bohn, Nieroth, Fock), 7 mõisat samuti kolmel perekonnal (Budberg, Derfelden, Delming), 6 mõisat kaheksal perekonnal (Fersen, Stahl, Bistram, Löwen, Ulrich, Taube, Lantinghausen, Wartmann), 5 mõisat kaheteistkümmel perekonnal, Perekondi, kellele kuulus 4 mõisat, leidus 11, kolme mõisaga perekondi oli 20, kahe mõisaga perekondi 26 ja ühe mõisa omanikke 90.

Võrreldes 1696. a. maanimistuga on seal esinevast 179 perekonnanimest 1732. aastaks kadunud 119 nime, milledest valdav osa, ligikaudu 80, kuulusid rootsi mõisnikele.³⁹ Üksikud järelejäänud rootslased on oma nimed saksapäranud, nii näiteks on Crusenstierna'st saanud Krusenstern, Lantinghusen'ist Lantinghausen, Morenskiöld'ist Mohrenschild jne. Venepäraseid mõisnikunimesid leidub 1732. aasta maanimistus vaid üks.⁴⁰

1774. aastaks on 28 perekonna kätte koondunud 313 mõisat, s. t. et 17,5% perekondadest valdab 52,5% mõisatest.⁴¹ Kõige suuremaks mõisate omanikuks on tõusnud Stackelbergide perekond — 30 mõisat 407²³/₄₀ revisjoni adramaaga.⁴² Wrangelite perekond valdab 21 mõisat 154³¹/₈₀ revisjoni adramaaga. Tiesenhausenite perekonnal on 20 mõisat 320³⁷/₄₀ revisjoni adramaaga, Rosenitel 19 mõisat 174¹/₂₀ revisjoni adramaaga, Baranoffidel 19 mõisat 157¹/₄₀ revisjoni adramaaga, Fersenitel 16 mõisat 174⁷/₈ revisjoni adramaaga, Üxküllidel 13 mõisat 169⁷/₄₈ revisjoni adramaaga, 12 mõisat on Rehbinderitel, Mohrenschild'idel ja Maydellidel, 10 mõisat Ulrich'itel, 9 mõisat Hastfer'itel, Taubedel ja Helfreich'idel, 8 mõisat Mannteuffel'itel ja Staal'idel, 7 mõisat on kuuel perekonnal, 6 mõisat viiel perekonnal, 5 mõisat 11 perekonnal, 4 mõisat 17 perekonnal, 3 mõisat 13 perekonnal, 2 mõisat 30 perekonnal ja 61 perekonnal on vaid üks mõis.⁴³

Näeme, et sellel ajavahemikul (1732—1774) vähenes just nende perekondade arv, kellede käes oli üks mõis, ja need mõisad läksid üle perekondadele, kus oli mitu mõisat. Nii läks 90-st ühele perekonnale kuulunud mõisast 46 mõisat üle nendele perekondadele, kus oli juba üle kolme mõisa, ja 26 mõisat pere-

³⁹ 1696. aasta maanimistus on 91 saksa ja 88 rootsi perekonnanime, mis näitab rootsi mõisnike suurt osa tol perioodil.

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. g I 6.

⁴¹ Kui võtta aluseks külvipinnad, siis oli kontsentratsioon veelgi suurem, sest rikkamate ja suuremate aadliperekondade käes olid just suuremad mõisad.

⁴² Üldse oli Eestimaal 1774. a. revisjoni ajal 6739 revisjoni adramaad.

⁴³ ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. g I 14.

kondadele, kes valdasid 2—3 mõisat. Nendest, kellel oli 1732. aastal üks mõis, säilitavad selle 1774. aastaks vaid 18 perekonda.

Kõik see näitab XVIII sajandil asetleidnud mõisate kontsentreerumist üksikute balti-saksa aadliperekondade kätte.

Milliseks XVIII sajandil kujunesid kõige eelõeldu foonil mõisate sissetulekud teraviljakasvatusest?

Võttes aluseks rukkikülvi suuruse mõisapõldudel töøjõulise mehe kohta ja arvutades selle alusel välja saagi ning lisades juurde talupoja teraviljakoormise, saame meie mõisa teravilja sissetuleku töøjõulise mehe kohta. Need arvutused näitavad, et 1680-ndatel aastatel kõikus see maakonniti 4,4—7,2 tündrini, olles kõige väiksem Läänemaa ja kõige suurem Järvamaa mõisates. 1803. aastaks oli see tõusnud 9,4-13,6 tündrini, olles Harju-, Viru- ja Läänemaal enam-vähem ühesuurune, Järvamaal mõnevõrra suurem.

Iseloomulik on seejuures talupoegade teraviljakoormise osa vähenemine mõisa teraviljasissetulekus. 1680-ndatel aastatel oli teravilja puhassaak mõisate põldudelt vaid kaks korda suurem (Läänemaal 1,4 korda suurem) kui talupoegade teraviljakoormised. 1803. aastal on puhassaak mõisa enese põldudelt aga juba 6,0—8,1 korda suurem kui talupoegade teraviljakoormised. Suhte selline järsk muutumine on tingitud nii mõisa puhassaakide tõusust (4—5 tündrilt 8—11,5 tündrile) kui ka teraviljakoormiste vähenemisest (1,8—2,3 tündrilt 1,2—1,9 tündrile). Ja et mõisate põllud hariti pärisoriste talupoegade teotööga, siis näitab see teorendi nii absoluutset kui ka suhtelist kasvu võrreldes rendi naturaalse osaga — talupoegade teraviljakoormisega (vt. tabel 13).

XVIII sajandi jooksul asetleidnud mõisate teraviljatoodangu ja sissetulekute üldise kasvu juures oli mõisate teraviljasissetulek sajandi lõpus eri mõisates vägagi erinev. Maakondlikust keskmisest külvist töøjõulise mehe kohta suurema külviiga mõisates (I rühm) ulatus mõisa teraviljasissetulek Järva- ja Virumaal 14—17 tündrini töøjõulise mehe kohta, paiguti oli see veelgi suurem. Harju- ja Läänemaal oli see 11—14 tündrit. Maakondlikust keskmisest külvist töøjõulise mehe kohta väiksema külviiga mõisates (II rühm) oli mõisate teraviljasissetulek Viru- ja Järvamaal 10—11 tündrit, Harju- ja Läänemaal 7—9 tündrit (vt. tabel 14).

Kuna töøjõulise mehe kohta maakondlikust keskmisest väiksema külviiga mõisateks olid, nagu me juba eespool nägime, talude ja inimeste arvu poolest suured mõisad, kus põllupinnalised tingimused olid samasugused kui naabruses asuvates väikestes (aga töøjõulise mehe kohta suure külviiga) mõisates, siis laseb see eeldada teraviljatootmise laiendamise võimalusi ka nendes suurtes mõisates. Vaidlused, kuidas seda saavutada, olid sajandivahetusel ulatuslikud ja aktuaalsed, mõjutades oluliselt XIX sajandi alguse talurahvaseaduste väljakujunemist.

Mõisate teraviljasissetulek tööjõulise mehe kohta (tündrites)

Maaikond	1680-ndad aastad				1803. a.				Teraviljakooormise ja mõisa puhassaagi suhe			
	Mõisa rukkikülv		Talu-poegade natu-raal-maksud		Mõisa rukkikülv		Puhassaak ⁴⁶		Talu-poegade natu-raal-maksud	Kokku		
	rukis	muud tera-viljad	rukis	muud tera-viljad	rukis	muud tera-viljad						
Harjumaa	0,59	1,77	2,31	1,94	6,02	0,91	3,19	4,72	1,44	9,35	1 : 2,10	1 : 5,49
Virumaa	0,65	1,95	2,55	2,12	6,62	1,11	3,89	5,76	1,19	10,84	1 : 2,12	1 : 8,11
Järvamaa	0,71	2,13	2,76	2,33	7,22	1,34	4,69	6,96	1,94	13,59	1 : 2,10	1 : 6,01
Läänemaa	0,38	1,14	1,47	1,82	4,43	1,05	3,68	5,48	1,31	10,47	1 : 1,43	1 : 6,99

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s. ü. 940—942, fotokoopiate kogu nr. 129; f. 864, nim. 1, s. ü. 1—245.

⁴⁵ 1680-ndatel aastatel oli rukkii- ja teiste teraviljade külv ühesuurune, saagikuseks on kõigil teraviljajadel võetud 4 seemet (puhassaak 3 seemet).

⁴⁶ 1803. aastal oli teiste teraviljade külv umbes 30% suurem kui rukkikülv ja saagikus rukkil 4,5 seemet, suuviljajadel 5 seemet (puhassaak vastavalt 3,5 ja 4 seemet).

Mõisa teraviljasissetulek tööjõulise mehe kohta 1803. aastal
(tündrites)

Rühm I	Mõisa rukki- külv	Puhassaak		Kokku	Rühm II	Mõisa rukki- külv	Puhassaak		Kokku	Talupoegade natuuraalaksud	Kokku	
		Rukis	Teised tera- viljad				Rukis	Teised tera- viljad				
J ä r v a m a a												
Moe (Ambala)	2,22	7,77	11,56	1,36	20,65	1,09	3,82	5,68	0,98	10,48		
Nõmmküla "	1,72	6,02	8,96	1,88	16,86	1,00	3,50	5,20	2,25	10,95		
Kärvete "	1,32	4,62	6,88	4,12	15,65							
V i r u m a a												
Kloodi (Rakvere)	1,69	5,92	8,80	3,96	18,68	0,71	2,49	3,68	0,31	6,48		
Küti (Viru-Jaagupi)	1,63	5,71	8,48	2,54	16,73	1,15	4,03	6,00	1,12	11,15		
Põllula "	1,47	5,15	7,64	2,52	15,31							
Konju (Jõhvi)	1,49	5,22	7,76	1,12	14,10							
H a r j u m a a												
Kabala (Rapla)	1,28	4,48	6,64	1,98	13,10	0,62	2,17	3,24	1,23	6,64		
Hagudi "	1,32	4,62	6,88	2,17	13,67	0,88	3,08	4,56	1,26	8,90		
Tuhala (Kose)	1,11	3,89	5,76	1,40	11,05	0,81	2,84	4,20	1,47	8,51		
Ohukatu (Rapla)	1,12	3,92	5,84	1,02	10,78							
L ä n e m a a												
Tuudi (Karuse)	1,56	5,46	8,12	1,17	14,75	0,69	2,42	3,60	1,14	7,16		
Saastna "	1,14	3,99	5,92	1,66	11,57	0,97	3,40	5,04	1,07	9,51		
Kasti (Märjamaa)	1,20	4,20	6,24	2,40	12,84							
Massu (Hamila)	1,08	3,78	5,60	1,14	10,52							

⁴⁷ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s. ü: 6, 8, 10, 17, 19, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 49, 64, 66, 81, 186, 190, 242, 245.

Mõisate teraviljasissetuleku suure kasvuga kaasnes XVIII sajandi jooksul ka kasumite suurenemine.

Võtame näiteks Sagadi mõisa (Haljala khk.) Virumaalt, mis oli juba XVII sajandi lõpus suhteliselt suur (üle 20 adramaa). Rukkikülvi suurus mõisapõldudel oli seal 1691.—1694. a. keskmiselt 80—90 tündrit. Saak mõisapõllult 300—350 tündrit rukist.⁴⁸ Selles mõisas läks müügiks umbes 50—60 % mõisa rukkisissetulekust, s. o. 230—310 tündrit (umbes 20% kulus seemneks ja niisama palju tarbimiseks mõisas). Rukkitündri väljaveohinnaks oli nendel aastatel ligikaudu üks riigitaal. Nii küündisid siis mõisa sissetulekud rukkist umbkaudu 230—310 riigitaalrini aastas.⁴⁹

1745. a. sügisel külvati Sagadi mõisa väljadele juba 123 tündrit rukist.⁵⁰

1784. a.	rukkikülv oli	137 ¹ / ₂ ,	saak	591 tündrit
1790. a.	„	„	159	„ 857
1796. a.	„	„	170	„ 1048

Järgmistel aastatel jäi rukkikülv 160—170 tündri ja saak 650—700 tündri tasemele.⁵¹

Talupoegadelt saadava rukkikoormise osa oli nüüd palju väiksem (ligikaudu $\frac{1}{4}$ mõisa rukkikülvist), 40—50 tündrit. Kui arvata mõisa laekuvast rukkikogusest maha seemne ja mõisas tarvitava osa (mis kokku moodustasid umbes 40%), jäi müügiks 410—450 tündrit.⁵² Turuhindade järgi maksis tünder rukist sajandi lõpus $2\frac{1}{3}$ —3 rubla. Seega olid Sagadi mõisa sissetulekud ainuüksi rukkist tõusnud 230—310 riigitaalrilt 950—1350 rublani aastas.⁵³ Tegelikult oli vahe veelgi ilmsem, sest nüüd realiseeris mõis suure osa teraviljast viinana, mis tõi mõisale palju rohkem kasumit. Sagadi mõis põletas 1751/52. aastal 2919 toopi viina, 1795/96. aastal — 12 727 toopi ja 1796/97. a. — 16 666 toopi. Aastatel 1795—1797 läks viinaks üle poole müügirukkist. Vaadi viina tegemiseks kulus keskmiselt 5 tündrit vilja, mille hind oli 12—14 rubla; vaat viina aga maksis samal ajal 15—23 rubla.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1, s.-ü. 206.

⁴⁹ Võrdluseks märkigem, et samal ajal oli Eestimaa kubeneri aastapalk 2000 riigitaalrit ja kreisikomissari aastapalk 150 riigitaalrit.

⁵⁰ ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1 (A'), s.-ü. 53-a.

⁵¹ ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1, s.-ü. 53-a.

Sagadi mõisas on madalam saagikus kui maakondlik keskmine.

⁵² Vt. ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1, s.-ü. 51. Üldiselt realiseeriti Sagadi mõisas vähem rukist kui teistes niisama suurtes mõisates. Nii näiteks Triigi mõisas (Väike-Maarja khk. Virumaal), mis oli enam-vähem niisama suur kui Sagadi mõis (rukkikülv 150 tündrit), läks majapidamisraamatu andmetel heal vilja-aastal (1790. a.) müügiks 800—900 tündrit rukist (ENSV RAKA, f. 1627, nim. 1, s.-ü. 108).

⁵³ Eestimaa kubeneri aastapalk küündis nüüd 2250 rublani ja kreisikomissari aastapalk 120 rublani.

Niisamuti suurenesid mõisate tulud ka karjakasvatusest. Samas Sagadi mõisas peeti 1790-ndatel aastatel 250—300 sarvloomu, nendest 80—100 lüpsilehma, 30—40 nuumhärja ja vaid kümmekond künnihärja.⁵⁴ Piim läks peamiselt võiks, mille kogus 80 lehma kohta oli 1600—2100 naela. Head sissetulekut andsid mõisale nuumhärjad, keda peeti viinatootmisest ülejääval praagal. Hulgaliselt oli mõisas väiksemaid kariloomi: üle saja lamba, 25—30 kitse, umbes niisama palju sigu jne.⁵⁵

XVIII sajandi jooksul istutati mõisates suuri puuviljaaeda, linnalähedastes rajati juba sajandi keskel kasvuhooneid.⁵⁶ Paljudes mõisates leiame sajandi viimastel aastakümnetel hulgaliselt mitmesuguseid käsitöölisi: kangruid, viina- ja õllemeistreid jne. Tootmine mõisates oli XVIII sajandi jooksul muutunud mitte ainult ulatuslikumaks, vaid turu vajadustele orienteerudes ka mitmekülgsemaks.

Kui palju kasvasid mõisate sissetulekud XVIII sajandi jooksul, seda on raske täpselt kindlaks teha. Küll aga leidub andmeid, mis kaudselt iseloomustavad kasvu ulatust.

Kammerkontori kameriiride arvutuste järgi olid eramõisate tulud Virumaal talupoja adramaa kohta rootsi aja lõpul 24—40 riigitaalrit,⁵⁷ 1760-ndate aastate lõpul aga juba 60 riigitaalrit.⁵⁸

Mõisate sissetulekute kasvu peegeldab ka mõisa rendi- ja müügihindade tõus sajandi jooksul. Juba 1770-ndatel aastatel hindas Fr. Albaum mõisate hindade kasvu kolmekordseks ja rõhutas, et see annab tunnistust sissetulekute kasvust ning mõisnike rikkusest.⁵⁹

Järgnenud aastakümnetel, kui põllumajandussaaduste hinnad veelgi tõusid, kasvasid ka mõisate sissetulekud. A. W. Hupel hindas mõisate rendihindade tõusu sajandi viimase nelja aastakümne jooksul (1760—1790) viie- kuni kaheistkümnekordesteks ja isegi üle selle.⁶⁰ 1760-ndatel aastatel olevat adramaa rendihinnaks olnud 80—100 rubla ja väga eesrindlikes mõisates kuni 200

⁵⁴ ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1, s.-ü. 53-a.

Künnihärgi peeti mõisale selleks, et vajaduse korral neid talupoegadele, kellel oli vähe veeloomi, põllutöödeks laenutada.

⁵⁵ 1701. aastal oli Sagadi mõisas 31 lüpsilehma, 33 ikkehärja, 37 lammast, 12 kitse (ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1, s.-ü. 172).

⁵⁶ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 484.

⁵⁷ A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 1954, teeb arvestused mitmesuguste mõisate sissetulekute kohta XVIII sajandi teisel poolel, nende hulgas ka Virumaal asuvate Puritse ja Pungerja mõisate kohta. Nende arvestuste alusel oli tulu adramaalt 46—47 riigitaalrit.

⁵⁸ ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. D II, Paberürikud 6621.

⁵⁹ Albaum, Ueber die freye Ein- und Ausfuhr des Getreides in Betracht Estlands, Riga 1772, lk. 61.

⁶⁰ A. W. Hupel, Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren, Erster Theil, Riga 1796, lk. 262—263. A. W. Hupel, Von den Rechten der lief- und ehstländischen Landgüter. Der nordischen Miscellaneer 22-stes und 23-stes Stück, Riga 1790, lk. 309—310.

rubla.⁶¹ Sajandi viimasel aastakümnel aga, seoses mõisate sissetulekute kasvuga, 1000 rubla ja isegi rohkem. On ilmne, et keegi ei oleks niisuguste hindadega mõisaid rendile võtnud, kui ta ei oleks lootnud veelgi suuremat kasu saada.

Sajandivahetusel teostatud mõisate hindamisest näeme, et Järva- ja Ambla kihelkonnas asuvad Kukevere mõisas, kus rukkikülv oli 80 tündrit ja elas 50—60 tööjulist meest ($3\frac{1}{6}$ talupoja adramaad), arvestati sissetulekuid 1921 rubla 25 kopikale. Maksudeks kulus 186 rubla 8 kopikat, seega tulu 1735 rubla ja 17 kopikat aastas.⁶² Tulu talupoja adramaa kohta niisiis üle kahesaja rubla.⁶³

Harjumaal Keila kihelkonnas Morrased mõisas külvati 1803. aastal rukist 55 tündrit, peeti 55 lüpsilehma ja oli 50—55 tööjulist meest. Sissetulekuid hinnati: mõisa teraviljakasvatusest 1212 rubla 50 kopikat, lüpsilehmadelt 385 rubla, kõrtsidest 215 rubla, veski renti 100 rubla, talupoegade koormistest 220 rubla, peale selle muud väiksemad tulud. Peale maksude mahaarvamist hinnati mõisa tulu 2124 rubla $9\frac{1}{2}$ kopikale.⁶⁴

Võrdluseks märgigem, et umbes niisama suure vilja- ja aagiga Viimsi mõisas (Jõelähtme kihelkond Harjumaal) ulatusid mõisa sissetulekud 1683/84. aastal 528 riigitaalrini (sellest summast ei ole maksud maha arvatud).⁶⁵ Virumaal Lüganuse kihelkonnas asuv Purtse mõis koos Pungerja abimõisaga, kus teraviljade külv 1675/1676. aastal oli kaks korda suurem kui Morrased mõisas 1803. aastal, andsid kokku tulu vaid 1898 riigitaalrit (maksud maha arvamata).⁶⁶

Koos mõisate sissetulekute suurenemisega tõusid ka mõisate hinnad.

Peaaegu üksmeelselt tunnustavad toleaeagsed autorid, et mõisate hinnad XVIII sajandi lõpuks kasvasid neljakordseks.⁶⁷ Nii maksis adramaa nüüd 3000, isegi kuni 5000 rubla.⁶⁸ See-

⁶¹ Ka selline rendi erinevus viitab majanduse erinevale tasemele erinevates mõisates.

⁶² ENSV RAKA, f. 2486, nim. 1, s.-ü. 1210, lk. 13—18.

⁶³ W. Chr. Friebe, Physisch-ökonomisch- und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehtland, Riga 1794, lk. 179 andmetel oli mõisate tulu adramaalt keskmiselt 240 rubla.

⁶⁴ ENSV RAKA, f. 2486, nim. 1, s.-ü. 1127, lk. 25—30.

⁶⁵ A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 1954, lk. 370.

⁶⁶ A. Soom, sealsamas, lk. 365. Purtse ja Pungerja mõisates oli kokku 37 adramaad. Seega tulu adramaalt umbes 50 riigitaalrit.

⁶⁷ A. W. Hupel, Von den Rechten der lief- und ehstländischen Landgüter. Der nordischen Miscellaneen 22-ster und 23-ster Stück, Riga 1790, lk. 322.

W. Chr. Friebe, Physisch-ökonomisch und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehtland oder von den beiden Statthalterschaften Riga und Reval, Riga 1794, lk. 178.

A. Fr. Hueck, Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland, Leipzig 1845, lk. 113.

⁶⁸ A. W. Hupel, Nordische Miscellaneen, I, 1781, lk. 181. Võrdluseks märgigem, et XVII sajandi lõpus maksis toleaeagne adramaa Läänemaa mõisates 150—250 riigitaalrit, Harjumaal 300—500 riigitaalrit, Virumaal 400—700

juures on iseloomulik, et kõik need autorid rõhutavad ka asjaolu, et adramaa hind eri mõisates küllaltki erines ja et just väiksemate mõisate rendi- ning ostuhinnad olid palju kõrgemad kui suurtel mõisatel.⁶⁹ Erinevus hindades, ja just sellesuunaline erinevus, ei olnud juhuslik. Nagu me eespool juba nägime, oli selle aluseks tootmise erinev tase, ja kõrgem tase just väiksemates mõisates. Seetõttu erinesidki mõisate hinnad ja väikesed mõisad olid suhteliselt kallimad.

Mõisate sissetulekute kasvu peegeldavad ka mõisnike luksuslik eluviis ja uute mõisahoonete ehitamine. Just XVIII sajand on see aeg, kus puust mõisamajade asemele kerkisid kivist härrastemajad ja majapidamishooned. XVII sajandist pärinevatest mõisate inventuuriaktidest näeme, et tavaliselt olid siis mõisate hooned Eestimaal palkseinte ja õlgkatusega, elutoad lihtsate ahjude ja lihtsa sisustusega ning isegi rauast uksehinged olid selline väärtus, mis akti eraldi sisse märgiti.⁷⁰

1732. aasta maarevisjoni ajal oli Harju- ja Läänemaal vaid 15—20% mõisatest korras hoonetega, üks kolmandik osaliselt korras hoonetega ja pooled vanade, lagunenuid hoonetega.⁷¹ Sajandi teisel poolel olid aga peaaegu kõikides mõisates uued hooned. Palkseinu asendasid kiviseinad ja õlgkatuseid laudkatused. Elutubade sisustust iseloomustasid värvilised pottahjud, kaminad, tapeediga (sageli riidega) ületõmmatud seinad, õli-värviga värvitud laed. Suuremates mõisates püstitati isegi stiilseid kahekorruselisi härrastemaju koos parkide, tiikide, suvemajade ja muu luksuslikuga.⁷²

Sageli elasid mõisnikud aga veelgi luksuslikumalt, kui võimalused lubasid. Nii näiteks palgati sellesamas Sagadi mõisas 1763. aastal ametisse endise sakslasest kodukooliõpetaja asemele prantslane, kellele hakati maksma rahatasu 180 rubla aastas. Samal ajal oli mõisnikul võlg pudukaupmehe (Carl Hetlingi) juures nõõpide, pitside, siidpaelte ja muu seesuguse luksuskauba eest, mis aastast aastasse kasvas, ulatudes 1767. aastal ligi tuhande rublani.⁷³

riigitaalrit (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 452; f. 1, nim. 1, s.-ü. 941).

A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 1954, lk. 345.

⁶⁹ A. Fr. Hueck, Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland, Leipzig 1845, lk. 114.

A. W. Hupel, Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren, Erster Theil, Riga 1796, lk. 263.

⁷⁰ ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940, 941, 942.

A. Fr. Hueck, Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland, Leipzig 1845, lk. 77.

⁷¹ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 467, 468, 469, 470.

⁷² Vt. näiteks Lagedi mõisa hoonete kirjeldus ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 484, lk. 112 jj.

A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Estland, II Band, lk. 318.

⁷³ ENSV RAKA, f. 1324, nim. 1 (A-1), s.-ü. 194.

Mõisniku isikliku taskuraamatu kaane vahelt leiame «retsepti» koerte marutaudi vastu. See on paberilipakas — täis kirjutatud nõiakirja, mille pidi marutaudikahtlasele koerale võileiva peal teatavas asendis sisse söötma. Need on küll detailid ühest mõisast, kuid nad iseloomustavad Eestimaa mõisnike eluviise ja vaimumaailma XVIII sajandi keskel. Väliselt: prantslasest kodukooliõpetajad, siid, samet, pitsid ning peened viinad ja toidud, seesmiselt: keskaegne pime ebausku ja priiskavast eluviisist tingitud võlad linnakodanikele-kaupmeestele. Selline oli XVIII sajandil enamiku balti-saksa mõisnike püüdluste ja arusaamade ring. Mõisatest saadavaid suuri sissetulekuid ei kasutatud mitte tootmise, vaid tarbimise sfääris luksuslikuks ja priiskavaks eluks.

Mõisate sissetulekute kasv XVIII sajandi jooksul on siinkohal rõhutatult esile toodud seepärast, et mõned autorid räägivad Eestimaa mõisate suurtest võlgadest sajandi lõpus, ilma et nad märgiksid mõisate sissetulekute suurt kasvu XVIII sajandi jooksul, ning jätavad seega väära mulje mõisamajanduse iseloomust ja arengust XVIII sajandil.⁷⁴ Mõisnike võlad sajandi lõpul ei ole tingitud mitte sellest, et mõisad ei andnud suuri kasumeid või et need kasumid oleksid kunagi suuremad olnud, vaid sellest, et mõisnike kulutused on tohutult kasvanud, on kasvanud rohkem kui sissetulekud. Sõnaselgelt märgib seda kaasagegne autor A. W. Hupel.⁷⁵

* *
*

Eeltoodu lubab väita, et feodaalse pärisorjusliku mõisamajanduse kriis XVIII—XIX sajandi vahetusel ei tekkinud mitte talupoegade ega mõisate üldise vaesumise pinnalt, vaid XVIII sajandi jooksul asetleidnud keeruka majandusliku arengu tulemusel. Selle arengu erinevused viisid XVIII sajandi lõpuks erinevatele olukordadele eri mõisates ja eri taludes. Siit ka majanduslikud alused balti-saksa mõisnike hulgas esinenud erinevatele seisukohtadele ja vaadetele pärisorjuse kriisist väljapääsu otsimisel.

Saabus oktoobris 1961

⁷⁴ Eesti majandusajalugu I, Tartu 1937, lk. 287—288, 308.

⁷⁵ A. W. Hupel, Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guthsherren. Erster Theil, Riga 1796, lk. 262—263.

Rakmetegu tööjõulise mehe kohta I rühma mõisates
(päeva nädalas aastaringself)

	Keskmine rakmetegu kõikides taludes kokku			0—1 veoloom			2—3 veolooma			4 ja rohkem veolooma		
	1732	1765	1803	1732	1765	1803	1732	1765	1803	1732	1765	1803
Järvamaa												
Moe (Ambla)	1,00	1,15	1,09	0,71	1,14	1,05	1,33	1,16	1,14	1,20	1,13	1,07
Nõmmküla "	1,15	1,09	2,13	0,89	0,42	0,66	1,40	1,50	2,38	0,90	1,20	2,50
Keravete "	1,51	R	1,55	0,77		1,34	1,84		1,84	1,67		1,90
Virumaa												
Kloodi (Rakvere)	1,32	R	1,77	0,25		1,50	1,58		1,92	1,50		1,71
Küti (Viru-Jaagupi)	1,33	R	1,98	0,87		2,00	1,18		2,00	2,20		1,97
Põhjala "	1,20	1,28	1,68	0,67	0,90	1,82	1,45	1,34	1,71	1,38	1,70	1,60
Konju (Jõhvi)	0,77	1,21	1,28	0,38	1,15	1,00	0,83	1,14	1,33	1,00	2,00	1,33
Harjumaa												
Kabala (Rapla)	1,82	1,57	1,97	0,71	0,86	—	2,18	1,78	1,80	1,93	1,79	1,97
Hagudi "	1,07	1,85	1,68	0,50	—	—	—	3,00	2,00	1,57	1,83	1,64
Tuhala (Kose)	1,52	1,46	1,46	0,33	0,25	1,25	1,70	1,70	1,31	2,50	1,57	1,56
Ohukatku (Rapla)	1,40	2,03	1,76	—	—	3,67	1,75	1,80	1,63	1,31	2,19	1,66
Läänemaa												
Tuudi (Karuse)	0,67	1,36	1,92	—	—	3,00	0,75	0,75	1,50	1,00	1,58	1,91
Saastina "	1,50	1,42	1,92	—	0,01	—	1,45	1,38	1,86	1,59	1,67	2,03
Kasti (Märjamaa)	1,58	R	2,15	—	—	0,50	1,43	3,43	3,43	2,29	2,28	2,28
Massu (Hanila)	1,53	1,75	1,94	—	1,50	2,00	1,91	1,70	2,29	1,52	1,94	1,87

Märkus: Tabelis on R-tähga tähistatud need mõisad, mis selleks ajaks olid omaks võtnud rootsiaegse adramaade arvu.

⁷⁶ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s. ü. 6, 8, 10, 17, 26, 27, 49, 64, 134, 186, 242, 245. Korralise teo päevade võrdlemisel tuleb silmas pida ka seda, et nendes mõisates, kus külv mõisa põllul oli üle maakondliku keskmise, tuli ühe korralise teopäeva kohta tavaliselt ka suurem hulk mõisa küivi kui teistes mõisates.

Jalategu tööjõulise mehe kohta I rühma mõisates
(päeva nädalas kevade-sügiseperioodil)

	Keskmine jalategu kõikides taludes kokku				0—1 veoloom				2—3 veolooma				4 ja rohkem veolooma			
	1732		1803		1732		1803		1732		1803		1732		1803	
	1732	1765	1732	1803	1732	1765	1732	1803	1732	1765	1732	1803	1732	1765	1732	1803
Järva maa																
Moe (Ambla)	1,00	0,98	1,45	0,71	1,00	1,39	1,33	0,96	1,52	1,20	1,00	1,43	1,00	1,00	1,43	1,43
Nõmmküla "	1,56	1,49	2,75	1,00	1,58	2,00	1,80	1,50	2,75	1,60	1,20	3,00	1,60	1,20	3,00	3,00
Käravete "	1,83	R	1,79	1,15	—	—	2,32	—	1,84	1,81	—	1,91	1,81	—	1,91	1,91
Virumaa																
Kloodi (Rakvere)	0,79	R	2,65	0,25	2,25	0,79	2,88	0,90	2,88	0,90	—	2,57	0,90	—	2,57	2,57
Küti (Viru-Jaagupi)	2,17	R	2,78	1,60	3,00	2,18	2,93	3,00	2,93	3,00	—	2,70	3,00	—	2,70	2,70
Põllula "	1,20	1,28	2,52	0,67	0,90	2,73	1,45	1,34	2,57	1,38	1,70	2,40	1,38	1,70	2,40	2,40
Konju (Jõhvi)	0,77	2,66	1,91	0,38	2,65	1,50	0,83	2,29	2,00	1,00	4,00	2,00	1,00	4,00	2,00	2,00
Harjumaa																
Kabala (Rapla)	1,51	1,44	1,97	0,43	0,73	—	1,71	1,54	1,80	1,80	1,79	1,97	1,80	1,79	1,97	1,97
Hagudi "	0,85	1,85	1,68	—	—	—	—	3,00	2,00	1,57	1,83	1,64	1,57	1,83	1,64	1,64
Tuhala (Kose)	1,64	1,46	2,14	0,56	0,50	?	1,81	1,60	1,66	2,50	1,57	2,06	2,50	1,57	2,06	2,06
Ohukatku (Rapla)	1,40	2,11	1,62	—	—	1,00	1,75	2,00	1,63	1,31	2,19	1,65	1,31	2,19	1,65	1,65
Läänemaa																
Tuudi (Karuse)	0,50	1,09	1,92	—	—	3,00	0,50	0,75	1,50	1,00	1,25	1,91	1,00	1,25	1,91	1,91
Saastna "	0,67	1,60	1,97	1,00	0,83	2,40	0,82	1,67	1,82	0,62	1,67	1,96	0,62	1,67	1,96	1,96
Kasti (Märjamaa)	1,02	R	2,15	0,86	0,50	0,50	0,43	3,43	3,43	1,42	1,42	2,28	1,42	1,42	2,28	2,28
Massu (Hamila)	1,22	1,26	1,06	—	1,25	1,50	1,50	1,17	0,88	1,24	1,53	1,11	1,24	1,53	1,11	1,11

⁷⁷ ENSV RAKA, f. 864, nim. I, s.-ü 6, 8, 10, 17, 26, 27, 49, 64, 134, 186, 242, 245.

Rakmetegu tööjõulise mehe kohta II rühma mõisates
(päeva nädalas kevade-sügiseperioodil)

	Keskmine rakmetegu kõikides taludes kokku			0—1 veoloom			2—3 veolooma			4 ja rohkem veolooma		
	1732	1765	1803	1732	1765	1803	1732	1765	1803	1732	1765	1803
Järvamaa												
Kirna (Türi)	1,23	R	0,88				1,41		1,00	1,38		0,90
Mäu (Paide)	1,21	R	1,34	0,89			1,48		1,33	1,17		1,38
Virumaa												
Pagari (Jõhvi)	0,35	R	1,20	0,21			1,09		1,24	0,88		1,16
Aamõis (Lüganuse)	0,32	R	0,60	0,06			0,54		0,50	0,50		0,69
Harjumaa												
Vahakandi (Rapla)	1,29	R	1,18				0,38		1,10	1,44		1,24
Hertu	1,60	1,16	1,47	1,08	0,61		0,85	1,91	1,46	1,56	1,12	1,69
Raiküla	1,54	1,38	1,24	1,00	0,21		0,60	1,63	1,35	1,56	1,63	1,35
Läänemaa												
Koluvere (Kullamaa)	2,48	R	1,16				0,55		1,00	3,10		1,27
Vatla (Karuse)	1,23	R	2,18						2,00	1,46		2,28

⁷⁸ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s. ü. 19, 23, 24, 30, 33, 66, 81, 190.

Jalategu tööjõulise mehe kohta II rühma mõisates
(päeva nädalas kevade-sügiseperioodil)

	Keskmine jalategu kõikides taludes kokku			0—1 veoloom			2—3 veolooma			4 ja rohkem veolooma		
	1732	1765	1803	1732	1765	1803	1732	1765	1803	1732	1765	1803
Järvamaa	1,23	R	0,88	—	—	—	1,41	—	1,00	1,38	—	0,90
Kirna (Türi)	1,21	R	1,06	0,89	—	0,89	1,48	—	1,00	1,17	—	1,10
Mäu (Paide)												
Virumaa	0,48	R	1,67	2,43/	—	1,45	0,30	—	1,75	1,00	—	1,59
Pagari (Jõhvi)	0,32	R	1,20	0,06/	—	1,07	0,48	—	1,00	0,50	—	1,38
Aamõis (Lüganuse)												
Harjumaa	1,21	R	*	—	—	*	1,00	—	*	1,44	—	*
Vahakandi (Rapla)												
Hertu	1,16	R	1,35	—	0,61	0,44	—	1,46	1,69	—	1,12	1,68
Raiküla	1,30	R	1,42	0,50	1,38	3,20	1,05	1,65	1,63	1,43	1,58	1,32
Läänemaa	0,88	R	1,26	—	—	1,64	0,46	—	1,19	1,10	—	1,27
Koluvere (Kullamaa)	2,32	R	215	—	—	2,00	2,00	—	1,82	2,69	—	2,18
Vatla (Karuse)												

⁷⁹ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s. ü. 19, 23, 24, 30, 33, 66, 81, 190.

* Ei ole teada.

О РАЗЛИЧИЯХ В УРОВНЕ ЗЕРНОВОГО ПРОИЗВОДСТВА ЭСТЛЯНДСКИХ ИМЕНИЙ В XVIII ВЕКЕ

Канд. юридических наук И. Сильдмяэ

Кафедра государственного и административного права

Резюме

Благодаря новым условиям, сложившимся в результате Северной войны, сельское хозяйство Эстляндии на протяжении XVIII века развивалось в весьма широких размерах. Быстрый рост численности населения и увеличения крестьянской барщины содействовали не только восстановлению сельского хозяйства после войны, но и дальнейшему расширению посевных площадей, а вместе с тем и росту доходов помещиков от производства зерна.

Констатируя значительный рост посевов и урожаев в общем по всей губернии, мы в то же время видим, что уровень развития зернового производства в различных имениях был весьма различен. При этом характерным является то обстоятельство, что посе́вы на душу трудоспособных крестьян на помещичьих и крестьянских полях были тесно связаны, находясь во взаимной зависимости. В тех имениях, где барские посе́вы в расчете на трудоспособного крестьянина были выше поуездных средних посе́вов, там и крестьянские посе́вы превышали средние поуездные посе́вы на душу трудоспособных крестьян (см. табл. № 4). И наоборот, сравнительно незначительным барским посе́вам на душу трудоспособных крестьян сопутствуют небольшие посе́вы на крестьянских полях. Из этой взаимной связи мы не находим ни одного исключения. Это показывает нам, что расширение барских полей не было неизбежно связано с сокращением крестьянских полей и что более крупные посе́вы на душу трудоспособных крестьян встречались именно на полях тех имений, в которых крестьянские посе́вы были сравнительно больше.

Так как по сложившейся традиции между размерами пашни (посевов), находившейся в пользовании крестьянина, и величиной отбываемой для имения барщины существовала определенная зависимость, то в 1803 году барщина (в виде барщинных дней на трудоспособного крестьянина) была выше всего в тех имениях, в которых крестьянские посе́вы были наибольшие (см. таблицы 6 и 7).

Анализируя величину посе́вов и барщины на трудоспособного крестьянина, как она установилась во второй половине и в исходе XVIII века, мы встречаем имения двоякого рода. Одни имения ограничивались расширением зерноводства за счет прироста трудоспособных людей (группа II). Другие же имения вдобавок к этому значительно увеличивали барщину на душу трудоспособных крестьян и, связывая это увеличение с за-

интересованностью крестьянина в расширении производства зерна на крестьянских полях, добились более крупных посевов на душу трудоспособных крестьян как на барских, так и на крестьянских полях (группа I). При этом обнаруживается, что посевы ниже средних поуездных посевов на душу трудоспособных крестьян находились в более крупных имениях, т. е. в имениях, владевших более значительным количеством крестьянских дворов и трудоспособных крестьян (см. табл. № 8).

Рассматривая положение по отдельным группам крестьянских дворов в зависимости от их величины¹, мы видим, что в имениях, имеющих посевы на трудоспособного крестьянина выше поуездных средних посевов, у крестьянских дворов третьей группы, т. е. у дворов с более сильным рабочим скотом, посевов на трудоспособного крестьянина во многих случаях приходилось меньше, чем во дворах с более слабой тягловой силой (см. табл. № 9). Отбываемая для имения барщина в виде барщинных дней в этих имениях была доведена до таких высоких размеров, что она стала служить крестьянам помехой, препятствовавшей им обрабатывать свои собственные поля (см. таблицы № 15 и 16). Поэтому крестьянские посевы на душу трудоспособных крестьян стали сокращаться в первую очередь в крестьянских дворах третьей группы.

В имениях с посевами на душу трудоспособных крестьян ниже поуездных средних мы не видим такого явления (см. табл. № 10 и приложения № 17 и 18). Таким образом, анализ посевов и барщинной работы, производимый по группам крестьянских дворов, показывает нам, что в имениях второй группы препятствием дальнейшему развитию производства послужила не доведенная с точки зрения работника до крайности барщинная работа, как в имениях первой группы, а слишком маленькие посевы на душу трудоспособных крестьян и слишком высокая барщина по сравнению с крестьянскими посевами (см. табл. № 11).

В связи со значительным расширением посевных площадей в XVIII веке происходит увеличение среднего размера имения и рост доходов, получаемых имением от возделывания зерновых культур. Это отражается в значительном повышении арендной платы и покупной цены имений. При этом характерно, что почти все тогдашние авторы указывают на то, что цены на как значительно расходились и что арендная плата и покупные цены мелких имений были гораздо выше, чем арендная плата и покупные цены крупных имений. Различие в арендной плате и в покупных ценах не было случайным явлением. Оно было обусловлено более

---

¹ К первой группе относятся дворы с количеством рабочего скота 0—1 голова, к второй группе — дворы с количеством рабочего скота 2—3 головы и к третьей группе — дворы с количеством рабочего скота 4 и больше голов.

высоким уровнем производства, существовавшим, как мы уже видели, в мелких имениях.

Рост доходов имений в XVIII веке подчеркивается нами по той причине, что некоторые авторы говорят о большой задолженности эстляндских имений в конце XVIII века и в то же время умалчивают о значительном увеличении доходов на протяжении XVIII века, вызывая таким образом у читателя ложное представление о характере и развитии помещичьего хозяйства в XVIII веке.¹

На основании вышеизложенного мы можем утверждать, что кризис феодально-крепостнического помещичьего хозяйства, наступивший в исходе XVIII века, возник не на почве общего обнищания крестьянства и помещиков, а в результате сложного экономического развития, обнаруживавшегося на протяжении XVIII века. Различия в указанном развитии привели в исходе XVIII века к особым условиям в различных имениях и в различных крестьянских дворах. Здесь скрываются те экономические корни, на которых основывались расходящиеся между собою взгляды и позиции остзейских помещиков при поисках выхода из кризиса крепостничества.

ÜBER DIE UNTERSCHIEDE IN DER HÖHE DER GETREIDE- PRODUKTION AUF ESTLÄNDISCHEN LANDGÜTERN IM 18. JAHRHUNDERT

I. Sildmäe

Zusammenfassung

Dank den neuen Verhältnissen, die sich infolge des Nordischen Krieges gestaltet hatten, nahm die Landwirtschaft Estlands im Laufe des 18. Jahrhunderts einen grossen Aufschwung. Die rasche Bevölkerungszunahme und die Erhöhung der Fronarbeit nicht nur ermöglichten den Wiederaufbau der Landwirtschaft, sondern begünstigten auch die fernere Erweiterung der Saatfläche der Gutsfelder und zugleich das Anwachsen der von den Landgütern erzielten Einkünfte.

Obgleich die Saatfläche und die Ernteerträge des estländischen Gouvernements im ganzen beträchtlich anwachsen, war jedoch der Stand des Getreideanbaus auf einzelnen Landgütern ziemlich verschieden. Dabei ist es kennzeichnend, daß die Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern auf Gutsfeldern mit derjenigen auf Bauernfeldern in einem engen Zusammenhang stand. Auf den Gütern, wo die Getreideaussaat der Gutsfelder je

¹ Eesti majandusajalugu I, Tartu 1937, crp. 287—288, 308.

Kopf der arbeitsfähigen Bauern die entsprechende durchschnittliche Aussaat des ganzen Kreises überstieg, überstieg auch die Bauernaussaat je Kopf der arbeitsfähigen Bauern die Durchschnittsgröße der bäuerlichen Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern im ganzen Kreise (s. Tabelle 4). Dagegen entspricht einer verhältnismäßig kleinen Getreideaussaat je Kopf der arbeitsfähigen Bauern auf Hofsfeldern eine geringe Aussaat auf Bauernfeldern. Diese wechselseitige Abhängigkeit kennt keine Ausnahme. Das zeigt uns, daß die Erweiterung der gutsherrlichen Saatfläche nicht unvermeidlich die Verringerung der Bauernfelder zur Folge hatte und daß eine größere herrschaftliche Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern nämlich auf denjenigen Gütern vorkam, wo die bäuerliche Aussaat größer war.

Da infolge einer altherkömmlichen Tradition zwischen dem Umfang der Bauernfelder und der Größe der Frone ein fester Zusammenhang herrschte, war im Jahre 1803 die Frone (in Frontagen pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern gerechnet) am schwersten auf denjenigen Landgütern, wo die bäuerliche Aussaat die größte war (s. Tabellen 6 und 7).

Bei näherer Betrachtung der in der zweiten Hälfte und zu Ende des 18. Jahrhunderts vorherrschenden Größe der Aussaat und der Frone pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern finden wir Landgüter von zweierlei Art. Die einen begnügten sich mit der Erweiterung des Getreideanbaus in dem Maße, in welchem der Zuwachs von arbeitsfähigen Menschen es ihnen ermöglichte (Gruppe II). Die anderen erhöhten darüber hinaus beträchtlich die Frone pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern. Indem sie diese Erhöhung der Frone mit dem Interesse der Bauern für die Erweiterung des Getreideanbaus auf Bauernfeldern verbanden, erzielten sie eine größere Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern sowohl auf Hof- als auch auf Bauernfeldern (Gruppe I). Dabei zeigt es sich, daß auf größeren Landgütern (d. h. auf Landgütern, welche eine größere Anzahl von Bauernhöfen und arbeitsfähigen Bauern besaßen) die Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern niedriger war als die entsprechende durchschnittliche Aussaat im ganzen Kreise (s. Tabelle 8).

Bei näherer Betrachtung der Lage nach den Größengruppen² der Bauernhöfe sehen wir, daß auf den Landgütern, die eine größere Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern haben, als die durchschnittliche Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern in dem entsprechenden Kreise ausmacht, die Bauernhöfe der dritten Größengruppe (d. h. die Bauernhöfe mit einem stärkeren

---

² Zur ersten Größengruppe gehören die Bauernhöfe mit 0—1 Stück Arbeitsvieh, zur zweiten Gruppe — die Bauernhöfe mit 2—3 Stück Arbeitsvieh und zur dritten Gruppe — die Bauernhöfe mit 4 Stück und mehr Arbeitsvieh.

Arbeitsviehbestand) in vielen Fällen weniger Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern hatten, als die Bauernhöfe mit einer kleineren Anzahl des Arbeitsviehs (s. Tabelle 9). Auf jenen Gütern war die Frone so hoch angesetzt, daß sie den Bauern zum Hindernis wurde, ihre eigenen Felder zu bestellen (s. Tabellen 15 und 16). Deshalb begann die Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern in erster Reihe in den Bauernhöfen der dritten Größengruppe sich zu verringern, wo die Frone am schwersten war.

Auf den Landgütern, deren Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern der durchschnittlichen Aussaat des Kreises nachstand, kommt solche Erscheinung nicht vor (s. Tabelle 10 und Beilagen 17 und 18). So zeigt uns die Betrachtung der Aussaat und der Frone nach den einzelnen Größengruppen der Bauernhöfe, daß auf den Landgütern der zweiten Gruppe der ferneren Erweiterung des Getreideanbaus nicht die überspannte Frone hinderlich war, wie auf den Landgütern der ersten Gruppe, sondern eine zu geringe Aussaat pro Kopf der arbeitsfähigen Bauern und eine zu hohe Frone im Verhältnis zur bäuerlichen Aussaat (s. Tabelle 11).

Gleichzeitig mit der beträchtlichen Erweiterung der Aussaat fanden die Vergrößerung des mittleren Umfanges der Landgüter und das Anwachsen der von dem Getreideanbau erzielten Einkünfte statt. Das widerspiegelte sich im Emporsteigen der Pacht- und Kaufpreise der Landgüter. Dabei ist es bezeichnend, daß fast alle zeitgenössischen Autoren darauf hinweisen, daß der Pacht- und Kaufpreis der kleineren Landgüter verhältnismäßig höher war, als der größeren Güter. Das war keine zufällige Erscheinung. Sie war durch den höheren Produktionsstand auf den kleineren Landgütern bedingt.

Wir haben das Anwachsen der Einkünfte der Landgüter deswegen besonders hervorgehoben, weil einige Autoren auf die schwere Schuldenlast der estländischen Landgüter im 18. Jahrhundert hinweisen und die beträchtliche Erhöhung der Einkünfte derjenigen mit Stillschweigen übergehen, womit sie bei den Lesern eine falsche Vorstellung von der Eigenart und der Entwicklung der estländischen Gutswirtschaft im 18. Jahrhundert hervorrufen³.

Auf Grund des Dargelegten können wir behaupten, daß die im Ausgang des 18. Jahrhunderts in Estland ausgebrochene Krise der feudalen Fronwirtschaft keineswegs durch die allgemeine Verarmung der Bauernschaft und der Gutsbesitzer verursacht worden war, sondern als Folge einer im Laufe des 18. Jahrhunderts durchgemachten komplizierten ökonomischen

---

³ Eesti majandusajalugu I, Tartu 1937, SS. 287—288, 308.

mischen Entwicklung entstand. Die Unterschiede, die in dieser Entwicklung hervortraten, führten im Ausgang des Jahrhunderts zu ungleichen Bedingungen auf verschiedenen Landgütern und Bauernhöfen. Hier stecken die ökonomischen Wurzeln der auseinandergehenden Ansichten der deutschbaltischen Gutsbesitzer auf der Suche eines Auswegs aus der Krise.

TEOTÖÖ KASVUST JA SELLE SAAVUTAMISE MEETODITEST EESTIMAA MÕISATES XVIII SAJANDIL

Õigustead. kandidaat I. Sildmäe

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Eestimaa põllumajandus rajanes XVIII sajandil teoorjusel. Suurimaks ja raskeimaks koormuseks talupojale oli mõisas teol käimine. Juba eelmisel sajandil oli välja kujunenud, et talupojal tuli vastavalt talu suurusele teha mõisale nii korralist tegu kui ka abitegu.

Korraline tegu, mille suurus oli fikseeritud vakuraamatutes, jagunes rakme- ja jalapäevadeks. Tavaliselt tegid talupojad korralisi rakmepäevi mõisa põllul oma veoloomade ja tööriistadega. Mõisates oli veeloomi harilikult vähe. Neid anti rakmepäevade tegemise võimaldamiseks majanduslikult nõrgematele talupoegadele, kellel puudusid veoloomad. Korralisi jalapäevi tegevaid naisi rakendati põllutöödel, karja eest hoolitsemisel ja vastavalt vajadusele igasugustel muudel töödel. Ajaliselt mõuti korralisi teopäevi mõisasiseses tava kohaselt. Enamikus kohtades tehti rakmepäevi ühtlaselt läbi aasta. Sajandi algul aga oli ka küllalt mõisaid, kus suvel tuli talupojal teha kaks korda rohkem rakmepäevi kui talvel. Aja jooksul see tava näis kaduvat ja rakmepäevade arv nädalas ühtlustub. Korralisi jalapäevi tehti harilikult vaid kevad- ja suvekuudel: jüripäevast mihkkipäevani, jüripäevast esimese novembrini, jüripäevast mardipäevani, 14 päeva enne jüripäeva kuni 14. oktoobrini jne.

Abitegu leiame juba XVII sajandil peaaegu kõikides Eestimaa mõisates. Seda nõudis mõisnik tähtsamate põllutööde ajal (viljalõikus, heinategu, sõnnikuvedu jne.) ja teatud töödel (küüdid, teede tegemine, ketrus jne.) vastavalt mõisa majanduse iseloomule ja vajadustele.

XVIII sajandi jooksul kasvasid mõlemad, s. t. nii korraline tegu rakme- ja jalapäevades kui ka abitegu.

Juba esimestel Põhjasõja-järgsetel aastakümnetel oli korraline teokoormis suurem kui eelmise sajandi lõpul. Suurenemine

jätkus ka sajandi teisel poolel. Ilmekalt peegeldab seda korralise teo päevade arv tööjõulise mehe kohta.¹

Tabel 1²

Korralise teo päevade arv nädalas tööjõulise mehe kohta

Maakond	Rakmepäevi (aasta läbi)			Jalapäevi (kevade- ja sügisperioodil)		
	1680-ndad aastad	1732. a.	1803. a.	1680-ndad aastad	1732. a.	1803. a.
Harjumaa	1,23	1,29	1,66	0,25	1,09	1,30
Virumaa	0,80	0,98	1,38	0,60	0,85	1,93
Järvamaa	1,36	1,36	1,55	0,93	1,41	1,65
Läänemaa	1,36	1,55	1,55	0,95	1,07	1,70

Kui mõisate viisi vaadelda, on kõrvalekaldumised tabelis toodud maakondlikest keskmistest koormustest tööjõulise mehe kohta väga erinevad. Ühtedes mõisates nõutakse keskmisest tunduvalt vähem nii rakme- kui ka jalapäevi: Harjumaal Raiküla, Läänemaal Ungru, Järvamaal Mäu, Tapa ja Kirna mõis jne. Teistes on teokoormis eriti kõrge: Tuudi, Saastna ja Kasti mõis Läänemaal, Jotme ja Nõmmküla mõis Järvamaal jne. Kolmandates on rakmepäevi suhteliselt vähe, jalapäevi aga palju: kogu Jõhvi kihelkond Virumaal, Tuhala ja Raasiku mõis Harjumaal; ja vastupidi Massu mõis Läänemaal jne.

Igal pool kehtisid oma kohalikud tavad korralise teokoormise suuruse ja tema jagunemise kohta rakme- ja jalapäevadeks. Kõikidele mõisatele ühine oli vaid see, et XVIII sajandi jooksul korraline teokoormis tööjõulise mehe kohta tööpäevades

¹ Töövõimeliseks meheks loetakse 15—60 aasta vanust põllumajanduses töötavat meessoost isikut.

² Tabeli koostamisel on võetud aluseks: 1680-ndatest aastatest 108 mõisa andmed, 1732. aastast 301 mõisa andmed, 1803. aastast 142 mõisa andmed. ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940—942 ja fotokoopiate kogu nr. 129; f. 3, nim. 1, s.-ü. 466—470; f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—256.

Suhteliselt väike jalatöö päevade arv Harjumaal 1680-ndatel aastatel on tingitud sellest, et mitmes kihelkonnas ei käsitatud jalatööd korralise teona ega märgitud teda vakuraamatutesse. Tegelikult oli jalategu ka Harjumaal sellel ajal kujunenud korraliseks teoks ja ta oli umbes niisama suur kui teistes maakondades, s. t. ligikaudu üks päev nädalas.

1803. aasta jalapäevade arv on Harjumaal samuti väiksem tegelikust, sest jällegi rida mõisaid ei näita vakuraamatus jalatööd kui korralist tegu, olgu et tegelikult jalatööd nõuti. Nendes Harjumaa mõisates, kus jalapäevad on korralise teona vakuraamatus märgitud, on neid 1,5—2 päeva nädalas.

kasvas — et see kasv oli sajandi viimastel aastakümnetel suurem kui varem ja et see kasv baseerus peamiselt just korralise jalateo kasvul.³

Kõrvuti korralise teotöö nädalapäevade arvulise kasvuga toimus veel teopäeva enese maskimaalne ajaline pikendamine (s. t. varavalgest hilja õhtuni)⁴, teotöö nõudmine isegi pühapäevadel⁵, korralise jalateo nõudmine senisest pikema perioodi jooksul (eriti just jalateo pikendamine sügiskuu-dele) jne. Jalateo päevadeks hakati naiste ja noorte asemel mõisa nõudma tööjõulisi mehi. Lisaks kõigele erines teopäev ka töö hulga poolest eri mõisates ja ühe ja sama mõisa piirides kasvas sajandi jooksul töö hulk, mis talupojal teopäeva kohta mõisas teha tuli.

Seepärast ei saa ainuüksi teopäevade arvu järgi ühes või teises mõisas õigesti otsustada teoorjusliku ekspluateerimise suuruse üle. Nii näiteks Moe mõisas Järvamaal tuli vakuraamatu järgi tööjõulise mehe kohta 1803. aastal vaid üks rakmepäev ja poolteist jalapäeva nädalas⁶, Vatla mõisas Läänemaal aga üle kahe rakme- ja jalapäeva nädalas⁷. Samal ajal oli mõisa rukkikülv Moe mõisa põllul üle kahe tündri tööjõulise mehe kohta, Vatla mõisa põllul aga vaevalt üks tünder. Suur erinevus teopäevade arvus ja mõisa külvi suuruses oli tingitud kõigepealt sellest, et Moe mõisas rakendati 1803. aastal niisuguseid päeva tükitöö norme, mille tegemiseks talupojal kulus tegelikult palju rohkem aega kui üks tööpäev. Järelikult jääb Moe mõisa vakuraamatus toodud korralise teo päevade põhjal ekslik mulje, et seal oli talupoja ekspluateerimine väiksema ulatusega kui mujal (näiteks Vatla mõisas).

Peale teopäevade arvu on niisiis väga vaja selgitada ka töö hulka, mis selle teopäeva kohta (mitte teopäeva jooksul) tuli mõisas ära teha. Kahjuks ei ole sellest ajast säilinud üksikasjalikumaid andmeid mõisas sooritatud kõikide tööde üle. Teatud võrdleva ettekujutuse korralise teotöö päevale langeva mõisatöö hulgast ja selle suurenemisest annab aga mõisa rukkikülv suurus ja selle kasv talupoegade poolt tehtava rakmepäeva kohta. Oli ju teraviljakasvatus kogu XVIII sajandi jooksul Eestimaa

³ Lähemalt on korralise teotöö päevade kasvu küsimust käsitletud artiklis «Teoorjusliku tootmise kasvu mõnedest allikatest Eestimaa põllumajanduses XVIII sajandil».

⁴ Talupoegade kaebusi selle kohta on XVIII sajandist säilinud hulgaliselt (vt. ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 488).

⁵ Teotöö nõudmine pühapäevadel on XVIII sajandil nii levinud, et kubermanguvalitsus on sunnitud välja andma erilised plakatid, milledes pühapäevane teotöö keelatakse põhjendusega, et pühapäev peab jääma kirikus käimiseks (Plakat 2. 05. 1726; vt. veel ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 432).

⁶ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 26.

⁷ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 66.

põllumajanduse peamiseks haruks ja rukis peamiseks teravilja-kultuuriks, moodustades 42—46% teraviljade kogukülvist⁸.

Loomulikult on küsimusel ka teine külg. Väiksem mõisa rukkikülvi hulk teopäeva kohta ei tähenda veel, et seevõrra kergem oli ka talupoegade teokoormis. Peale mõisa põldude harimise sundisid mõisnikud talupoegi korralise teo päevadel veel igasuguseid muid töid tegema (vooris käimine, metsatööd ja metsavedu, viinapõletamise abitööd jne.). Nii tuleb meil siis teokoormise suuruse hindamisel alati üheskoos jälgida nii teopäevade arvu kasvu kui ka teopäevale langeva töö hulga kasvu.

Võttes aluseks vakuraamatutes toodud teopäevade arvud ja mõisate rukkikülvi suurused, saame välja arvutada maakondlikud keskmised mõisate rukkikülvi suurused rakmepäeva kohta.

Tabel 2⁹

Mõisa rukkikülvi ühe rakmepäeva kohta 1803. aastal (tündrites)

Maakond	1680-ndad aastad ¹⁰	1732. a.	1803. a.
Harjumaa	0,4	0,7	0,7
Järvamaa	0,5	—	0,9
Virumaa	0,6	—	0,8
Läänemaa	0,3	0,6	0,7

Näeme, et mõisa külv korralise teo rakmepäeva kohta XVIII sajandi jooksul õige tunduvalt kasvab. Juba 1732. aastal on see suurem kui 1680-ndatel aastatel — ligikaudu 3,5—4 tündrit nädalarakendile. Kolmkümmend aastat hiljem, 1760-ndatel aastatel, võeti riigimõisates rendi arvutamisel aluseks, et üks nädalarakend harib üles 4 tündrit mõisa rukkikülvi (ja umbes niisama palju suvililju)¹¹. 1803. aastaks on mõisa rukkikülvi eramõisates tõusnud 0,7—0,9 tündrile korralise teo rakme-nädalapäeva kohta, s. t. 4,2—5,4 tündrit nädalarakendile. Need arvud lasevad eeldada teotöö intensiivsuse mõningat tõusu XVIII sajandi jooksul.

⁸ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 1832, 1937, 2075 II köide; f. 29, nim. 1, s.-ü. 13A; vt. ka A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 1954, lk. 76.

⁹ Mõisa rukkikülv (tündrites) on jagatud kuuekordse aastaringsete nädalarakendite arvuga (kuus tööpäeva nädalas). Nädalarakendi kohta tuleb mõisa külvi niisiis kuus korda rohkem.

¹⁰ A. Soom, Der Herrenhof in Estland, lk. 225—226 märgib, et XVII sajandil nõudis mõisa omanik valitsejale antavas instruksioonis, et ühe rakme-nädalatöölise kohta tuleks 3 tündrit mõisa rukkikülvi, s. t. ühe rakme-nädalapäeva kohta 0,5 tündrit mõisa rukkikülvi (ja peale selle veel 4—5 tündrit suvililju).

¹¹ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 484.

Eramõisates oli see arv mõnevõrra suurem.

Seda kinnitab ka tööjõulise mehe kohta tuleva veoloomade arvu kasv taludes ning hobuste osatähtsuse suurenemine här-gade arvel. Suurem veojõud ja eriti hobuste osatähtsuse suure-nemine löid tingimused selleks, et rakmepäeva jooksul suudeti rohkem tööd teha. Uhtlasi on selge, et mõisate rukkikülv korra-lise teo rakmepäeva kohta ei kasvanud kaugeltki üksnes töö intensiivistumise tõttu.

Tabel 3¹²

Veoloomi talumajapidamistes tööjõulise mehe kohta

Maakond	Hobuseid		Härgi	
	1680-ndad aastad	1803. a.	1680-ndad aastad	1803. a.
Harjumaa	0,46	0,76	0,71	0,67
Virumaa	0,55	0,67	0,64	0,64
Järvamaa	0,58	0,77	0,72	0,69
Läänemaa	0,42	0,65	0,91	1,11

Mõningal määral võib eeldada ka töö paremat organiseeri-mist mõisas. XVIII sajandi kolmekümnendatel aastatel tuli talu kohta mõisa saata mees rakendiga keskmiselt 1,4—2 päevaks ja jalatööline 1,2—1,7 päevaks nädalas. Sajandi lõpuks olid talud ja teokoormis seevõrra kasvanud, et nüüd tuli talu kohta mõisa saata mees rakendiga juba keskmiselt 3,0—4,4 päevaks nädalas ja jalatööline 3,5—4,1 päevaks nädalas. Loomulikult oli ini-meste tööle rakendamine 3—4 päeva viisi nädalas kergem kui 1—2 päeva viisi. Tunduvalt vähenesid ka ajakulud, mida põh-justas kaugematest küladest mõisa ja talu vahet edasi-tagasi käimine.

Et põllutööriistad ja -vahendid jäid XVIII sajandi jooksul põhiliselt samadeks, siis ei saa eeldada kuigi suurt töö tootliku jõu kasvu. Jääb veel järele teotöö aja peidetud kasvu küsimus: tegelikult tehti mõisas rohkem aega tööd, kui on vakturaamatutes korralise teo päevi.

Olemasolevatest andmetest teame, et üks rakend suutis päeva jooksul sisse künda ligikaudu 0,7 tündrit rukist.¹³ Jälgi-des mõisa rukkikülvi ühe rakmepäeva kohta XVIII sajandi lõpus näeme, et see on kõikjal väga suur, üksikutes mõisates aga eriti suur. Künnitöö hulga poolest oli korralise teo rakmepäev viidud kõikjal reaalse maksimumi (0,7 tündrit) ligidale, palju-des mõisates kulus talupojal rakmepäevale langeva künnitöö sooritamiseks aga isegi rohkem kui üks päev. Teiste sõnadega

¹² ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940—942, fotokoopiate kogu nr. 129; f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—256.

¹³ Aluseks on võetud XVIII—XIX sajandi vahetuse talurahvaseaduste norm 867 ruutsülda päevas.

— talupojal tuli tegelikult kevadkünni ajal mõisa saata mehi rohkemateks rakmepäevadeks, kui nägi ette vakuraamat.

Tabel 4¹⁴

Mõisa rukkikülvi ühe rakmepäeva kohta 1803. aastal (tündrites)

Mõisa nimi, kihelkond ja maakond	Mõisa rukkikülvi rakmepäeva kohta	Mõisa nimi, kihelkond ja maakond	Mõisa rukkikülvi rakmepäeva kohta
J ä r v a m a a		H a r j u m a a	
Moë (Ambla)	2,05	Hagudi (Rapla)	0,79
Kirna (Türi)	1,25	Tuhala (Kose)	0,76
Nõmmküla (Ambla)	0,81	Kabala (Rapla)	0,65
Mäu (Paide)	0,74	Raiküla „	0,65
Käravete (Ambla)	0,71	Ohukatku „	0,64
V i r u m a a		Hertu „	0,60
Aamõis (Lüganuse)	1,92	Vahakandi „	0,52
Konju (Jõhvi)	1,17	L ä ä n e m a a	
Kloodi (Rakvere)	0,96	Tuudi (Karuse)	0,81
Põllula (Viru-Jaagupi)	0,87	Saastna „	0,60
Küti „	0,82	Koluvete (Kullamaa)	0,59
Pagari (Jõhvi)	0,59	Kasti (Märjamaa)	0,56
		Massu (Hanila)	0,56
		Vatla (Karuse)	0,44

Niisamuti oli see ka teistel suurematel ja kiirematel põllutöödel. Nädalatöölise kohta tuli sageli ka rohkem külvata, lõigata, heina teha jne., kui üks mees nädalaga tegelikult teha suutis. See tähendab, et mõisa põllule tuli ka nende tööde ajal rohkem töölisi saata, kui nägi ette vakuraamat. Teoorjuse tege-lik ajaline kasv oli niisiis väga paljudel juhtudel suurem, kui näitavad vakuraamatutes toodud korralise teo (rakme- ja jalateo) normid päevades. Teotöö aja peidetud kasvamine oli XVIII sajandi lõpul Eestimaal ulatuslikult levinud nähtus. Doonau vürstiriikide kohta kirjeldab seda väga tabavalt K. Marx «Kapitali» I köite kolmandas osas «Kustutamatu isu lisatöö järele. Vabrikant ja bojaar».¹⁵

Miks läks mõisnikkond just seda teed pidi, s. o. suurendas nii teopäevade arvu kui ka mõisa külve ja teisi töid teopäeva kohta? Milliste võtete ning meetoditega saavutas ta XVIII sajandi lõpuks mõisa külvi sellise kõrge taseme korralise teo rakmepäeva kohta?

Ajaloolise traditsiooni alusel tegi talupoeg mõisale tegu vastavalt tema kasutuses oleva põllumaa (külvi) hulgale. Talu teo-

¹⁴ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 6, 8, 10, 17, 19, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 49, 64, 66, 81, 134, 186, 190, 242, 245.

¹⁵ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 206 jj.

päevade suurenemisega mõisas kaasnes sellesama ajaloolise traditsiooni kohaselt ka talu põldude vastav suurenemine.¹⁶ Kui nüüd teopäevade arvu kasvades ei oleks suurenenud mõisa töö hulk (külvi) teopäeva kohta, siis mõisa ja talu põllu (külvi) omavaheline suhe oleks jäänud endiseks. Aset oleks leidnud ainult mõlema kvantitatiivne kasv. Jättes olukorra endiseks talupojale, ei olnud see aga parim võimalus mõisnikule, kes taotles mõisa põldude nii absoluutset kui ka suhtelist suurenemist võrreldes talupõldudega. Kui aga korralise teo rakmepäevale langev mõisa põllu hulk kasvas, siis mõjutas see mõisa ja talu põllu suhet mõisa huvides, olles seega mõisnikule kasulik.

Talupojad ei suhtunud teopäevale langeva töö hulga suurendamise mõisas aga ka mitte ühesuguselt, vaid olenevalt sellest, kas kaasnesid või mitte muutused talupoja enese majapidamises, ja kui kaasnesid, siis millised.

Kui töö hulka teotöö päeva kohta mõisas suureneb, aga talupoja külvid ei laiene, siis on talupoeg sellele vastu: vormiliselt just kui säiliks talupoja kasutuses oleva põllumaa ja teokoormise vaheline traditsiooniline suhe tööpäevades, aga sisuliselt muutub olukord talupoja kahjuks. Sellist moodust on mõisnikul võimalik teostada ainuüksi sunnivahenditega. Kui aga mõisatöö hulka

Tabel 5¹⁷

Mõisa ja talu rukkikülvi korralise teo nädalapäeva kohta

Mõisa nimi, kihelkond ja maakond	Korralise teo nädalapäeva kohta				Mõisa ja talu rukkikülvi suhe	
	mõisa rukkikülvi (tündrites)		talu rukkikülvi (tündrites)			
	1680-ndad aastad	1803. aasta	1680-ndad aastad	1803. aasta	1680-ndad aastad	1803. aasta
Moe (Ambla, Järvamaa)	0,85	1,2	1,35	1,3	1 : 1,6	1 : 1,1
Nõmmküla (Ambla, Järvamaa)	0,5	0,5	0,9	0,75	1 : 1,8	1 : 1,5
Mäu (Paide, Järvamaa)	0,25	0,5	0,9	0,9	1 : 3,6	1 : 1,6
Kirna (Türi, Järvamaa)	0,4	0,8	0,5	0,7	1 : 1,3	1 : 0,9
Kehtna (Rapla, Harjumaa)	0,3	0,4	0,6	0,8	1 : 2,2	1 : 1,9
Ohukatku (Rapla, Harjumaa)	0,2	0,4	0,4	0,5	1 : 1,6	1 : 1,2
Raasiku (Harju-Jaani, Harjumaa)	0,3	0,4	—	0,7	—	1 : 1,8
Kasti (Märjamaa, Läänemaa)	0,2	0,4	0,4	0,5	1 : 2,4	1 : 1,3
Ungru (Ridala, Läänemaa)	0,2	0,5	0,4	0,8	1 : 1,7	1 : 1,5

¹⁶ Vt. lähemalt Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest, Tallinn 1960, lk. 191 jj.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940—942; f. 864, nim. 1, s.-ü: 12, 17, 21, 26, 27, 30, 33, 134, 212.

teotöö päeva kohta suurendatakse koos talu külvide laiendamise võimalusega, siis on vastuseis sellele väiksem, sest lisandub talupoja huvi oma põldu laiendada. Andmed näitavad, et tegelikkuses oli nii seda kui ka teist laadi mõisaid (vt. tabel 5).

Ka maakonniti näeme erinevusi. Järva- ja Virumaa oli korraline rakmetegu talupoja rukkikülvi tündri kohta 1803. a. andmete põhjal üldiselt väiksem kui Harju- ja Läänemaal. See tähendab, et teokoormis teopäevades talupoja kasutuses oleva põllumaa seisukohalt vaadates oli siin talupojale soodsam. Siiski saadi töøjõulise mehe kohta mõisates vilja rohkem kui Harju- ja Läänemaal: korraliste teopäevade arv töøjõulise mehe kohta oli enam-vähem samasugune, aga mõisakülvi tööpäevale langes Järva- ja Virumaa rohkem.

Tabel 6¹⁸

Rakmetegu ja rukkikülv 1803. aastal

Maakond	Rakmetepäevi nädalas (aasta läbi) talupoja rukkikülvi tündri kohta	Rukkikülvi (tündrites) töøjõulise mehe kohta	
		mõisapõllul	talupõllul
Harjumaa	1,27	0,9	1,3
Virumaa	0,76	1,1	1,8
Järvamaa	0,82	1,3	1,9
Läänemaa	1,16	1,05	1,3

Niisiis, maakonniti vaadeldes annavad väiksem rakmetegu talupoja rukkikülvi tündri kohta ja suurem mõisakülvi hulk selle rakmetepäeva kohta suuremad külvid töøjõulise mehe kohta ja seda nii mõisa kui ka talu põllul.

Eeltoodu lubab väita, et mõisakülvide suurendamise eesmärgil kasutasid mõisnikud talupoegade suhtes ära mitte ainult mittemajandusliku sunni vahendeid, vaid ka talupoegade huvi talu külve laiendada. Kasvasid ju XVIII sajandi jooksul Eestimaal töøjõulise mehe kohta mitte ainult mõisakülvid, vaid ka talukülvid.¹⁹ Ja talupoegade enam või vähem soodus võimalus oma külvi suurendada avaldas mõju mõisas ja talus tehtava töö hulga ning intensiivsusele, mida kinnitas ka maakondlike keskmiste külviandmete võrdlemine.

Töøjõulise mehe kohta tulevate korraliste teo päevade arv oli maakonniti enam-vähem ühesuurune (vt. tabel 1) ja sellest võis jääda mulje, et teoorjus oli kõigis maakondades ühtlane. Kui aga võtame arvesse ka mõisa rukkikülvi suurusi rakme-

¹⁸ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s. ü. 1—256.

¹⁹ Vt. Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest, Tallinn 1960, lk. 188.

päeva kohta, võime kindlalt öelda, et tegelik teotöö hulk tööjõulise mehe kohta oli Viru- ja Järvemaal suurem kui Harju- ja Läänemaal.

Mõisa külvi ja muude tööde hulga suurendamises teotöö päeva kohta ei etendanud tühist osa ka tükitöö ja abitegu. Nimelt hakkas mõisnikkond XVIII sajandi teisel poolel ikka ulatuslikumalt rakendama tükitöö ehk nn. akordtöö süsteemi. Seejuures olid tükitöö normid sageli niivõrd suured, et ettenähtud päevanormi ei suutnud talupoeg ühe päevaga kuidagi ära teha. Nii näiteks märgib Virumaal asuva Sagadi mõisa omanik 1759. aastal oma taskuraamatus, et päevatüki suurus kündmisel on 44 000 ruutjalga.²⁰ 1797. aastal on samuti Virumaal asuvas Triigi mõisas päevatüki suuruseks juba 55 000 ruutjalga.²¹ Tegelikult suutis üks mees päeva jooksul künda kesa mitte üle 42 000 ruutjala.²²

Laialdaselt rakendasid mõisnikud veel sellist võtet, et nn. päevatöö tükk oli küll enam-vähem normaalse suurusega, kuid niisuguseid töötükke anti kiiretel põllutööde aegadel talule teha rohkem, kui selle aja jooksul (külvi, lõikus jne.) korralise teotöö normide alusel oleks talul tulnud välja panna inimtööpäevi. See sundis just siis, kui ka talus oli kõige kiirem tööaeg, saatma harilikust rohkem tööjõulisi inimesi, sageli aga isegi peaaegu kõik, mõisa põllule, et töötükid ära teha nõutavas arvus. Loomulikult mõjus see väga halvasti talupoja enese majapidamisele. Sai ju nüüd talumees oma põllul tööle asuda alles siis, kui õige aeg külviks või lõikuseks juba möödas oli.

Kõrvuti korralise teoga kasvas XVIII sajandi jooksul tunduvalt ka abitegu. Eri mõisates oli selle suurus väga erinev, olenedes suviste põllutööde osas tavaliselt korralise teo ulatusest. Nendes mõisates, kus korraline tegu (eriti jalategu) oli suurem, oli abiteo päevi aastas vähem. Ja vastupidi. Mõisates, kus korralist tegu nõuti suhteliselt vähem, rakendati ulatuslikumalt abitegu. Ühe mõisa piirides olenes abiteo suurus talu suurusest. Seda tegid nii adratalupeojad kui ka vabadikud.

Esimestel Põhjasõja-järgsetel aastakümnetel oli mõisatel tavaks nõuda abitegu peamiselt suuremate ja kiiremate põllutööde ajal (viljalõikus, heinategu, sõnnikuvedu jne.) ja vähesel määral ka talupoegade kodutööna (ketrus, lina sugemine ja lõnga kerimine jne.). Eriti koormas talupoegi abiteo korras küütides käimine. Nendel aegadel oli Eestimaal palju sõjaväge ning ehitati ulatuslikult sadamaid ja kindlustusi. Kõik need nõudsid palju küüte, mis tuli teha talupoegadel oma hobuse,

²⁰ ENSV RAKA, f. 1324, nim. A—1, s. ü. 208.

²¹ ENSV RAKA, f. 1687, nim. 1, s. ü. 111.

²² Ka hilisemal talurahvaseaduste väljatöötamisel võeti aluseks, et üks mees suudab söömavahe jooksul künda maatüki 17×17 sülda ehk 14.161 ruutjalga (päevas oli kolm söömavahet).

vankri või ree ja toidumoonaga.²³ Ehkki küüdis käimise eest tasuti²⁴, oli see talupoegadele raskeks erakorraliseks koormiseks. Ta kurnas nii inimesi kui ka loomi ja kiskus talupojã eemale tema enese majapidamise juurest.

Sajandi teisel poolel suurenes abitegu nii sügavuti kui ka laiuti. Mõisnikud hakkavad abitegu nõudma senisest rõhem ning üha uutes vormides. Seejuures on iseloomulik, et sellel teel laiendab mõis teoorjust just talupoja perekonnaliikmetele (noortele, naistele ja vanadele) ja sunnib kogu talupoja peret mõisatööst vabal ajal tegema oma kodus tööd mõisale.

1803. aastast pärinevatest vakuraamatutest selgub, et nüüd esineb abitegu juba ligikaudu kahekümne erineva töö näol peaaegu kõikides Eestimaa mõisates.²⁵

Kevad- ja sügiskülvi mõisa põldudel, mis kokku keetsid 3—4 nädalat, tegid abiteo korras peremehed. Lisaks korralistele teopäevadele tuli taludel sellel ajal vastavalt vajadusele mõisa käsutusse anda hobuseid, et mõisa põldude äestamine toimuks õigeaegselt. Mõnedes mõisates lisandusid peremeestele ja hobustele ka abitöölised.

Sõnnikuvedu kestis 2 kuni 4 nädalat. Selle aja jooksul pidi talu mõisa saatma tavaliselt kaks korda suurema rakendinormi. Kohati tuli sellele lisaks anda veel jalatööline.

Heina tehti osas mõisates korralise teo päevadega (kestus 6—7 nädalat). Väga paljudes kohtades tuli aga mõisa saata kahekordne arv korralise jalateo töölisi. Mõnel pool tehti heina ka talgute korras.

Suviviljade ja rukki lõikus kokku keetsid 5—7 nädalat. Selle aja jooksul nõudis mõis tavaliselt kahekordse arvu jalatöölisi. Kohati nõuti aga korralisele teole lisaks kolmekordne norm jalatöölisi (Mäu mõis Ambla kihelkonnas).

Rehte peksid (see töö kestis augusti lõpust kuni detsembrini, viimane kaasa arvatud) paljudes mõisates korralised teotöölised õhtu- ja hommikutundidel.²⁶ Kohati anti taludest pärast mihkkipäeva, s. o. pärast korralise jalateo lõppemist, lisaks veel vabadikke ja abivaime. Mõnel pool tuli peale korraliste tööliste mõisa saata kogu rehepeksu ajaks veel üks rehepeksja (Ohukatku mõis Rapla kihelkonnas).

Nii oli siis kevadiste ja sügiseste põllutööde ajal, mis algasid suvivilja külvi ettevalmistamisega aprillikuus ja lõppesid viljalõikusega augusti lõpus või septembri algul, talude tegelik

²³ Teatud ettekujutuse küütide ulatusest annab kas või niisugune detail, et Tallinna sadama ehitustöödeks 1724. a. veeti palke kohale isegi Liivimaalt (ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. D II, Paberürikud 4901).

²⁴ ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. D II, Paberürikud 4161 ja ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 101.

²⁵ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—256.

²⁶ See on kujukas näide äärmiselt pikaks venitatud tööpäeva kohta.

koormis abiteo lisandumise näol palju suurem, kui nägi ette korraline tegu. Arvutused näitavad, et mõisates ulatus abitegu selles ajavahemikus 30 kuni 50% -ni korralisest teost.

Töøjõulise mehe kohta tuli XVIII sajandi lõpuks suviste põllutööde ajal korralist ja abitegu kokku 3—6 päeva nädalas. Siia ei ole veel sisse arvatud teotöö see tegelik ajaline suuremine, mis kaasnes tükitöö rakendamisega.

See tähendab, et kui kogu mõisategu oleks tulnud ainult meestel teha, ei oleks paljudes mõisates talutöödeks meeste tööjõudu üldse üle jäänud. Et aga osa teost (niihästi osa korralisest jalateost kui ka jala-abiteost) tegid naised, kohati isegi lapsed ja vanad, siis tegelikult jäi ka nendes mõisates suviste põllutööde ajal meeste tööjõudu talutöödeks.

Kui aluseks võtta 1/2 adramaa talu (sellise suurusega talu oli sajandivahetusel kõige tavalisem), selgub järgmine pilt:

Tabel 7

Teokoormise suurus töøjõulise inimese kohta

Maakond	Töøjõulisi inimesi	Korraline tegu ²⁷		Abitegu	Tegu kokku	Tegu ühe töøjõulise inimese kohta
		Rakme (aasta läbi)	Jala (kevade- ja sügisperioodil)			
Harjumaa	7	5,5	4,3 ²⁸	3—5	12,8—14,8	1,8—2,1
Virumaa	9	5,9	8,3	4,5—7	16,7—21,2	1,9—2,4
Järvamaa	7	5,4	5,8	3,5—5,5	14,7—16,7	2,1—2,4
Läänemaa	8	5,8	6,4	4—5	16,2—17,2	2,0—2,2

Isegi need maakondlikud keskmised näitavad, et taludel tuli kogu suviste põllutööde ajaks mõisa saata ligikaudu üks kolmandik kuni peaaegu pooled töøjõulistest inimestest. Tegelikult oli teokoormis kohati veelgi suurem, sest tabelis ei ole arvestatud tükitöö mõju. Samuti ei ole arvestatud mitmesuguseid muid naiste töid mõisas (korral käimine, pesu pesemine, triikimine ja pleegitamine jne.). Peale selle teame talupoegade sagedasi kaebusi, et mõisnikud nõudsid rohkem abitegu ja rohkem korralist tegu, kui oli vakuraamatus märgitud. See kõik näitab, et talupoja teoorjuslik ekspluateerimine suviste põllutööde ajal oli XVIII sajandi lõpuks kasvanud äärmiselt suureks.

Kuid ka hilissügisel ja talvel ei olnud talupoja elu kergem. Lisaks korralisele rakmeteole, mis kestis aasta läbi, tuli talul teha veel väga mitmesugust abitegu.

²⁷ Tegu on antud nädalas tehtavates tööpäevades.

²⁸ Korralise jalateo suurus — nagu juba varem märgitud — ei ole Harjumaa vakuraamatutes kõikjal mitte näidatud ja seetõttu on ka maakondlik keskmine väiksem tegelikust.

Rehepeksu kõrval olid meestele raskemateks töödeks viina põletamine, vooris käimine, ehitusmaterjalide vedamine, teede tegemine ja parandamine, küüdis käimine ja nn. peremehepäevad.

Mõisas viina põletamas käisid peremehed. Tavaliselt pidi iga peremees aastas käima viina põletamas 3—5 korda. Iga kord tuli teha vaat viina. Puud selleks ostarbeks andis mõis. Mõnel pool tuli puud endal kohale vedada.

Vooris käidi suurematesse linnadesse — Tallinnasse, Pärnusse jne. Kaugematest kohtadest kujunes vooi kestuseks sageli 1—2 nädalat. Teatud arv voore, 2—3, oli lisateona fikseeritud. Kui mõisal oli vaja veel rohkem vedusid teha, siis sooritati need korraliste rakmepäevade arvel.

Ehitusmaterjale veeti mõisa ehitustöödeks tavaliselt korraliste teo arvel, välja arvatud suured ehitustööd, millal nõuti ka abitegu. Magasiaida, koolimaja ja talumajade ehitamiseks pidid talupojad materjale vedama lisateo korras vastavalt vajadustele.

Teede tegemine ja parandamine ning sildade ehitamine jaotati talupoegade vahel ära ja need tööd kestsid nii kaua, kui vaja oli.

Küüdis käidi kas peremehepäevade arvel, korraliste teo päevade arvel või said siis talupojad ettenähtud väikest küüditasu.

Peremehepäevade arv ei olnud väga paljudes mõisates kindlaks määratud ja neid tehti vastavalt vajadustele: mõisa hoonete parandamiseks, taluhoonete ehitamiseks, külvitöödeks jne. Seal, kus peremehepäevade arv oli määratletud, kõikus see talu kohta aastas ühe kuu ümber (30 päeva).

Ka naised, lapsed ja vanad olid eriliste abiteo tööde korras mõisa huvides rakendatud.

Lina lõugutamiseks ja ropsimiseks rakendati mõnel pool mõisas korralisi teo päevi, vabadike või siis abivaimude tööd. Paljudes mõisates jaotati aga lina talude vahel ära ja see tuli talu perel kodus lõugutada ja ropsida. Moe mõisas (Ambla khk.) tuli näiteks $\frac{1}{4}$ adramaa talul 12—18 puuda linavarsi töödelda.

Korral käidi eri mõisates väga erinevalt. Enamikus kohtades tuli igal talul korral käia teatud arv päevi nädalas aasta läbi. Osa nendest päevadest arvati suvel korralise teo arvele, talvised päevad aga (s. t. ajal, kui korralist jalatööd ei esinenud) tuli kogu ulatuses teha lisapäevadena. Oli aga ka mõisaid, kus korral käimist nõuti tunduvalt vähem — vaid mõned korrad aasta jooksul (Vahakandi mõis Rapla kihelkonnas, Raasiku mõis Harju-Jaani kihelkonnas jt.). Korrapäevad olid mõeldud mõisa karja talitamiseks, kuid vajaduse korral kasutati neid ka teisteks töödeks nagu villa ketramine (normiga $\frac{1}{2}$ naela jämedat lõnga nädalas), sukkade kudumine (normiga üks paar sukki nädalas) jne.

Ketrus jaotati talude vahel vastavalt talu adramaa-suurusele.

Vahakandi mõisas (Rapla khk.) tuli $\frac{1}{2}$ adramaa talul kedrata neli naela lina või 20 naela takku või 10 naela villa aastas. Villane ja takune lõng kooti ühtlasi ka riideks. Moe mõisas (Ambla khk.) ketras aga $\frac{1}{4}$ adramaa talu 7—10 naela linu, 20 naela takku või 20 naela villa. Nii olid siis ketruse normid väga kõrged ja võtsid ära suure osa naiste tööajast talvekuudel.

Lina sügemiseks ja lõnga kerimiseks tuli tavaliselt 2—3 päevaks kuni üheks nädalaks üks naine igast $\frac{1}{2}$ adramaa talust mõisa saata. Nende tööde tegemiseks rakendati ulatuslikult ka vabadikunaisi.

Pesu pesid, triikisid ja pleegitasid harilikult vabadikunaised. Kuid oli ka mõisaid, kus kaks korda aastas, kevadel ja sügisel, tuli igast talust saata nendele töödele üks naine 4—6 päevaks mõisa.

Lambapügamine oli perenaiste töö ja seda tehti vastavalt vajadustele, tavaliselt neli korda aastas. Mõnel pool arvestati neid päevi ka peremehepäevade eest.

Linnaste tegemisel, mis toimus peamiselt korraliste teopäevade arvel, kasutati lisateona linnaste idude hõõrumiseks peaaegu kõikjal laste tööd.

Erilised lisateo päevad olid ette nähtud veel vabadike ja sulaste naistele. Harilikult tuli maata vabadiku naisel teha aasta läbi mõisale kaks jalapäeva nädalas, kedrata lina, takku või villa ja sooritada muid väiksemaid töid.

Peale eelnimetatu kasutasid paljud mõisad veel mitmesuguseid teisi väiksemaid abitegusid.

Eelöeldust selgub, et tükitöö kõrval just abitegu oli selleks vahendiks, mille kaudu suvel kõige kiiremal perioodil rakendati väga suur osa tööjõulistest inimestest mõisapõldudel ja mille kaudu oli aastaringsesse teoorjuslikku ekspluateerimisse haaratud kogu talupere — nii mehed kui ka naised, nii vanad kui ka noored. Siit siis talupoegade eriti äge võitlus just abiteo vastu, mille kohta leiame hulgaliselt andmeid talupoegade kaebustest kõrgematele riigiasutustele ja XVIII sajandi kohtute materjalidest.

Kõige eelöeldu tulemusel võime konstateerida, et mõisa teotöö hulk tööjõulise inimese kohta kasvas XVIII sajandi jooksul palju rohkem, kui saab välja lugeda korralise teo päevade kasvust. On selge, et kogu seda tunduvalt suurendatud tööd ei suudetud ära teha korraliste teopäevade jooksul, ja leidis aset teotöö peidetud ajaline kasv. Teotöö intensiivistamiseks rakendasid mõisnikud nii mittemajandusliku sunni vahendeid kui ka talupoegade huvi talu külve laiendada.

О РОСТЕ БАРЩИНЫ В ЭСТЛЯНДСКИХ ИМЕНИЯХ В XVIII ВЕКЕ

Канд. юридических наук И. Сильдмяэ

Кафедра государственного и административного права

Резюме

Эстляндское сельское хозяйство в XVIII веке основывалось на барщине. Уже в предыдущем веке стало обыкновением, что крестьянин должен был соответственно размеру своего двора выполнять для имения как обыкновенную, так и вспомогательную барщину. На протяжении XVIII века росли та и другая, т. е. как обыкновенная барщина в виде конных и пеших дней, так и вспомогательная барщина (см. таблица № 1). По количеству труда барщинный день представлял собой в различных имениях неодинаковую величину. Также в пределах одного и того же имения на протяжении столетия росло количество труда, которое крестьянин должен был выполнять для имения на один барщинный день. Таким образом, желая установить действительную величину барщины, следует всегда одновременно проследить за рост числа барщинных дней, так и рост количества труда на барщинный день. Данные, приведенные в таблице № 2; иллюстрируют рост барских посевов ржи на конный барщинный день. Этот рост можно отчасти отнести за счет некоторого повышения интенсивности барщинного труда и лучшей организации работы в имениях. Также имел место скрытый рост времени барщины, т. е. фактически крестьяне затрачивали на выполнение барщины больше времени, чем было предусмотрено барщинных дней в вакенбухах. Конкретные данные по имениям показывают нам, что это широко практиковалось в эстляндских имениях в XVIII веке.

По какой причине помещики пошли по этому пути, т. е. с одной стороны увеличивали число барщинных дней, а с другой стороны увеличивали и количество барских посевов и других работ на барщинный день?

На основе сложившейся исторической традиции крестьянин выполнял для имения барщину в соответствии с размерами находящейся в его пользовании пашни (посевов). Если количество барской пашни (посевов) на конный день обыкновенной барщины возросло, то это изменило соотношение барской и крестьянской пашни в пользу барской пашни, являясь таким образом полезным помещику.

В целях расширения барской запашки помещики применяли к крестьянам не только меры неэкономического принуждения, но и пробуждали у них интерес к расширению своих посевов. Ведь на протяжении XVIII века росли в расчете на одного трудоспо-

собного крестьянина не только барские, но и крестьянские посе- вы. Более или менее благоприятная возможность расширять крестьянские посе- вы оказывала положительное влияние на коли- чество и интенсивность труда, выполняемого крестьянами как в имени, так и на своих полях. Это подтверждается и сравнением средних поездных данных о посевах (см. таблица № 6).

Немалую роль в увеличении барских посевов и других бар- ских работ в расчете на барщинный день сыграли сдельная ра- бота и вспомогательная барщина. Именно во второй половине XVIII века помещики стали все шире применять систему сдель- ной работы. При этом сдельные нормы выработки часто были так велики, что крестьяне не были в состоянии выполнять дневную норму в один день.

Вспомогательная барщина во время весенних и летних поле- вых работ составляла 30—50% от обыкновенной барщины (см. таблица № 7). В осенне-зимний период вспомогательная барщи- на крестьянина не была легче. Наряду со сдельной работой именно вспомогательная барщина давала помещикам возмож- ность летом — в период самых срочных земледельческих работ — привлекать преобладающую часть трудоспособных людей к вы- полнению барских полевых работ и в продолжение всего года охватывать крепостнической эксплуатацией весь крестьянский двор — как мужчин, так и женщин, как престарелых, так и не- совершеннолетних.

Этим объясняется особенно резкая борьба крестьян против вспомогательной барщины, о которой свидетельствуют много- численные жалобы крестьян высшим государственным учрежде- ниям и судебные материалы XVIII века.

На основании вышеизложенного мы можем установить, что количество барщины в расчете на трудоспособного крестьянина на протяжении XVIII века выросло гораздо больше, чем можно заключить из роста числа дней обыкновенной барщины. Конста- тируя рост количества труда на день обыкновенной барщины, мы в то же время видим, что весь этот рост труда не был выпол- нен на протяжении того же дня обыкновенной барщины. Имел место скрытый рост времени барщины (дневные нормы выработ- ки, превышающие реальные возможности, и рост вспомога- тельной барщины). Также имело место некоторое увеличение интен- сивности барщинного труда. Для достижения увеличения бар- щинного труда помещики применяли как меры неэкономического принуждения, так и вызывали у крестьянина интерес к расши- рению крестьянских посевов.

ÜBER DAS ANWACHSEN DER FRON AUF DEN LANDGÜTERN ESTLANDS IM XVIII. JAHRHUNDERT

I. Sildmäe

Zusammenfassung

Die Landwirtschaft Estlands beruhte im XVIII. Jahrhundert auf dem Fronwesen. Schon im vorherigen Jahrhundert war es zur Gewohnheit geworden, daß der Bauer im Verhältnis zum Umfange des von ihm bebauten Ackerlandes dem Gutsherrn ordinäre Fron (wöchentliche Arbeitstage) und Hilfsgehörch leisten mußte. Im Laufe des XVIII. Jahrhunderts waren beide, d. h. sowohl die ordinäre Fron in Form von Anspanns- und Fußtagen, als auch der Hilfsgehörch im Wachsen begriffen (s. Tabelle 1). Nach seiner Arbeitsmenge war der Frontag auf verschiedenen Landgütern keineswegs eine einheitliche Größe. Auch in den Grenzen eines und desselben Gutes nahm im Laufe des XVIII. Jahrhunderts die Arbeitsmenge zu, die der Bauer dem Gutsherrn pro Frontag leisten mußte. Folglich muß man, um die wirkliche Größe der Fron festzustellen, gleichzeitig dem Wachstum der Zahl der Frontage, als auch dem Wachstum der Arbeitsmenge pro Frontag nachgehen. Die Angaben in der Tabelle 2 veranschaulichen die Erweiterung des Umfanges der Roggenaussaat auf Hofsfeldern pro Anspanntag des bäuerlichen Frondienstes. Diese Zunahme kann man zum Teil einer Steigerung der Intensität der Fronarbeit und einer besseren Arbeitsorganisation auf den Landgütern zuschreiben.

Gleichzeitig fand eine verborgene Verlängerung der Fronzeit statt, d. h. die Bauern verwendeten auf Ableistung der Fron mehr Zeit, als in den Wackenbüchern Frontage verzeichnet waren. Konkrete Angaben über einzelne Güter zeigen uns, daß dies im XVIII. Jahrhundert auf den Landgütern Estlands weit und breit Anwendung gefunden hat.

Welche Erwägungen veranlaßten die Gutsbesitzer Estlands diesen Weg einzuschlagen, d. h. sowohl die Anzahl der Frontage zu erhöhen, als auch den Umfang der Hofsaussaat und anderer Hofarbeiten pro Frontag zu erweitern?

Auf Grund einer geschichtlich entstandenen und herausgebildeten Tradition leistete der Bauer dem Gutsherrn die Fron im Verhältnis zur Größe des von ihm benutzten Ackerlandes (zur Größe der Aussaat). Im Falle einer Zunahme der Hofsfelder pro Frontag würde sich das Verhältnis der Hofsfelder zu den Bauernfeldern zu Gunsten der Hofsfelder ändern, was im Interesse des Gutsherrn liegen würde.

Zum Zweck der Erweiterung der Hofsfelder wandten die Gutsherren den Bauern gegenüber nicht nur außerökonomischen Zwang an, sondern weckten bei ihnen auch das Inter-

esse für die Vergrößerung ihrer eigenen Felder. Denn pro Kopf der arbeitsfähigen Männer gerechnet erweiterten sich im Laufe des ganzen XVIII. Jahrhunderts nicht nur die Hofsfelder, sondern auch die Bauernfelder dehnten sich aus. Eine solche, mehr oder weniger günstige Möglichkeit, Bauernfelder zu erweitern, wirkte aus im Sinne einer Vergrößerung der Menge und einer Steigerung der Intensität der bäuerlichen Arbeit sowie auf Hofsfelder als auch auf Bauernfeldern. Das zeigen die Durchschnittszahlen über die Roggenaussaat nach Kreisen (s. Tabelle 6).

An der Vergrößerung der Hofsfelder pro Frontag und der Erweiterung anderer Hofsarbeiten hatten die Akkordarbeit und der Hilfsgehörch keinen unwesentlichen Anteil. Nämlich in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts begannen die Gutsbesitzer immer mehr das System der Akkordarbeit einzuführen. Dabei waren die Arbeitsnormen häufig so hoch angesetzt, daß die Bauern die Tagesnorm während eines Tages nicht erfüllen konnten.

Der Hilfsgehörch betrug in Frühjahr und Sommer 30—50 Prozent der ordinären Fron (s. Tabelle 7). Kaum leichter war er im Herbst und in der Winterperiode. Neben der Akkordarbeit diente nämlich der Hilfsgehörch dazu, um im Sommer — in der Periode der dringlichsten Feldarbeiten — den größten Teil der arbeitsfähigen Leute zur Ausführung der Hofsarbeiten heranzuziehen, das ganze Jahr hindurch aber den ganzen Bauernhof — Männer wie Frauen, Alte wie Jugendliche — der fronherrschaftlichen Ausbeutung zu unterwerfen.

Damit läßt sich der besonders hartnäckige Kampf erklären, den die Bauern gerade gegen den Hilfsgehörch führten und wovon zahlreiche Bittgesuche der Bauern an höhere Regierungsstellen und Gerichtsdokumente des XVIII. Jahrhunderts Zeugnis ablegen.

Auf Grund des Dargelegten können wir feststellen, daß die Fronmenge je Kopf der arbeitsfähigen Männer während des XVIII. Jahrhunderts viel mehr wuchs, als es sich aus der Zunahme der Anzahl der ordinären Frontage folgern läßt. Indem wir das Anwachsen der Fronmenge pro Tag der ordinären Fron feststellen, sehen wir gleichzeitig, daß all dieser Arbeitszuwachs keineswegs während eines und desselben Frontages erfüllt werden konnte. Es fand eine verborgene Verlängerung der Fronzeit statt (die wirkliche Leistungsfähigkeit übersteigende Tagesnormen, die Erweiterung des Hilfsgehörchs). Desgleichen fand eine gewisse Steigerung der Intensität der Fronarbeit statt.

Um die Menge der Fronarbeit zu vergrößern, wandten die Gutsherren nicht nur außerökonomischen Zwang den Bauern gegenüber an, sondern strebten auch bei den Bauern das Interesse für die Erweiterung der eigenen Felder zu wecken.

SISUKORR — ОГЛАВЛЕНИЕ

I. Sotsialismi poliitiline ökonomia

V. Türk. Töönormide tasemest sotsialistlikus tööstuses	3
B. Тюрк. Об уровне норм выработки в социалистической промышленности. <i>Резюме</i>	18
V. Türk. Über den Stand der Arbeitsnormen in der sozialistischen Industrie. <i>Zusammenfassung</i>	18
H. Metsa. Hindade korrigeerimisest ja alandamisest	20
X. Метса. О корректировании и снижении уровня цен. <i>Резюме</i>	35
H. Metsa. Über die Berichtigung und Herabsetzung des Preisstandes. <i>Zusammenfassung</i>	36
M. Бронштейн. Основа и функции цены при социализме	38
M. Bronštejn. Hinna alus ja funktsioonid sotsialistlikus ühiskonnas. <i>Resümee</i>	55
M. Bronstein. Grundlage und Funktionen des Preises in der sozialistischen Gesellschaft. <i>Zusammenfassung</i>	56
Ю. Ванаасеме. О чистом доходе колхоза	59
U. Vanaaseme. Kolhoosi puhastulust. <i>Resümee</i>	68
U. Vanaaseme. Über das Reineinkommen der Kolchose. <i>Zusammenfassung</i>	69
N. Эрман. Уровень жизни как экономическая категория	70
N. Erman. Elatustase kui majanduslik kategooria. <i>Resümee</i>	90
N. Erman. Der Lebensstandard als wirtschaftliche Kategorie. <i>Zusammenfassung</i>	90
A. Кару. О существенных различиях между городом и деревней при социализме	92
A. Karu. Olulistest erinevustest linna ja maa vahel sotsialismi tingimustes. <i>Resümee</i>	105
A. Karu. Über die wesentlichen Unterschiede zwischen Stadt und Land unter den Bedingungen des Sozialismus. <i>Zusammenfassung</i>	106

II. Majanduslik mõte ja rahvamajanduse ajalugu

A. Raud. D. Ricardo kvantitatiivse rahateooria ekslikkusest ja kaas- aegse kvantitatiivse rahateooria apologetilisest iseloomust	107
A. РAUD. Об ошибочности рикардовской количественной теории денег и апологетическом характере современной количественной теории денег. <i>Резюме</i>	120
A. Raud. Von den Irrtümlichkeiten der quantitativen Geldtheorie D. Ricardos und vom apologetischen Charakter der gegenwärtigen quantitativen Geldtheorie. <i>Zusammenfassung</i>	122
G. Rekker. Töölisperekondade tulud ja kulud kodanlikus Eestis (1925. aasta kodanliku büdžeti uurimuse kriitiline ülevaade)	123
G. Реккер. Доходы и расходы рабочих семей в буржуазной Эстонии (критический обзор буржуазного обследования по бюджету рабочих семей в 1925 году). <i>Резюме</i>	141

G. Rekker. Einnahmen und Ausgaben der Arbeiterfamilien im bürgerlichen Estland (Kritischer Überblick über die bürgerliche Untersuchung des Arbeiterbudgets im Jahre 1925). <i>Zusammenfassung</i>	141
I. Sildmäe. Teraviljatootmise taseme erinevusest Eestimaa mõisates XVIII sajandil	143
И. Сильдмэе. О различиях в уровне зернового производства эстляндских имений в XVIII веке. <i>Резюме</i>	172
I. Sildmäe. Über die Unterschiede in der Höhe der Getreideproduktion auf estländischen Landgütern im 18. Jahrhundert. <i>Zusammenfassung</i>	174
I. Sildmäe. Teotöö kasvust ja selle saavutamise meetoditest Eestimaa mõisates XVIII sajandil	178
И. Сильдмэе. О росте барщины в эстляндских имениях в XVIII веке. <i>Резюме</i>	191
I. Sildmäe. Über das Anwachsen der Fron auf den Landgütern Estlands im XVIII. Jahrhundert. <i>Zusammenfassung</i>	193

Тартуский государственный университет

Тарту, ул. Юликооли, 18

Труды по экономическим наукам IV

На эстонском, русском и немецком языках

Toimetaja V. Türgk

Korrektorid H. Vals ja L. Braßmann

Ladumisele antud 28. IX 1961. Trükkimisele antud 13. IV 1962. Paber 60×92, 1/16. Trüki-
poognaid 12,25. Trükiarv 500. MB 02962. Tellimise nr. 8438.

Hans Heidemanni nim. trükkikoda, Tartu, Ulikooli 17/19. III.

Hind 74 kop.

